

УДК 330.3:631.001.73

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Стан і напрями розвитку аграрної реформи

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань, які розв'язує кожна країна, постає забезпечення в необхідній кількості та відповідної якості продовольчими ресурсами всіх верств населення, яке проживає на її території, що є основною функцією аграрної сфери. Для цього виробляються необхідні обсяги конкретних видів продовольчих ресурсів, організовується їхнє зберігання, переробка, закупівля при нестачі, а за їх надлишків – реалізація на зовнішніх ринках. Виважена продовольча політика кожної держави повинна будуватися таким чином, щоб першочергово були задоволені внутрішні потреби та якомога більше надлишків ресурсів було реалізовано на зовнішніх ринках. У такому разі сфера виробництва ресурсів у державі об'єктивно стає визначальною. З урахуванням цього вирішуватимуться всі інші питання державного життя.

Наочним прикладом таких дій є процес становлення держави Україна. В той час, коли інші сфери діяльності – металургія, машинобудування, будівництво останніми роками скорочують обсяги виробництва, агропромислова галузь його нарощує, забезпечує позитивне сальдо у зовнішньоекономічній діяльності та стабілізує економічну ситуацію в державі.

Вирішальну роль у цьому відіграли і продовжують відігравати аграрні реформи, започатковані 20 років тому. Завдяки їм відставання України від середніх економічних показників країн Європейського Співтовариства скоротилося за цей період у два рази. І це при рівні освоєння реформ по складових економіки в межах до 40%. По причині їх не освоєння Україна відстає на таку саму величину від країн Європейського Співтовариства за виробничо-економічними показниками. Проте в нашій державі вже не є дивиною урожай 100 ц з 1 га зернових, дев'ятитисячні надолі молока від корови, 500 дол. США й більше прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь тощо. Досвід показує, що якщо ці показники вже одержують, то в подальшому вони можуть бути суцільними по всій країні. А це вже європейський рівень, від якого не слід тікати, а до якого повинні прагнути, щоб це стало можливим, потрібно якомога скоріше завершити розпочаті реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З набуттям Україною незалежності об'єктивно виникла проблема реформування існуючої на той час командно-адміністративної (планово-розподільчої) системи господарювання до прогресивної, застосованої в економічно розвинутих країнах світу. У зв'язку з цим побачило світ багато

© П.Т. Саблук, 2015

публікацій, які розкривали зміст існуючих у цих країнах проблем господарювання, та пропозицій про те, яку систему слід вибудувати в Україні, здійснюючи для цього наукові дослідження по складових економіки, апробацію їх результатів. Найбільш результативними і прогресивними, на наш погляд, були дослідження докторів економічних наук П.І. Гайдучького [1], М.В. Гладія [3,4] В.Я. Месель-Веселяка [1,8,19,20,28-30], М.М. Федорова [1,8,20,24-30], Ю.О. Лупенка [1,8,12,21,30], Ю.Я. Лузана, І.Г. Кириленка [7,23], М.Й. Маліка [1,9-10,12,21,30], А.С. Даниленка [22,27] й ін. Проте бажано, щоб ці та інші науковці нині більше зосередили увагу на питаннях активізації й завершенні реформ як головної умови їх результативності.

Мета статті – оцінка результативності аграрних реформ, обґрунтування напрямів та умов їх активізації, завершення, підвищення ефективності по всіх складових аграрної економіки на системній і комплексній основі.

Виклад основних результатів дослідження. Будучи свого часу житницею Європи в роки перед набуттям незалежності, маючи найродючіші землі, наша країна вимушена була ввозити зерно з-за кордону для внутрішніх потреб. Лише завдяки реформам, розпочатим у перші роки незалежності, Україні вдалося подолати ситуацію з порожніми полицями в продовольчих крамницях, на ринках, забезпечити їх необхідною кількістю продукції.

Подвоїлося виробництво зерна, значно збільшилася продуктивність землі, худоби, праці (удвічі й більше).

У 2013 році порівняно з 2000-м обсяг виробництва валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь збільшився на 84,4%, у тому числі в рослинництві – в 2,1 раза, у тваринництві – на 46,3%, а в сільськогосподарських підприємствах збільшення було відповідно в 3,8; 3,6 і 4,5 раза.

Новостворені сільськогосподарські підприємства ринкового напрямку в 2013 році перевищили показники 1990 року з виробництва валової продукції на 25,2% з розра-

хунку на 100 га сільськогосподарських угідь, а продукції рослинництва – на 59,3%.

Більш як на 20% підвищилася й ефективність виробництва. Продуктивність праці, яка вимірюється виробництвом валової продукції на середньорічного працівника, зростала в 3,2, а у тваринництві – в 4,2 раза.

Разом із тим і нині за цими показниками Україна поступається країнам Європи. Причиною цього є ігнорування дії об'єктивних економічних законів розвитку агропромислового виробництва.

Економісти-аграрники, серед яких також науковці Інституту аграрної економіки, ще за часів колишнього СРСР постійно порушували питання про економічну дискримінацію аграрної галузі в країні.

З набуттям Україною незалежності в Інституті було відпрацьовано схему реформ та етапи її проведення (табл. 1). Цією схемою передбачалося подолання дискримінаційних явищ по відношенню до агропромислового виробництва. Для реалізації реформ було відпрацьовано 90 нормативно-правових актів, постанов уряду, підготовлено практичні посібники.

Інститут аграрної економіки постійно відстежує хід проведення реформ. Його співробітники вимушені, на жаль, констатувати вкрай незадовільні темпи ринкових перетворень. Є надія, що нова влада зосередить увагу на цьому процесі, тим більше, що обґрунтовані наукою напрями реформ підтвердили свою життєздатність. Імпонує, наприклад, заява влади щодо необхідності її децентралізації (а це, передусім, розвиток сільських територій), пріоритетності розвитку агропромислового виробництва, паритетності економічних відносин між галузями національного господарства й ін.

Нарешті можна сподіватися на те, що звинувачення в бік аграрників стосовно того, що з розвитком сільського господарства розвалюється промисловість, відійдуть в історію назавжди як невиправдані. Тому завдання сьогодення – використати цю ситуацію і вийти на новий, відтворювальний виток реформ, а це означає різке збільшення продовольчих ресурсів.

1. Структурно-логічна схема аграрної реформи

Шифр	Блоки реформ	Шифр напрямів реформ	Напрямок і зміст реформ	Ступінь освоєння, %
I	Формування економічної платформи аграрної реформи	1.1.	Визначення власника: землі, майна, праці	35
		1.2.	Побудова виробничих відносин на основі власності	35
		1.3.	Формування організаційно-правових структур ринкового типу	35
		1.4.	Удосконалення інфраструктури ринку	25
II	Побудова ринкового за змістом економічного механізму	2.1	Удосконалення цінового механізму	20
		2.2	Формування сприятливої фінансової та кредитної системи	30
		2.3.	Забезпечення стимулюючої податкової політики	40
		2.4.	Побудова адекватної ринкової економіки системи управління	20
III	Наповнення змістом конструктивної схеми аграрної реформи	3.1.	Впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій	20
		3.2.	Інтенсифікація і визначення проблем матеріально-технічного постачання	20
		3.3.	Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва	20
		3.4.	Інформатизація та комп'ютеризація виробництва	15
		3.5.	Кадрове забезпечення	30
		3.6.	Розв'язання соціальних проблем	30
IV	Законодавче забезпечення ринкових реформ	4.1.	Прийняття законодавчих актів рамкового змісту з основних параметрів проведення реформ і економічної діяльності	30
		4.2.	Те саме щодо розвитку рамкових законів прямої дії	30

Джерело: Дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» під керівництвом і за участю автора.

Першочергово слід визначитись, яку країну треба будувати. Досвід економічно розвинутих країн світу підтверджує, що починати слід (і чим швидше, тим краще для всіх без винятку) з обґрунтування схеми економічного розвитку країни, а відповідно – всіх регіонів, територій, галузей.

Більшість населення України позитивно сприймає ідею побудови соціально орієнтованої економіки та входження нашої країни в перелік розвинутих країн світу. Для реалізації цієї ідеї має бути розроблена модель освоєння всіма структурами управління і верствами суспільства.

На наше переконання, модель постіндустріальної стадії розвитку економіки України повинна охоплювати такі основні її напрями:

1. Об'єднання капіталу землі з капіталом індустрій з метою забезпечення високої ефективності його функціонування в усіх пов'язаних ланках господарювання, оскільки економіка країни є цілісною функціонуючою системою. Збалансована й така, що охоплює всі галузі, структура господарювання стане необхідною передумовою успішного розвитку кожної її складової.

2. Зосередження зусиль освіти і науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високодохід-

ного функціонування об'єднаного капіталу, ефективного запровадження їхніх досягнень у виробництво, або ж результативне функціонування системи «наука – освіта – виробництво».

3. Зосередження переважної маси одержаного доходу для розв'язання проблем соціуму, що відповідає потребам соціально орієнтованої економіки.

Національна ідея повинна об'єднувати націю, визначати соціальну відповідальність та інноваційну направленість економіки, стати двигуном національного прогресу. Ця модель економічної політики країни повинна враховувати особливості кожного сектору економіки держави.

Сучасна політика також має враховувати й регулювати проблеми міжгалузевих відносин, оскільки від цього залежить стабільність розвитку кожної галузі, а також держави в цілому.

Навіть побіжна оцінка стану економіки суспільно-економічних формацій країн підтверджує, що там, де ідеологія найповніше задовольняє потреби людини та є визначальною, рівень їхнього розвитку високий. Економічно розвинуті країни ніколи не позиціонують себе як індустріальні або аграрні. Обидві складові вони розглядають як

єдине ціле. Індустрія там передусім спрямована на розвиток аграрної сфери, як і функціонування останньої спрямовано на задоволення потреб індустріального розвитку працюючих там людей.

З огляду на це в кожній державі слід формувати ідеологію, згідно з якою розвиток аграрного виробництва, а звідси – й територій, має визначатись як необхідна умова життя людей і становлення країни.

Владні структури кожної країни повинні усвідомити, куди спрямувати енергію та творчі зусилля людей: на індустріальний (технократичний) розвиток чи на аграрне виробництво (фізіократію), чи на усвідомлене об'єднання першої й другої складових розвитку. Віддаючи перевагу тільки одному напрямку, неможливо досягти бажаних результатів. Про це переконливо доводить 22-річний досвід утворення держави Україна.

Технократичний підхід до управління державою призвів до того, що з кожним роком промисловість зменшує обсяги виробництва, і тільки аграрна сфера ще більшменш утримує свій рівень. Але через нестачу необхідних індустріальних ресурсів виробництва її можливості вичерпуються.

Нині фондооснащеність сільськогосподарського виробництва в кілька разів нижча, ніж у країнах Європи. І це при тому, що виготовлену в країні продукцію промисловості немає кому продати. Постає риторичне запитання: на кого працює промисловість? Сільське господарство потребує техніки, а промисловість її не випускає, виготовляючи продукцію, яка у світі мало кому потрібна. З цієї причини сільське господарство ніколи не вироблятиме продукцію на рівні розвинутих країн світу. Тому тільки фізіократичний напрям розвитку України також неможливий.

Якщо заглибитися у зміст наведених положень, то самі по собі ці дві ідеології не можуть існувати. Насамперед промисловість повинна задовольняти потреби сільського господарства, а воно – потреби промисловості, її працівників.

Таку схему дій повинні прийняти обслуговуючі галузі країни. Тільки за цієї умови можливо ліквідувати в державі неефективні види діяльності, спрямувати зусилля й енер-

гію людей у творче русло. Тому з'єднати їх в одну систему є першочерговим завданням усіх органів управління державою, регіонами, галуззю. Звідси альтернативи варіанта – поєднання фізіократизму та технократизму і втілення їхніх положень у життя в Україні немає. На жаль, за останнє 100-річчя, у тому числі в роки незалежності, в нашій країні переважає технократична схема управління. Тому найближчим часом слід домогтися об'єднання технократизму з фізіократизмом. Тільки тоді можна розглядати всі напрями розвитку економіки держави, в т. ч. аграрного виробництва.

Відомо, що для освоєння ринкової системи господарювання слід було визначитися з основними її складовими, структурою і т. д. Важливо, щоб нова система еволюційно поетапно взяла все прогресивне, що було раніше, вирівняла викривлення, які були в економіці відносно окремих сфер діяльності, особливо аграрної, й увійшла в нову господарську систему на рівні стандартів економічно передових країн світу. Але, позиціонувавши Україну державою з ринковою економікою, політики зробили все для того, щоб такої у повному обсязі не було, або якщо й була б, то в інтересах політики стала ще більш викривленою на їхню користь.

З вищевикладеного випливає, що зусилля держави на нинішній час мають бути спрямовані на розв'язання таких першочергових проблем.

Перша. Сільське господарство та все, що з ним пов'язано, як і раніше, залишається на узбіччі економічного розвитку держави. Диспаритет економічних відносин усіх галузей національного господарства з аграрним виробництвом у ринковій економіці став ще очевиднішим. Але ніхто з керівництва владних структур практично нічого не зробив для усунення цього явища. Як і раніше, державою управляють із позицій диктатури пролетаріату, не враховуючи потреб сільського господарства, селянської праці. Зважаючи на це, усім політичним силам, їхнім лідерам, які очолили владу, необхідно усвідомити, що Україна як держава може відбутися й стати заможною завдяки розвитку аграрної сфери. Положення, коли державою керують технократичні сили, є безперспек-

тивним (табл. 2). Тому в кожній ланці ієрархічної системи управління мають бути представники аграрної сфери.

2. Полюсні позиції економічних шкіл

Фізіократи	Технократи
Аграрне суспільство	Індустріальне суспільство
Фізіократія – ”влада природи”	Технократія – ”влада ремесел”
Людина – частина природи	Підкорення природи
Взаємодія з природою – основа соціального прогресу	Техніка – основа соціального прогресу
Визначальною є природна енергія (космосу, сонця, землі, надр тощо)	Визначальним є рівень використання енергії, одержаної та витраченої машинами у формі кіловат-годин
У суспільстві влада має належати землевласникам	У суспільстві влада має належати науково-технічним фахівцям
Плідною є тільки праця в сільському господарстві, тільки там створюється ”чистий продукт”	Багатство створюється при використанні енергетичних потужностей для виробництва товарів і послуг
Економічний лібералізм, невтручання держави	Неринкова економіка, економічне планування
Власність – недоторканна	Суспільство будується на знаннях і кваліфікації

Джерело: Дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» під керівництвом і за участю автора.

З причини їх відсутності в Україні нині більше як удвічі нижча від країн Європейського Співтовариства продуктивність землі, худоби, низький рівень глибини переробки продукції, великі втрати її при зберіганні. Можуть же, наприклад, бельгійці на своїх землях виробляти продовольчих ресурсів у чотири рази більше, ніж споживають. Якби Україна досягла їхнього рівня виробництва, то неважко уявити продовольчі перспективи нашої держави.

Друга. Передові в плані економічного розвитку цивілізовані країни світу успішно освоюють третю, постіндустріальну стадію розвитку суспільства. А на якій стадії розвитку знаходиться Україна, важко визначити. Якщо віднести її до першої, доіндустріальної, в основі якої лежить ресурс землі, то це буде первіснообщинний лад. Усвідомити це якось важко. В інших сферах українська держава просунулася значно далі (літако- і ракетобудування тощо). Але й до другої стадії неможливо віднести, оскільки в її основі – рух капіталів, включаючи рух землі.

Ми поки що активно дискутуємо, чи так це. І при цьому розуміємо, що ринкова економіка рахується з тими, хто володіє капіталом. Забравши у селян їхній основний капітал (ресурс землі), штучно зробили їх бідними та ніяк не можемо, а може (через політичну заангажованість) і не хочемо бачити, що це і є основна причина диспаритетних відносин, бідності села.

У зв'язку з цим питання земельних відносин як складової економічних і виробничих відносин неодноразово піднімалися й обго-

ворювалися на всіх рівнях. Земельна реформа вже понад двадцять років стоїть на місці. І доти, поки вона не буде доведена до логічного завершення, сподіватися на успішний розвиток країни в цілому та її аграрної сфери неможливо.

Як це зробити? Пропозиції від науки є, але їх поки що не почули. Тому слід негайно завершити земельну реформу. Включити ресурс землі до складу економічної субстанції як у розвинених країнах світу, що дасть можливість вибудувати в державі цивілізовану систему розподільчих, регулювальних відносин, ліквідувати хибний, не в інтересах виробництва продовольчих ресурсів, диспаритет цін, забезпечити працівникам цієї сфери економічний інтерес до аграрної діяльності та, як результат, домогтися значного нарощування обсягів виробництва. Тільки за цієї умови Україна може ліквідувати майже дворазове відставання за продуктивністю землі, худоби, техніки від країн Європейського Співтовариства.

Третя. Серцевиною всіх економічних відносин, стимулом їх розвитку, як усім відомо, є економічний інтерес, який передусім визначається цінними відносинами. Через ціну виробник встановлює економічну доцільність виробництва продукції, її вигідність. Держава покликана бути регулятором економічно справедливих цінних відносин, визначених відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Тільки держава диктує правила формування собівартості продукції (робіт, послуг) або ціни виробництва, ціни пропозиції, схему регулювання

різниці між ціною покупки (ринковою ціною) і ціною пропозиції. Так прийнято в країнах постіндустріальної стадії розвитку. А якщо це так, то чому в Україні досі ресурс землі не є ціноутворювальним фактором на всіх стадіях відтворювальних і розподільчих процесів?

Вирішення земельних питань дасть можливість сформувати в аграрній сфері цивілізовану систему економічних відносин. З'явиться можливість визначити реальну, зіставну з іншими країнами і галузями собівартість виробленої продукції (ціни виробництва), встановити реальну норму прибутковості на всю масу задіяного в технологіч-

ному процесі активу, включаючи ресурс (актив) землі, визначити ціну пропозиції, а в кінцевому підсумку й вигідність одержання ресурсу (табл. 3). Отже, сформується інтерес його виробників до регулювання процесу формування потреби по кожному виду. Розрахунки підтверджують, що виробник продовольчих ресурсів через відсутність такого регулювання щороку втрачає в межах 8 тис. грн з 1 га сільськогосподарських угідь, а по Україні – 300 млрд грн. Природно, відсутність повноцінного економічного інтересу зменшує бажання збільшувати обсяги виробництва продовольчих ресурсів і задоволення потреб у них.

3. Формування цінового механізму в агропромисловій сфері

Попит	Пропозиція
	Ціна попиту = Ціна пропозиції $\left(C_n = C_e + \frac{НП * A}{100} \right)$
<i>Регулюється</i> інтервенціями: - товарними; - фінансовими; - фіксованими: ліміти, нормативи тощо; - якісними параметрами; - сезонними параметрами тощо	<i>Визначається з урахуванням:</i> - Повної собівартості – (франко місце продажу) = = ціна виробництва - Повної собівартості одиниці продукції + Прибуток (на задіяні активи для її одержання) = Ціна пропозиції <i>Довідково:</i> Прибуток = 15% на задіяні в технологічний процес активи: ресурс землі, основні та оборотні засоби Ресурсомісткість (землемісткість, фондомісткість) визначається з технологічних карт (на одиницю продукції, земельну площу, голову худоби тощо)

Джерело: Дослідження автора.

Четверта. Перенесення центру ваги в первинну ланку виробництва, що є об'єктивним процесом, дасть змогу вибудувати реальні та справедливі відносини між ланками замкнутого технологічного процесу. На кожній стадії між поняттями "франко" буде можливо за єдиною методологією формувати ціну виробництва, ціну пропозиції, визначити прибуток на задіяні в процесах заготівлі й зберігання активу і таким чином формувати систему економічних відносин у цій сфері, а в кінцевому підсумку – успішно організувати заготівельну систему.

Усім, хто хоч трохи знайомий зі змістом економічної діяльності, відомо, що в її основі – економіка конкретного суб'єкта господарювання, підприємства. І тому головним завданням усіх управлінських ланок держави є створення необхідних умов для успішної діяльності низових ланок управління – суб'єктів господарювання, підприємства. Якщо буде міцним цей рівень управлінської

економічної ієрархії, буде міцною й економіка держави. Цієї економічної істини дотримуються всі економічно розвинуті країни. На жаль, у нашій країні дотримували іншої філософії. Кошти концентрувались у верхніх ешелонах влади, а потім за залишковим принципом держава могла дещо виділити в низові ланки управління. При цьому без зловживань не обходилося.

Тому першочергове завдання всіх владних ланок управління державою на сучасному етапі – перевернути цю піраміду зверху до низу. Селянин, фермер, підприємство повинні бути в основі цієї піраміди і стати головною турботою всіх, а вершина піраміди повинна залишатися на останньому місці. Вважаємо, що така філософія децентралізації влади має бути запроваджена якомога швидше.

П'ята. Сформувати в кожній області регіональні наукові економічні центри розвитку сільських територій, а в кожному адміні-

стративному районі – їхні філіали. Такі регіональні наукові економічні центри, об'єднавши наявні в регіоні (причетні до аграрної сфери) наукові сили під керівництвом перших осіб області незалежно від відомчої підпорядкованості, повинні забезпечити наукове супроводження, виробничу, економічну та соціальну діяльність усіх суб'єктів господарювання територій, на яких вони розташовані. Без цього АПК України не може ввійти до Європейського Співтовариства на рівноправних умовах.

Звідси випливає, що названі п'ять проблем нині є ключовими. Від цього залежить успіх справи й інших аспектів економічної діяльності: організація, управління виробництвом; оплата праці; функціонування трудових ресурсів; матеріально-технічне забезпечення; екологія, соціально-економічний розвиток територій тощо.

Кожна із складових економіки в теоретичному і практичному плані повинна вирішуватися комплексно та в загальній системі.

Вітчизняною аграрно-економічною наукою, як уже відзначалося, ще 20 років тому було обґрунтовано структурно-логічні блоки аграрної реформи, їхні напрями і зміст як обов'язкові складові, які не втратили своєї актуальності й дотепер. Тому за всіма блоками та складовими реформ вкрай важливо здійснити їх завершення в усіх без винятку адміністративних районах.

Висновки. Аграрний сектор економіки України стоїть на порозі нового історичного витку аграрних реформ, спрямованих як на вирішення важливих питань, нагромаджених проблем, прийняття нових економічних реалій, так і на успішне позиціонування аграрного сектору в сучасних умовах. Новим керівництвом України ставиться завдання здійснити глибокі реформи з тим, щоб краї-

на ввійшла в перелік найбільш розвинутих європейських країн. На основі вже виконаних робіт із реформування аграрних відносин слід завершити ці реформи для того, щоб:

гарантувати продовольчу безпеку держави;

зробити аграрний сектор високоефективним, конкурентоспроможним на внутрішньому й зовнішньому ринках сектором економіки держави;

зберегти селянство як носія української ідентичності, культури, духовності нації;

комплексно розвивати сільські території, розв'язувати соціальні проблеми села;

забезпечувати в сільському виробництві одержання прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави;

сформулювати умови для реалізації та захисту прав селян на землю, земельних відносин, охорони земель;

підсилити соціальний захист сільського населення, встановити заробітну плату і пенсійне забезпечення працівників сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки держави.

Проблема формування продовольчих ресурсів у нашій державі, як основної функції аграрної сфери, є багатоаспектною, а її успішне розв'язання передусім залежатиме від середовища, що буде створено. Для цього мають бути залучені всі рівні управління державою за широкою участі тих, що живуть на її території. Багата держава, у тому числі продовольчими ресурсами, буде лише тоді, коли стануть багатими її території й люди, які там проживають, за якомога повнішого задоволення їхніх економічних інтересів.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Від постанови до вирішення...: вибрані статті з питань аграрної економіки: у 2 кн. / П.Т. Саблук; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – кн.1. – 636 с.
3. *Гладий М.В.* Аграрні реформи схожі на вогнище..., яке постійно поливають водою / М.В. Гладий / Аспекти сільського розвитку // Вісн. Ін-ту сільського розвитку. – 2005. – № 3. – С. 7-15.
4. *Гладий М.В.* Не думаю, что в этом году какая-то политическая сила сможет затормозить открытие рынка земли / М.В. Гладий // Бизнес информ. – 2007. – № 5. – С. 5-7.
5. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 630 с.
6. Глобальна продовольча безпека: моногр. / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов // Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України; ННЦ «Інститут аграрної економіки». – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 486 с.

7. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
8. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
9. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
10. Малік М.Й. Розвиток сільського господарства в регіоні Карпат: моногр. / М.Й. Малік, С.І. Белей. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 248 с.
11. Мирное и региональное производство аграрной продукции: моногр. / П.Т. Саблук, Г.А. Калиев, В.П. Саблук и др. – Алматы: НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; АО «КазАгроИнновация», 2008. – 216 с.
12. Розвиток підприємства та відносин власності / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік / Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2012. – С. 98-127.
13. Організація аграрного виробництва і бізнесу: підруч. для студ. вищих навч. закл. / [С.П. Азізов, П.Т. Саблук, П.К. Канінський]; за ред. С.П. Азізова, П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 790 с.
14. Саблук П.Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК: моногр./ П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.
15. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.
16. Саблук П.Т. Світове і раціональне виробництво аграрної продукції: моногр. / П.Т. Саблук, Г.А. Калієв та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 210 с.
17. Саблук П.Т. Активизация экономических реформ в аграрной сфере экономики Украины // Развитие АПК в контексте обеспечения продовольственной безопасности (материалы VIII Междунар. научно-практ. конф., 9-10 сент. 2010 г.); под ред. В.Г. Гусакова. – Минск: Ин-т системных исследований, 2011. – С. 198-201.
18. Саблук П.Т. Агропромисловий комплекс України: сьогодення та майбутнє. Стан і перспективи розвитку / П.Т. Саблук. – К.: Престиж Медіа Інформ, 2011. – С.110.
19. Саблук П.Т. Ціновий фактор в розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 3-9.
20. Саблук П.Т. Міжгалузеві економічні відносини в Україні / П.Т. Саблук, М.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.І. Кісіль; за ред. П.Т. Саблука // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 325-329.
21. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / [М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка, Ю.О. Лупенко]; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
22. Сучасний стан земельної реформи в Україні / [А.С. Даниленко, М.Ю. Гарбуз, В.В. Жмуцький, К.Г. Радченко, М.С. Головатюк]. – Держ. комітет України по земельних ресурсах, 2005. – 100 с.
23. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи: моногр. / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452.
24. Федоров М.М. Раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу та удосконалення земельних відносин в аграрній сфері. Стратегія розвитку агропромислового комплексу в Україні / М.М. Федоров. – К.: ІАЕ УААН, 2005. – 120 с.
25. Федоров М.М. Теоретичні аспекти формування земельних відносин та створення ринку землі // Формування ринку землі в Україні. – К.: Урожай, 2006. – С. 5-24.
26. Федоров М.М. Удосконалення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель – важлива умова трансформації земельних відносин. – Луганськ, Вісн. наук. праць ЛНАУ, 2012. – С. 22-31.
27. Формування ринку землі в Україні / [В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.]; за ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Урожай, 2006. – 280 с.
28. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку) / [П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров]; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – 3-тє вид., доповн. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 104 с.
29. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку) / [П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров]; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – 4-тє вид., доповн. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 100 с.
30. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві: (теорія, методологія, практика): у 2 т. / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік та ін.; Міністерство аграрної політики, УААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред.: П.Т. Саблука, Ю.М. Мельника, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – Т.1. – 698 с.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2014 р.

* * *

УДК 620.91:330.131.5:631.11

*В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора з наукової та інноваційної роботи,
завідувач відділення організації
виробництва і земельних відносин,
завідувач відділу форм господарювання
Національний науковий центр
"Інститут аграрної економіки"*

Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. У сільськогосподарських підприємствах щорічно зростає собівартість продукції, що значною мірою зумовлено постійним здорожчанням використовуваних енергетичних матеріалів, вироблених із природних ресурсів, таких як пально-мастильні матеріали, мінеральні добрива, а також природний газ. Здешевити ці ресурси можливо за рахунок альтернативного їх виробництва із сільськогосподарської продукції, технології якого опрацьовано світовою і вітчизняною наукою, практично застосовувані в багатьох країнах світу й експериментально перевірені в Україні. Так, мінеральні добрива можливо замінити органічними, які можна одержувати від використання соломи й решток інших культур для підстилки тваринам й одержання гною та залишення їх на полях після збирання основних сільськогосподарських культур, бензин – замінити біоетанолом, який можна одержати із цукрових буряків і продуктів їх переробки, зернових культур, зокрема кукурудзи, дизпаливо – біодизелем, одержуваними з олійних культур, зокрема ріпаку, а природний газ – замінити виробництвом тепла при

використанні соломи в опалювальних системах й одержуванням біогазу при переробці гною та інших рослинних решток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виробництва і використання альтернативних видів енергії, одержуваних з сільськогосподарської сировини, розглядалися в наукових працях Калетніка Г. М. [18-24], Голуба Г. А. [8, 9], Мельника Н. В. [35], Гелетухи Г. Г. [5-7], Вашук О. В. [4], Блюма Я. Б. [2, 3].

Дослідження вказаних авторів в основному мають технологічний характер, вони оперують натуральними показниками виробництва альтернативних видів енергії. Проте недостатньо уваги приділяється економічному обґрунтуванню переваг виробництва альтернативних видів енергетичних ресурсів перед використанням ресурсів із природних джерел енергії.

Мета статті – дослідити економічну ефективність виробництва альтернативних видів енергетичних матеріалів, які можливо виробляти з сільськогосподарської продукції, визначити обсяги їх застосування сільськогосподарськими підприємствами України та можливої економії на прикладі 2013 року.

© В.Я. Месель-Веселяк, 2015

Виклад основних результатів дослідження. У сільськогосподарських підприємствах України щороку зростають обсяги застосування енергетичних матеріалів, які ви-

робляють промислові підприємства з природних ресурсів, вартість яких постійно зростає, що можна прослідкувати за даними про їх закупівлю (табл. 1).

1. Закупівля сільськогосподарськими підприємствами України енергетичних матеріалів, вироблених з природних ресурсів

Енергетичні матеріали	2011 р.	2012 р.	2013 р.	До 2011 р., %
Природний газ , млн м ³	433,4	409,0	473,4	109,2
млн грн	1357	1562	1791	132,0
Бензин , тис. т	206,3	196,8	175,4	85,0
млн грн	1898	1945	1742	91,8
Дизельне паливо , тис. т	1256	1323	1314	104,7
млн грн	10349	11487	11222	108,4
Вартість природного газу, бензину і дизельного пального , млн грн	13605	14993	14755	108,5
Мінеральні добрива , тис. т NPK	1469,8	1486,8	1611,1	109,6
млн грн	11135	11551	12238	109,9
Разом вартість природного газу, бензину, дизельного пального і мінеральних добрив , млн грн	24740	26544	26993	109,1

Джерело: Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011-2013 рр. – К.: Державна служба статистики України. – 2011 р., 2012 р., 2013 р. – С.15-28; розрахунки автора.

Із 2011 по 2013 рік збільшилися об'єми закупівлі газу на 9,2 %, загальна вартість – на 32 %. Дизельного пального закуплено за об'ємом і вартістю відповідно на 4,7 і 8,4 % більше, мінеральних добрив – за кількістю (в діючій речовині NPK) і вартістю – на 9,6 і

9,9 % більше, а бензину – відповідно на 15 і 9,2 % менше.

Динаміку затрат на використання енергетичних матеріалів у сільськогосподарських підприємствах можна бачити за даними табл. 2.

2. Динаміка затрат на використанні енергетичні матеріали в сільськогосподарських підприємствах України

Рік	Всього матеріальних затрат ¹		У тому числі						Разом	
			мінеральні добрива		нафтопродукти ¹		природний газ ²			
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2011	70,7	100,0	12,1	17,1	10,6	15,0	13,6	19,2	36,3	51,3
2012	84,8	100,0	14,0	16,5	11,8	13,9	15,6	18,4	41,4	48,8
2013	88,5	100,0	14,8	16,7	11,9	13,4	17,9	20,2	44,6	50,4
Разом	244,0	100,0	40,9	16,8	34,3	14,1	47,1	19,3	122,3	50,1
Середньорічне	81,3	100,0	13,6	16,8	11,4	14,1	15,7	19,3	40,8	50,1

Джерело:¹ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 р., 2012 р. і 2013 р. (форма № 50-ср). – К.: Статистичний бюлетень Державна служба статистики України; розрахунки автора.

² Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011-2013 рр. – К.: Державна служба статистики України. – 2011 р., 2012 р., 2013 р. – С.15-28; розрахунки автора.

Із 81,3 млрд грн середньорічних матеріальних витрат у сільськогосподарських підприємствах на мінеральні добрива припадає 13,6 млрд грн, або 16 %, на нафтопродукти – 11,4 млрд грн (14 %), а на природний газ – 15,7 млрд грн (19 %). Сукупно вони становлять 40,8 млрд грн, або 50,1 %. Середньорічні темпи зростання затрат досягли 10,8 %, у тому числі на мінеральні добрива – 10,6, нафтопродукти – 6,0 та природний газ – на 14,7 %.

Одним із шляхів підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств може бути заміна виробництва вказаних ресурсів

альтернативними їх видами, виробленими із сільськогосподарської продукції.

Добрива і тепло можна одержати із соломи зернових культур і решток інших сільськогосподарських культур, якими можна замінити мінеральні добрива шляхом використання соняшнику: по-перше, як органічні добрива після використання для підстилки тваринам і одержання гною, або залишення безпосередньо на полях після збирання основної культури, а по-друге, замінити природний газ, одержавши тепло при спалюванні соломи в опалювальних системах для

обігріву виробничих, адміністративних та інших приміщень.

Нами проведено розрахунки різних способів використання соломи. Сільськогосподарські підприємства виробляють соломи зернових і решток інших культур, достатніх для використання у тваринництві як для кормових цілей, так і для підстилки. Врахо-

вуючи поголів'я тварин, розраховано потреби соломи. Сільськогосподарським підприємствам її потрібно для підстилки тваринам в обсязі 4475 тис. т, а на кормові цілі – 1040 тис. т.

Баланс виробництва і використання соломи та решток інших культур наведено у табл. 3.

3. Розрахунок виробництва соломи та її використання за напрямками в сільськогосподарських підприємствах України, 2013 р.

Види продукції	Показник	%
Основна продукція:		
Зібрана площа, тис. га	15189	
Урожайність основної культури, ц/га	37,4	
Валовий збір, тис. т	56807	
Біологічний урожай побічної продукції (соломи, зернових, стебла кукурудзи, соняшнику і ріпаку):		
Урожайність, ц/га	56,1	
Валовий збір, тис. т	85238	
Втрати при збиранні, тис. т	12786	15,0
Валовий збір соломи, тис. т	72452	100
Використання соломи, тис. т:		
на корми у тваринництві	1040	1,4
на підстилку тваринам	4475	6,2
для внесення на поля (як добрива)	55236	76,2
для одержання тепла	11701	16,2
Урожайність, ц/га	47,7	

Джерело: Розрахунки автора.

Із зібраного на 15189 тис. га ріллі одержано 85238 тис. т біологічного врожаю соломи (зернових культур, стебел кукурудзи, соняшнику і ріпаку), можна використовувати безпосередньо як добриво 68022 тис. т, з яких 12786 тис. т за рахунок понесених втрат, і 55236 тис. т – залишених на полях

при збиранні. На корми може бути використано 1040 тис. т соломи, на підстилку тваринам – 4475 тис. т, а для одержання тепла – решта – 11701 тис. т.

Ефективність різних способів використання соломи можна прослідкувати в розрахунках, наведених у табл. 4.

4. Ефективність способів використання соломи

Показник	Варіанти використання 1 т соломи при:		
	виробництві гною	розкиданні на полях як добриво	спалюванні в котлах для одержання тепла
Собівартість одержуваної із соломи продукції, грн	550	55	800
Буде одержано гною, т з вмістом NPK, кг ¹⁾	8		
азоту (5 кг в 1т), кг	40	5 ²⁾	-
фосфору (2,5 кг в 1 т), кг	20	2	2
калію (6,0 кг в 1т), кг	48	9	10
усього NPK (13,5 кг в 1 т), кг	108	16	12
Ціна 1 кг NPK, грн	11,0	11,0	11
Вартість, грн	1188	176	132
Буде замінено газу			
Еквівалент природного газу в 1 т соломи, тис. м ³	-	-	0,45
Вартість газу, грн (0,393 дол. США)	-	-	2655
Вартість добрив і газу, грн	-	-	2787
Економія (прибуток), грн	638	121	1987
Рівень рентабельності, %	116	220	248,4

Джерело: Розрахунки автора.

¹⁾[26]; ²⁾ [42]

Отже, при використанні 1 т соломи для підстилки тваринам одержують 8 т гною, поживністю 108 кг діючої речовини NPK і вартістю за ціною мінеральних добрив – 1188 грн. При затратах 550 грн одержують 6382 грн прибутку, рівень рентабельності становитиме 116 %. За умов використання соломи як добрива, якщо її залишають на полях, одержують 121 грн прибутку при рівні рентабельності 220 %. Використання 1 т

соломи для одержання тепла в опалювальних системах забезпечує заміну 0,45 м³ природного газу, забезпечує 1987 грн прибутку і 248,4-відсотковий рівень рентабельності.

Загальна ефективність використання соломи сільськогосподарськими підприємствами у визначених напрямках забезпечує економію (прибуток) у сумі 34,3 млрд грн, що підтверджується розрахунками (табл. 5).

5. Ефективність способів використання соломи в сільськогосподарських підприємствах України на базі 2013 року

Показники	Використання біологічного врожаю соломи для:			
	на годівлю, підстилку тваринам (одержання гною)	втрати + внесення на поля і втрати при збиранні	спалювання в котлах для одержання тепла	Всього
Кількість використаної соломи, тис. т	5515	68022	11701	85238
Вироблено гною (по 8 т на 1 т соломи)				
Виробництво NPK на 1 т соломи, кг	108	16	12	142
всього, тис. т	483	1088	140	1711
Одержано тепла, еквівалентного газу				
Виробництво газу в перерахунку на 1 т соломи, м ³	–	–	0,45	–
всього, тис. м ³			5265	5265
Економія від 1 т, грн	638	121	1987	2746
Всього, млрд грн	2,9	8,2	23,2	34,3

Джерело: Розрахунки автора.

Замінити природний газ також можливо шляхом *виробництва біогазу* з гною тварин і пташиного посліду. Розрахуємо його виробни-

цтво та економічну ефективність у сільськогосподарських підприємствах на основі обчислень, здійснених на базі 2013 року (табл. 6).

6. Ефективність використання гною для одержання біогазу

Показники	Одержання біогазу із:				Разом
	гною тварин		пташиного посліду		
	1 т	обсяги 2013 р.	1 т	обсяги 2013 р.	
Використано соломи, млн т		4,475			
Кількість гною, т/млн т	1	35,8	1	8,5	44,3
Собівартість, грн/млн грн	45	1611	40	340	1951
Витрати для одержання біогазу, грн/млн грн	60	2148	60	510	2658
Разом витрат, млн грн	105	3759	100	850	4609
Буде одержано:					
біогазу, м ³ /млн м ³	62	2220	100	850	3070
азоту, кг/тис.т	5,7	204	25	213	417
фосфору, кг/тис.т	5,5	197	10,5	89	286
калію, кг/тис.т	6,2	222	8,5	72	294
разом NPK, кг/тис.т	17,4	623	44	374	997
Ціна 1 кг NPK мінодобрив, грн	11	11	11	11	11
Ціна 1 м ³ газу: дол. США	0,393	0,393	0,393	0,393	0,393
грн	5,9	5,9	5,9	5,9	5,9
Вартість NPK, грн/млн грн	191,4	6852	484	4114	10966
біогазу, грн/млн грн	365,8	13096	590	5015	18111
Разом, грн від 1 т гною, млн грн	557,2	19948	1074	9129	29077
Економія, грн від 1 т гною, млн грн	452,2	16189	974	8279	24468
Рівень рентабельності, %		430,7		974,0	530,9

Джерело: Розрахунки автора.

Із використаної на підстилку тваринам 4475 тис. т соломи і одержуваного

35,8 млн т гною, а також з 8,5 млн т пташиного посліду можливо виробити 3070 млн м³

біогазу і 997 тис. т NPK вартістю 29,1 млрд грн. При затратах 4,6 млрд грн на виробництво гною і пташиного посліду та переробці їх на біогаз економія (прибуток) становитиме 24,5 млрд грн за рівня рентабельності 530,9 %.

Дизельне паливо можна замінити альтернативним біодизелем, який виробляється з олійних культур, у тому числі найбільш олійновмісної культури – ріпаку.

Відповідно до проведеного нами порівняння ефективності реалізації сільськогосподарськими підприємствами ріпаку безпосередньо насінням і виробництва з нього біодизеля можна впевнено стверджувати про переваги переробки насіння ріпаку на біодизель й одержання при цьому кормів для тварин у вигляді макухи і гліцерину для потреб промисловості (табл. 7).

7. Порівняння ефективності реалізації насіння ріпаку та переробки його на біодизель у сільськогосподарських підприємствах України

<i>I. За умов реалізації 1 т насіння ріпаку на внутрішньому ринку (2013 р.)</i>	
Повна собівартість 1 т зерна, грн	2833
Реалізаційна ціна, грн	3077
Прибуток, грн	244
Рівень рентабельності, %	8,6
<i>II. За умов переробки 1 т ріпаку на біодизель</i>	
Витрати на переробку, грн	201
Усього витрат, грн	3034
Вихід біодизеля, кг	400
Ціна, грн/кг	15,8
вартість, грн	6308
Вихід макухи, кг	550
Ціна, грн/кг	3,14
вартість, грн	1727
Вихід гліцерину, кг	68
Ціна, грн/кг	12,0
вартість, грн	816
Вартість одержаної продукції, всього	8851
Прибуток, грн	5817
Рівень рентабельності, %	191,7
Собівартість 1 кг біодизеля, грн	7,58

Джерело: Розрахунки автора.

У 2013 р. від реалізації 1 т насіння ріпаку сільськогосподарські підприємства України одержали 244 грн прибутку при рівні рентабельності 8,6 %, а при переробці його на біодизель можуть одержати 5817 грн прибутку, за рівня рентабельності 191,7 %. Собівартість 1 кг біодизеля становитиме 7,58 грн, тоді як роздрібна ціна дизельного палива перевищує 15-гривневий рубіж.

Отже, було б доцільно зменшити обсяги реалізації насіння ріпаку, а решту переробляти на біодизель. Нами розраховано економічну ефективність використання сільськогосподарськими підприємствами частини врожаю ріпаку для реалізації безпосередньо насінням і частини – для переробки на біодизель за умов 2013 року (табл. 8).

8. Економічна ефективність виробництва ріпаку сільськогосподарськими підприємствами України при запропонованих напрямках використання за умов 2013 року

	2013 р. (факт.) реалізація насіння	Використання для		Разом
		реалізації насіння	переробці на біодизель	
Виробництво ріпаку, тис. т	2087			
Реалізовано ріпаку, тис. т	2022	222	1800	2022
Виробництво біодизеля (по 400 кг з 1 т), тис. т			720	
Вартість продукції від 1 т ріпаку, грн	3077	3077	8851	8218
всього, млн грн	6220	682	15932	16614
Собівартість 1 т ріпаку, грн	2833	2833	3034	3012
всього, млн грн	5727	628	5461	6089

Прибуток, млн грн	493	54	10471	10525
Рівень рентабельності, %	8,6	8,6	191,7	172,8
Зростання прибутку				10031

Джерело: Розрахунки автора.

Якби сільськогосподарські підприємства України замість реалізованих у 2013 р. 2022 тис. т насіння ріпаку продали б його в обсязі 222 тис. т (11%), а переробили на біоетанол 1800 тис. т (89%), то вони одержали б 10,5 млрд грн прибутку при 172,1% рівні рентабельності, тоді як у 2013 р. ці показники були 493 млн грн і 8,6% відповідно.

Бензин, вироблений із нафти, можливо замінити альтернативним біоетанолом, виробленим із зернових культур, зокрема кукурудзи.

Нами здійснено розрахунок порівнянної ефективності реалізації сільськогосподарськими підприємствами 1 т кукурудзи зерном і одержання з неї біоетанолу (табл. 9).

9. Порівняння ефективності реалізації зерна кукурудзи і переробки його на біоетанол у сільськогосподарських підприємствах України

<i>I. За умов реалізації 1 т кукурудзи на внутрішньому ринку (2013 р.)</i>	
Повна собівартість 1 т зерна, грн (2013 р.)	1186
Реалізаційна ціна, грн	1204
Прибуток, грн	18
Рівень рентабельності, %	2
<i>II. За умов переробки 1 т на біоетанол</i>	
<i>Витрати на переробку, грн</i>	<i>1319</i>
Усього витрат, грн	2505
Вихід біоетанолу, кг	300
Ціна 1 кг, грн	20
Вартість біоетанолу, грн	6000
Вихід кормів, кг	500
Вартість одержаних кормів, грн	1000
Вартість виробленої продукції – всього, грн	7000
Прибуток, грн	4495
Рівень рентабельності, %	179,4
Собівартість 1 кг біоетанолу, грн	8,35

Джерело: Розрахунки автора.

У 2013 році від реалізації 1 т кукурудзи сільськогосподарські підприємства одержали 18 грн прибутку за рівня рентабельності 2%. Якщо її переробити й одержати біоетанол і корми як відходи від переробки, тоді 1 т кукурудзи забезпечила б 4495 грн прибутку і 179,4% рентабельності. Собівартість

1 кг біоетанолу становитиме 8,35 грн, тоді як роздрібна ціна перевищує 15-гривневий рубіж.

Розрахунок ефективності виробництва кукурудзи і переробки її на біоетанол свідчить про загальну економічну вигідність переробки кукурудзи на біоетанол (табл. 10).

10. Економічний ефект в сільськогосподарських підприємствах України від виробництва біоетанолу з частини кукурудзи

Показники	2013 р.	Використання для		Разом
		реалізації насінням	переробки на біоетанол	
Виробництво кукурудзи, тис. т	23 823	23 823	23 823	23 823
Реалізовано кукурудзи, тис. т	19 272	11 272		19 272
Переробка кукурудзи, тис. т	0		8 000	
Виробництво біоетанолу з 1 т, кг			300	
Всього, тис. т			2400	2400
Вартість одержаної продукції від 1 т, грн	1 204	1 204	7 000	3 610
всього, млн грн	23 204	13 572	56 000	69 572
Собівартість: 1 т кукурудзи, грн	1 186	1 186	2505	1733
всього, млн грн	22 856	13 368	20040	33408
від 1 т, грн	18,3	18	4495	1876
Прибуток, млн грн	352	204	35960	36164
Рівень рентабельності, %	2	2	179	108,2
Зростання прибутку, млн грн				35 812

Джерело: Розрахунки автора.

Замінивши реалізацію у 2013 році 19272 тис. т кукурудзи на переробку 8 тис. т на біоетанол і 11 272 тис. т прямою реалізацією зерна, сільськогосподарські підприємства одержали б 36,2 млрд грн прибутку за рівня рентабельності 108,2 %, що на 35,8 млрд грн більше, ніж вони фактично одержали у 2013 році.

Біоетанол можна виробляти із цукрових буряків і продукції їх переробки. Внесено пропозицію про підвищення ефективності цукробурякового підкомплексу [30], за рахунок забезпечення в єдиному технологіч-

ному циклі виробництво цукру на рівні внутрішньої потреби країни, а біоетанолу – з одержаної меляси та решти цукрових буряків. Така переробка здійснюється в єдиному технологічному циклі, відпрацьована і експериментально перевірена на Узинському цукровому заводі Київської області. Її застосування вимагає незначних технологічних удосконалень – введення додатково лише обладнання для одержання спирту і виготовлення з нього біоетанолу. Розрахунок ефективності такого способу переробки цукрових буряків наведено у табл. 11.

11. Розрахунок ефективності виробництва біоетанолу при запропонованих напрямках переробки цукрових буряків на цукрових заводах України*

Показники	Фактично 2012/13 МР	Запропоновані напрями використання цукрових буряків		
		виробництво цукру (потреба) і біоетанолу із меляси	виробництво біоетанолу із решти буряків	разом
Переробка цукрових буряків, тис. т	17170	13000	4170	17170
Одержано цукру, тис. т	2226	1742	0	1742
Реалізовано цукру, тис. т	1833	1742	0	1742
Ціна 1 т цукру, грн		5210	0	5210
Виручка від реалізації цукру, млн грн		9076	0	9076
Одержано меляси, тис. т		507	0	507
Одержано жому, тис. т	13736	10400	3336	13736
Виручка від реалізації жому, млн грн	549	416	133	549
Переробка на біоетанол:				
меляси, тис. т	636	507	0	507
цукрового буряку, тис. т			4170	4170
Вихід біоетанолу із меляси (0,237), з буряку (0,0656), тис. т	–	120	274	394
Вартість біоетанолу, млн грн		2130	4848	6978
Економія газу, електроенергії, вугілля (30%)		713	229	942
Виручка від реалізації цукру, жому і вартість біоетанолу, млн грн	10672	11622	4982	16603
Всього затрат, млн грн	12556	8793	2820	11613
Прибуток, млн грн	-1884	2829	2162	4991
Рівень рентабельності, %	-15	32,2	76,6	43

*за умов (2012/13 МР)

Джерело: Розрахунки автора.

Якби цукрові заводи України із 17 170 тис. т цукрових буряків, закуплених у 2012/13 маркетинговому році, 13 000 тис. т переробили й реалізували вироблені з них 1742 тис. т цукру (внутрішня потреба України), а решту 4170 тис. т цукрових буряків та одержану мелясу (507 тис. т) переробили на біоетанол, вони виробили б 394 тис. т біоетанолу й мали 4991 млн грн прибутку за рівня рентабельності 43 % проти одержаних у 2012 р. 1884 тис. грн збитку і рівня збитковості – 15 %.

Збільшення прибутку цукрових заводів дає змогу розподілити прибутки між сільським господарством – виробником цукрових буряків і цукровими заводами пропорційно їх затратам, у результаті чого зросте ціна на цукрові буряки і сільськогосподарські підприємства збільшать прибутки, що підтверджується розрахунками (табл. 12).

Зростання ціни на цукрові буряки дало б змогу сільськогосподарським підприємствам збільшити прибутки у 2012 році до 1172 млн грн за рівня рентабельності 31,5 %, проти 374 млн грн, фактично одержаних

прибутків за 15,7 % рівня рентабельності, а у 2013 році прибутки зросли б до 505 млн грн (при 42,7 % рівні рентабельності) проти фактично одержаних 32 млн грн і 2,7 % рентабельності.

Виробництво альтернативних енергетичних ресурсів із сільськогосподарської продукції забезпечує підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 13).

12. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах України при зміні на них ціни

Показники	2012 р.		2013 р.	
	фактично	за нової ціни	фактично	за нової ціни
Валовий збір цукрових буряків, тис. т	16037	16037	8764	8764
Реалізовано, тис. т	6387	6387	3044	3044
Ціна, грн/т	430	555	400	555
Дохід від реалізації, млн грн	2747	3548	1216	1689
Собівартість 1 т, грн	372	372	389	389
Всього, млн грн	2373	2373	1184	1184
Прибуток, млн грн	374	1172	32	505
Рівень рентабельності, %	15,7	31,5	2,7	42,7
Збільшення прибутку, млн грн		+798		+473
		<i>у 2,1 рази</i>		<i>у 14 разів</i>

Джерело: Розрахунки автора.

13. Загальна економія в сільськогосподарських підприємствах України від виробництва нині альтернативних видів енергетичних ресурсів

Економія виробництва альтернативних ресурсів	Економія (прибутки) млрд грн	Виробництво NPK, тис. т	Виробництво біодизеля, тис. т	Виробництво біоетанолу, тис. т	Виробництво тепла еквівалентного газу, млн. м ³
Переробка ріпаку на біодизель	10,0	–	720	–	–
Переробка буряку на біоетанол	5,0			394	
Використання соломи	34,3	1711			5,3
Виробництво біогазу із гною	24,4		–	–	3070
Переробка кукурудзи на біоетанол	35,8	–	–	2400	–
РАЗОМ ЕКОНОМІЇ	109,5	1711	720	2794	3075
Показники с.-г. підприємства (прибутки і споживання) у 2013 р.	11,9	1611	1314 ¹⁾	175,1 ¹⁾	546
% альтернативних показників до фактичних	920	106,2	54,8	461	562

Джерело ¹⁾: Споживання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти за окремими видами економічної діяльності у 2013 році // Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Державна служба статистики України. – 2014. – С. 88; розрахунки автора.

Отже, сільськогосподарські підприємства можуть одержати 106,2 % діючої речовини NPK органічних добрив проти фактично використаних мінеральних добрив, 54,8 % – біодизеля, ніж використано дизпалива 461% біоетанолу – ніж бензину, а тепла і біогазу еквівалентного 562 % використаного природного газу. Прибутку можуть одержати 109,5 млрд грн, або у 9,2 рази більше одержаного у 2013 році.

Висновки. 1. Сільськогосподарські підприємства України збільшують обсяги придбання енергетичних матеріалів – мінеральних добрив, пально-мастильних матеріалів, одержуваних з природних ресурсів, а також природного газу, вартість яких у 2013 році

становила 27 млрд грн, що на 9,1% більше порівняно з 2011 роком.

2. Світова та вітчизняна наука і практика відпрацювали технології одержання альтернативних видів енергетичних матеріалів із сільськогосподарської продукції, якими можна замінити використовувані енергетичні матеріали природного походження, собівартість яких набагато нижча від існуючих цін на їх закупівлю.

3. Із використанням біоенергетики на заміну природним видам палива, які все ще є для нашої держави великим дефіцитом, економічні розрахунки виробництва альтернативних видів використовуваних енергетич-

них ресурсів у сільському господарстві доводять їхню ефективність.

4. Солому, як відходи зернового господарства, можна використати для одержання органічних добрив, як підстилку тваринам або залишити на полі, замінивши мінеральні добрива, а також для одержання тепла при спалюванні в опалювальних системах, замінивши природний газ. Ефективність такого застосування соломи дає змогу сільськогосподарським підприємствам зекономити 34,3 млрд грн.

5. Із гною і пташиного посліду можна виробляти біогаз. Ним можна замінити 3070 млн м³ природного газу і забезпечити 24,4 млрд грн економії.

6. Використання частини виробленого ріпаку для реалізації безпосередньо насінням і частини для виробництва біодизеля дасть економію в розмірі 10 млрд грн, а частини

виробленої кукурудзи для реалізації безпосередньо зерном і частини для виробництва біодизеля – 35,8 млрд грн економії.

7. Комплексна в єдиному технологічному процесі переробка цукрових буряків на цукор для задоволення внутрішньої потреби країни і виробництво біоетанолу з одержаної меляси із решти цукрових буряків забезпечить 5 млрд грн економії, що створить умови для підвищення ціни на цукрові буряки.

8. Організація виробництва альтернативних енергетичних матеріалів із сільськогосподарської продукції дає змогу сільськогосподарським підприємствам, за умов 2013 році замінити 106,2 % діючої речовини мінеральних добрив органічними, 54,8 % дизпалива – біодизелем, 461 % бензину – біоетанолом та одержати 109,5 млрд грн економії, що у 9,2 раза більше одержаного прибутку.

Список використаних джерел

1. Біопалива (технологія, машини і обладнання) / В. О. Дубровін, М. О. Корчемний, І. П. Масло та ін. – К. : ЦТІ “Енергетика і електрифікація”, 2004. – 256 с.
2. Блюм Я. Б. Новітні технології біоенергоконверсії / Я. Б. Блюм, Г. Г. Гелетука, І. П. Григорюк та ін. – К. : «Аграр Медіа Груп», 2010. – 326 с.
3. Блюм Я. Б. Біологічні ресурси і технології для виробництва різних видів біопалив / Я. Б. Блюм, О. М. Левчук, Д. Б. Рахметов, С. Д. Рахметов // Вісник НАН України. – 2014. – № 11. – С. 64-72.
4. Ващук О. В. Особливості формування національного ринку біопалива / О. В. Ващук, М. М. Третяк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 247-253.
5. Гелетука Г. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні / Г. Г. Гелетука, Т. А. Железна, П. П. Кучерук, С. М. Олійник // Аналітична записка БАУ. – 2004. – № 9. – 32 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uabio.org/activity/uabio-analytics.
6. Гелетука Г. Г. Перспективи виробництва та використання біогазу в Україні / Г. Г. Гелетука, П. П. Кучерук, Ю. Б. Матвеев // Аналітична записка БАУ. – 2013. – № 4. – 22 с.
7. Гелетука Г. Розвиток біогазових технологій в Україні та Німеччині: нормативно-правове поле, стан та перспективи / Г. Гелетука, П. Кучерук, Ю. Матвеев, Д. та ін. – Київ-Гюльцов 2013. – 72 с.
8. Голуб Г. А. Проблеми використання соломи в якості палива / Г. А. Голуб // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 8. – С. 49-52.
9. Голуб Г. А. Інвестиційна привабливість виробництва і використання дизельного біопалива / Г. А. Голуб, С. В. Лук’янець // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 54-61.
10. Гончарук І. В. Інституційні аспекти розвитку підприємницької діяльності на ринку біопалива / І. В. Гончарук // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 133.
11. Гументик М. Я. Ефективність виробництва біоетанолу на основі ^ альтернативних, енергетичних культур / М. Я. Гументик // Теорія і практика ринків. – 2011. – № 1. – С. 25-29.
12. Державна служба статистики України. Розділ – «використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/control.
14. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Затверджена розпорядженням КМУ № 1071 від 24.07.2013 р.
15. Заїка С. О. Світові та національні тенденції інвестиційного розвитку виробництва біопалива / С. О. Заїка // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2014. – Вип. 150. – С. 138-147.
16. Розвиток біопаливного сегмента ПЕК в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/BioPal.pdf>.
17. Інноваційні аспекти виробництва біопалива в Україні: стан, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2009_142_1/09sva.pdf.
18. Калетник Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія / Г. М. Калетник – К.: Аграр. наука, 2008. – 461 с.
19. Калетник Г. М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія / Калетник Г. М. – К.: Аграрна наука, 2010. – 464 с.

20. *Калетнік Г. М.* Біопалива: ефективність їх виробництва та споживання в АПК України [навч. посібник] / Г. М. Калетнік, В. М. Пришляк – К: Аграрна наука, 2010. – 328 с.
21. *Калетнік Г. М.* Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія / Г. М. Калетнік, В. В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 62-66.
22. *Калетнік Г. М.* Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 30-36.
23. *Калетнік Г. М.* Біопаливо. Продовольча, енергетична та економічна безпека України : монографія / Г. М. Калетнік. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – 516 с.
24. *Калетнік Г. М.* Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 30-36.
25. *Кириленко І. Г.* Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія / І. Г. Кириленко, В. В. Дем'янчук, Б. В. Андрущенко // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 62-66.
26. Краткий справочник по удобрениям / А. М. Артюшин, Л. М. Державин. – М., Колос, 1971. – С. 174.
27. *Коденська М. Ю.* Обґрунтування необхідності розробки інвестиційних проектів у розвиток біоетанолової галузі на базі продукції цукрово-бурякового виробництва / М. Ю. Коденська. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”. – 2010. – 12 с.
28. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2013 році. - К.: Державна служба статистики України. – 2014. – С.15-28.
29. *Месель-Веселяк В. Я.* Формування самозабезпечуючих енергетичних систем у сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 31-37.
30. *Месель-Веселяк В. Я.* Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013, – № 2. – С. 3-9.
31. *Месель-Веселяк В. Я.* Альтернативні види енергії в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк, Г. М. Калетнік // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 110-119.
32. *Месель-Веселяк В. Я.* Ефективність альтернативних видів енергії в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк, В. С. Паштецький // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 3-9.
33. *Месель-Веселяк В. Я.* Виробництво альтернативних видів енергії / В. Я. Месель-Веселяк, Г. А. Голуб, Г. М. Калетнік // Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) ; за ред. М. В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ „ІАЕ”, 2011. – Розд. III. – С. 289-319.
34. *Месель-Веселяк В. Я.* Розвиток виробництва альтернативних видів енергії в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук, В.С. Паштецький та ін. // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка . – [2-е вид.,переробл. і допов.] – К.:ННЦ „ІАЕ”, 2012. – С. 32-35.
35. *Мельник Н. В.* Про використання первинних джерел енергії / Н.В. Мельник // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 152.
36. *Мусієнко О. Л.* Проблеми та умови розвитку біоенергетики в Україні / О. Л. Мусієнко // Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. – 2011. – № 1 – С. 53-58.
37. *Новиков Ю. Ф.* Биоэнергетическая оценка технологических процессов в сельском хозяйстве / Ю. Ф. Новиков, Е. И. Базанов // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1982. – № 10. – С. 5-11.
38. Національний план дій з відновленої енергетики на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saee.gov.ua/documents/NpdVE.pdf>.
39. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21.05.2009 р. № 1391-IV
40. *Соловей О. І.* Нетрадиційні та поновлювані джерела енергії [навчальний посібник] / О. І. Соловей, Ю. Г. Лега, В. П. Розен та ін.; [за заг. ред. О. І. Солов'я]. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – 490 с.
41. *Скорук О.* Перспективи розвитку відновлювальної енергетики в Україні / О. П. Скорук // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 63-67.
42. Справочник по программированию урожаев / М. К. Каюмов. – М., Россельхозиздат, 1977. – С. 65.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2014 р.

*

*О.О. ФЕСЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Л.Є. КУПІНЕЦЬ, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу економіко-екологічних проблем приморських регіонів
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України*

Мезоекономічний розвиток аквакультури в Україні: проблеми та перспективи

Постановка проблеми. У сучасних умовах різкого скорочення океанічного вилову та критично депресивного стану внутрішніх природних водойм актуалізація сегмента аквакультури в Україні об'єктивно набуває ознаки безальтернативного стратегічного вектора розвитку сектору рибного господарства. Так, за даними Державного агентства рибного господарства України, із 250 тис. га водних угідь, придатних до аквакультури, нині задіяна лише половина. З них 60% використовуються неефективно й мають низькі показники рибопродуктивності. Поточний період характеризується як етап інституціонального становлення розвитку аквацикультури, що формується на засадах імплементації світового досвіду в національний рибогосподарський сектор. Зазначені процеси відбуваються на фоні складної фінансово-економічної ситуації в державі, що негативно вплинуло і на сектор рибного господарства.

Деструктивні тенденції та системні проблеми спостерігаються по всіх суттєвих факторах впливу на стан і перспективи рибного господарства: природно-ресурсних, техніко-технологічних, виробничо-господарських, фінансово-інвестиційних, маркетингових тощо. Як результат фіксуються значні секторальні мезоекономічні дисбаланси. Чинна система управління рибним господарством, у тому числі аквакультурою, нині діє за інерцією та за своїм функціональним змістом, інституційним забезпеченням не здатна ви-

правити й збалансувати ситуацію в умовах нових викликів. Зазначена проблематика має чіткі прояви в тих регіонах, для яких аквакультура є перспективним сегментом розвитку. Це зумовлює необхідність розробки принципово нових підходів до кардинального системного реформування сектору, що має сприяти переведенню аквакультури з аутсайдерів галузі в пріоритетний вектор розвитку. На наш погляд, обґрунтування основних позицій трансформації сектору рибного господарства і створення сприятливого для сталого розвитку аквакультури інституційного каркаса має ґрунтуватися на вивченні й узагальненні проблем та потреб рибогосподарського комплексу саме на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий пошук та дискусія вітчизняних фахівців традиційно ведеться в контексті аналізу проблем функціонування рибогосподарського комплексу й удосконалення національної системи державного регулювання рибної галузі, у тому числі сегмента аквакультури, за рахунок створення та імплементації ефективних механізмів й інструментів управління [2,3]. Конструктивні наукові результати одержано також при обґрунтуванні організаційно-економічного механізму розвитку рибогосподарського комплексу окремого регіону [1]. В міжнародному науковому та професійному колі сталість розвитку аквакультури визнана як основна мета управління всіх рівнів. Сучасні зарубіжні дослідження в країнах-лідерах розвитку аквакультури спрямовані на пошук нових

або удосконалення діючих способів імплементації екосистемного підходу в національні й локальні системи інтегрованого управління означеним сегментом [6-10]. В умовах нових соціально-економічних викликів необхідні наукові розробки щодо створення сприятливого середовища для активізації та стабільного розвитку сегмента аквакультури. Запропоноване дослідження логічно продовжує й доповнює існуючі напрацювання фокусуванням проблематики на регіонально-галузевому рівні управління, що цілком відповідає вектору децентралізації та посиленню статусу регіонів.

Мета статті – аналіз чинної інституціональної бази, що регламентує аквакультурну діяльність у регіоні.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний міжнародний досвід ведення аквакультури серед цільових орієнтирів виділяє досягнення сталого розвитку сектору. Стан сталості аквакультури в класич-

ному вигляді передбачає економічну доцільність, соціальну прийнятність, екологічну цілісність і технічну реалізованість. Економічна доцільність вимагає, щоб аквакультурне виробництво з часом перетворювалося на прибуткове та конкурентоспроможне. Прибутковість означає в цьому контексті ефективну діяльність підприємств у створеному державою сприятливому бізнес-середовищі. Соціальна складова пов'язана з атрактивністю аквакультури для соціуму. Екологічна цілісність передбачає моніторинг і зменшення негативних впливів на довкілля для того, щоб аквакультурна діяльність була локалізованою та довготривалою, а рибопродукція – безпечною для споживачів. Принцип технічної реалізованості потребує адаптації виробничих ресурсів, технологій вирощування до місцевих умов. Складові проєкції концепту сталості аквакультури на регіональний рівень представлені на рисунку 1.

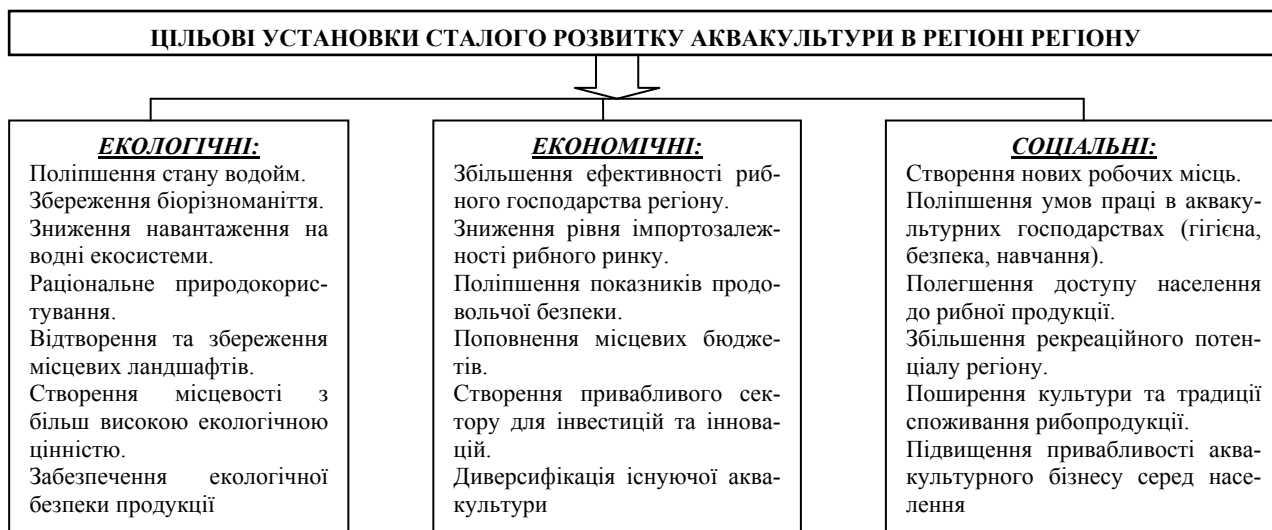

Рис. 1. Комбінація цілепокладання сталого розвитку аквакультури в регіоні

Джерело: Складено авторами.

З 1 липня 2013 року в Україні діє Закон «Про аквакультуру»¹ (далі – базовий закон), згідно з яким аквакультурі надано статус окремого виду сільськогосподарської діяль-

¹ Про аквакультуру: Закон України від 18 вересня 2012 року № 5293-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.

Технічну допомогу Урядові України через Державне агентство рибного господарства України при розробці базового закону надавали фахівці ФАО в рамках програми технічного співробітництва «TCP/UKR/3301 baby 3».

ності в системі агропромислового виробництва, пов'язаної з вирощуванням водних біоресурсів у контрольованих умовах. Тобто аквакультура диференційована від іншої рибогосподарської діяльності, що зумовлено особливостями зазначеної діяльності, яка значно відрізняється від рибальства, вимагає більшого втручання людини у виробництво й системного підходу до управління. Визначено, що аквакультурна діяльність спрямована на збільшення обсягів виробництва корисної біологічної сільськогосподарської

продукції, на збереження біорізноманіття та поповнення запасів водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах Украї-

ни, а також на здійснення рибогосподарської діяльності екологічними засобами (рис. 2).

Рис. 2. Схема організації аквакультурної діяльності

Джерело: Складено авторами.

Тобто, у єдиному регуляторному полі об'єднані два види рибництва – відтворювальне й товарне, суттєво відмінні один від одного за цілями, технологіями, механізмами регулювання тощо. Відтворення живих водних біоресурсів (ЖВБР) традиційно залишається одним із пріоритетних завдань держави у галузі охорони та раціонального природокористування і є найбільш нормативно врегульованим. Товарне рибництво, в свою чергу, є господарською діяльністю, яка спрямована на забезпечення населення харчової рибопродукцією та має властивості сільськогосподарської діяльності. Таким чином, методологічно виправданою є стратифікація аквакультури як об'єкта економіко-екологічного аналізу на окремі, функціонально виділені напрями: відтворення ЖВБР і товарна аквакультура.

Система **відтворення ЖВБР** має власну логіку функціонування в рамках рибної галузі. Випуск життєстійкої молоді цінних видів промислових риб у природні водойми та водосховища загальнодержавного значення, Чорне й Азовське море сприяє розвитку ри-

бальства. Економічний інтерес держави при здійсненні зариблення реалізується за умови відтворення популяції до рівнів, які б забезпечували промислові масштаби видобутку та подальшого продажу квот підприємствам-користувачам. Зауважимо, що нині спостерігається значний дисбаланс між витратами, які несе держава на відтворення рибних ресурсів, і вартістю квот на промисловий вилов риби. Означена проблема потребує додаткового вивчення.

Чинна система державної статистичної звітності в рибному господарстві дає змогу оцінити лише загальні тренди, які характеризують стан рибництва в Україні. За основу, з певною умовністю, звичайно приймається показник вилову у внутрішніх водоймах. За 1995-2013 роки він коливається від 10 до 20% загального вилову риби та добування інших водних живих ресурсів. Уявляється, що найадекватнішим об'ємним показником стану рибництва є обсяги вилову акліматизованих рослиноїдних видів риб у внутрішніх водоймах. На рис. 3 зіставлені динаміка вилову риби у внутрішніх водой-

мах України із наявною репрезентативною динамікою вилову товстолобика як традиційного і найпоширенішого об'єкта аквакультури в ставковому рибництві (близько 10%) та доступного для населення з середніми доходами.

льтури в ставковому рибництві (близько 10%) та доступного для населення з середніми доходами.

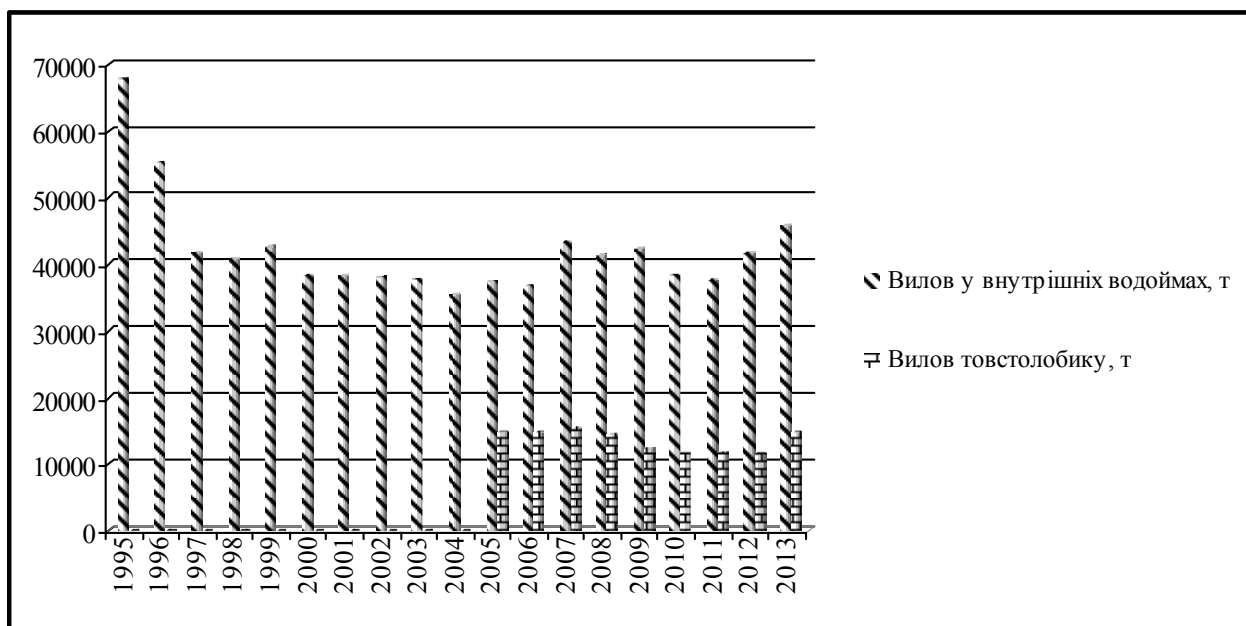

Рис. 3. Виллов риби у внутрішніх водоймах України

Джерело: Складено авторами за даними Держслужби статистики України.

У регіональному аспекті ракурс розгляду проблематики спрямований на систему взаємовідносин між локалізованими в регіоні суб'єктами процесу відтворення ЖВБР. Це стосується рівня їх професійної підготовки, організації та технічного здійснення етапів технологічного процесу, охорони, використання, обліку й контролю зазначених процесів, фінансування заходів тощо. Суб'єктами процесу є рибоводні спеціалізовані підприємства, рибогосподарські підприємства змішаної спеціалізації, риболовні підприємства – користувачі біоресурсів, науково-дослідні галузеві інститути, територіальні органи рибоохорони, місцеві органи влади. Цільовою функцією діяльності зазначених структур є, як мінімум, забезпечення власних потреб регіону в рибопосадковому матеріалі та, як максимум, формування пропозиції для між-регіонального ринку, включаючи підприємства товарної аквакультури.

Законодавством передбачено, що фінансування відтворення водних біоресурсів у водоймах загальнодержавного призначення може здійснюватися суб'єктами аквакультури за власний рахунок, за рахунок коштів Державного бюджету України й місцевих бюджетів. Комбінація зазначених напрямів

фінансування у різних масштабах реалізується в окремих регіонах. Бюджетна підтримка здійснюється через програми «Відтворення водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні», «Селекція у рибному господарстві та відтворення водних біоресурсів у внутрішніх водоймах й Азово-Чорноморському басейні». Участь рибогосподарських підприємств у цих програмах передбачає їхню власну ініціативу та здійснюється на конкурентній основі. Досвід рибницьких підприємств Одеської області, які мають певну практику участі в програмних заходах, показує суттєві організаційні й фінансово-економічні дисбаланси існуючої системи відтворення ЖВБР, що значно знижує рибопродуктивність водойм у регіоні та стримує стабілізацію їх екологічного стану. Найвагоміші деструктиви функціонування системи охорони й відтворення ЖВБР такі:

- Відсутність безперервної системи планування необхідних обсягів зариблення природних водойм. Відмова від централізованого планово-програмного ведення рибництва з 1991 року не компенсована донині альтернативною системою. Реальні обсяги вселення ЖВБР у природні водойми визна-

чаються не гідробіологічними характеристиками водойм, а, передусім, фінансовими можливостями агентів державної підтримки, матеріально-технічним забезпеченням рибиницьких підприємств тощо. Не визначено організаційно-правовий механізм встановлення біологічно обґрунтованих річних обсягів та якісних характеристик зариблення певного водоймища регіону певним видом риб і доведення цих вимог до потенційних виконавців.

- Відсутність необхідних умов та мотиваторів участі в державних заходах по відтворенню ЖВБР як рибоводних, так і риболовних підприємств регіону. По-перше, бюджетне фінансування відтворювальних заходів у рамках відповідних державних програм, учасниками яких є регіональні рибогосподарські підприємства із власними рибозплідниками, фрагментарне та нестабільне, існують суттєві заборгованості минулих періодів за вже виконані роботи. По-друге, з 2007 року не проводилося оновлення нормативів державного фінансування заходів із відтворення ЖВБР¹, використання яких у діючих розмірах не забезпечує навіть мінімальну рентабельність рибоводних підприємств і фактично блокує їхній розвиток. По-третє, в діючий механізм застосування збору за спеціальне використання рибних ресурсів закладено принцип альтернативності, який дозволяє підприємствам – користувачам або сплачувати збір, або проводити еквівалентні роботи із відтворення ЖВБР. Як показує регіональна рибогосподарська практика, на внутрішніх природних водоймах ротація користувачів із квотами на спеціальне використання біоресурсів може сягати 30% щорічно. В таких умовах забезпечити та проконтролювати процеси відтворення для регіональних галузевих органів практично неможливо. Підприємству значно легше сплатити збір за ресурси по результатах своєї діяльності, ніж організувати роботи по відтворенню біоресурсів.

- Відсутність адекватного фінансового механізму цільового забезпечення регіональних потреб щодо охорони й відтворення

¹ Наказ МінАПК № 473 від 06.07.2007 р. «Про затвердження обсягів фінансування на здійснення заходів щодо відтворення водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні».

ЖВБР, передусім, із причини інституційної недосконалості існуючого компенсаційного механізму, фінансовий потенціал якого майже не використовується в інтересах регіонально-галузевої системи рибного господарства. Так, контекстна інформація по Одеській області доводить про нарахування та стягнення із суб'єктів господарювання на землях водного фонду компенсаційних платежів, еквівалентних вартості заподіяної шкоди рибному господарству, в значних обсягах (майже 4-5 млн грн на рік) [4]. Цільове використання цих коштів здатне суттєво вплинути на зариблення внутрішніх водойм цінними видами риби й проведення важливих рибоводно-меліоративних робіт на водоймах області. Але у зв'язку з інституційною неготовністю регіонально-галузевої системи управління аквакультурою в регіоні не використовується зазначений фінансовий потенціал для заходів охорони та відтворення ЖВБР.

- Невпорядкованість відносин між власниками, розпорядниками й експлуатантами державних гідроспоруд рибогосподарського призначення. Першопричиною проблеми є результати приватизації 1999 року, коли були роз'єднані цілісні рибиницькі комплекси та, як наслідок, порушені замкнуті повносистемні виробництва. Під державною юрисдикцією залишилися лише 14 рибоводних заводів із різним рівнем ефективності. Державне підприємство «Укрриба», одним із завдань якого є забезпечення ефективного використання державного майна – гідротехнічних споруд водних об'єктів рибиницьких підприємств, – не має власної концепції й стратегії реалізації своєї місії, прозорої моделі реформування, що продовжує використовувати негативний досвід втрат держави від неефективної оренди та платного користування держмайном.

Інтегральним результатом вищезазначеного стала багатоаспектна проблемна ситуація, яка стосується всіх етапів функціонування системи відтворення ЖВБР у регіонах. В Одеській області відтворюється приблизно 13% від потреб внутрішніх природних водойм рибогосподарського призначення, в основному за рахунок підприємств із режимом спеціального товарного рибогос-

подарства, і практично не відтворюються морські види біоресурсів. Якісний склад рибних ресурсів, які все ж таки відтворюються в регіоні, є обмеженим та складається в основному із рослиноїдних, коропа й піленгасу. Водночас, у водоймах регіону вже акліматизовані та можуть бути доведені до промислових обсягів видобутку нові об'єкти промислу із більшою споживною вартістю, але для цього відсутні необхідні організаційно-економічні умови. Практично не здійснені виробничі потужності інкубаційних цехів окремих рибогосподарських підприємств із власними риборозплідниками, які здатні задовольнити регіональні потреби у рибопосадковому матеріалі. Державні рибоводні підприємства, розташовані на території Одеської області, знаходяться у критичному стані й не беруть участі в програмах відтворення ЖВБР регіону. Експерти галузі констатують, що вже на нинішній час існує чітка тенденція до недостатнього виробництва рибопосадкового матеріалу, з критичним дефіцитом якого рибна галузь зіткнеться у найближчому майбутньому.

При розробці та прийнятті базового закону передбачалося, що саме *товарна аквакультура* стане локомотивом розвитку рибної галузі. Але цього не спостерігається в жодному регіоні України. В Одеській області, незважаючи на досить розвинену мережу ставкових підприємств, обсяги продукції товарної риби в аквакультурних підприємствах становлять 9-12% від загального вилову у внутрішніх водоймах. Ця динаміка практично не змінюється останніми роками. Показовою є ситуація, коли в регіональній програмі «Рибне господарство Одещини на 2014-2017 роки» в ставкових підприємствах області, що побудовані за спеціальними проектами, заплановано поступове зростання обсягів товарної аквакультури з 1,2 тис. т у 2014 році до 2,4 тис. т у 2017-му. Досягнення цих показників передбачається за рахунок зменшення вартості комбікормів і збільшення обсягів зариблення коропа та рослиноїдних риб. Фактично програма не змінює видовий склад товарної аквакультури в області, а лише збільшує ринкову пропозицію рослиноїдних видів, не враховуючи інші цінні породи риб, які можливо вирощу-

вати в регіоні. Аналогічна ситуація спостерігається в інших областях України. Причини, що стримують нині розвиток товарної аквакультури в регіонах, як правило, не пов'язані з природно-ресурсними причинами, а мають виключно інституціональне підґрунтя.

Аналіз субординованих взаємозв'язків між державним, регіональним і локальним рівнями управління аквакультурою виводить на пріоритетні позиції саме державні чинники впливу. Без перетворення їх на конструктивні дієві механізми з подальшою адаптацією до регіонального рівня господарювання неможливі позитивні зрушення розвитку аквакультури. Як показує міжнародний досвід існування аквакультурного сегмента, досягти значних результатів в аквакультурі змогли виключно там, де була значна та всебічна державна підтримка цього бізнесу. З огляду на те, що рибоводний бізнес є капіталомістким зі значною тривалістю виробничого циклу, без всебічної державної підтримки і розробки дієвих економічних механізмів залучення підприємницького капіталу у вигляді «довгих грошей» у даний сектор актуалізувати його неможливо. У країнах, де є заінтересованість у розвитку аквакультури, існують різні форми державної підтримки, а саме: пільгове оподаткування, податкові канікули, безоплатне надання водних ресурсів на тривалий період часу, забезпечення господарств посадковим матеріалом, фінансування профілактики й боротьби із захворюваннями риби, часткове компенсування витрат на корми, фінансування наукових досліджень, пов'язаних із розробкою та вдосконаленням технологій, селекцією, генетикою об'єктів аквакультури, страхування ризиків тощо. Спектр і комбінація цих важелів досить широкі та відповідають у кожному випадку національній економіко-екологічній специфіці, але всіх їх об'єднує дієвість і конструктивізм при застосуванні.

Для українських реалій першочергову актуальність має проблема відсутності адекватної транспарентної моделі орендних відносин при експлуатації відповідних водних об'єктів і рибогосподарських технологічних водойм. Надання в користування на умовах оренди водойм для цілей аквакультури є фа-

ктивно основною функцією й повноваженням місцевих органів влади, тому розбалансування орендних відносин здатне суттєво вплинути на результативність регіонального управління галуззю. Можна констатувати, що нині жодна складова існуючої моделі не відповідає цілі активізувати аквакультурну діяльність у регіонах і зробити її рентабельною. Так, орендна плата за використання ставок, згідно з Податковим кодексом України, варіює від 3 до 12% від грошової оцінки землі водного фонду, з прерогативою місцевих органів влади в остаточному рішенні щодо розміру ставки, яка на практиці сягає максимальної величини. У договорах оренди відсутня збалансованість зобов'язань договірних сторін, не фіксовані вимоги до обов'язкового дотримання аквакультурним підприємством рибопродуктивності на заздалегідь встановленому оптимальному рівні як обов'язкова умова щорічного продовження договору. Строки договору оренди не корелюють із показниками результативності підприємства, що не забезпечує необхідну ротацію орендарів водойм заради визначення ефективних суб'єктів аквакультури. І нарешті, не встановлений регіональний механізм приведення раніше укладених договорів оренди до вимог базового закону, в результаті чого регіонально-галузеві органи управління рибним господарством не володіють узагальненою достовірною інформацією стосовно чисельності орендарів, кількості підприємств аквакультури за формами власності, господарювання, продуктивності виробництва тощо. Це унеможлиблює ефективний регіональний менеджмент, у тому числі моніторинг та управління фінансовими надходженнями від оренди водойм до місцевих бюджетів. Результат дослідження використання рибогосподарського потенціалу водойм Одеської області показує, що унормована аквакультурна діяльність нині ведеться на водоймах площею не більше, ніж 10% від загального рибогосподарського фонду водойм області. Уявляється, що нівелювання зазначених позицій у відповідних нормативних документах сприятиме створенню дійової моделі орендних відносин і переміщенню аквакультури у зону активного бізнес-інтересу.

У базовому законі задекларовано принципи попередження антропогенного забруднення в результаті аквакультурної діяльності й забезпечення безпечності рибопродукції за допомогою механізмів екологічної експертизи та ветеринарно-санітарного контролю. Проте проведенню на місцях зазначених процедур перешкоджає відсутність нормативно-методичного супроводження цього процесу, недостатність організаційного й матеріально-технічного забезпечення контролю якості та безпеки виробництва аквакультури. Контроль якості передбачає ідентифікацію суб'єктів аквакультури з подальшим відстеженням походження і руху продукції аквакультури, кормів, ветеринарних препаратів тощо. Практика доводить, що в умовах сьогодення підприємства аквакультури знаходяться поза зоною функціональної відповідальності, моніторингу та контролю територіальних підрозділів рибоохорони, що суттєво знижує можливості державного управління галуззю. У цьому сенсі доцільно запровадження такого інструменту міжнародного досвіду, як сертифікат походження рибопродукції. За умови побудови транспарентного механізму проходження всіх етапів одержання сертифіката (а це цілий блок екологічного, санітарного й ветеринарного моніторингу та контролю), цей документ має потенціал дійового важеля розв'язання комплексних проблем продовольчо-екологічної безпеки, а також блокування незаконного видобутку і реалізації риби.

Крім того, відзначимо інституціональну неготовність регіонально-галузевих систем управління рибогосподарським комплексом генерувати необхідні управлінські новації та активно акцептувати відповідні зміни [5]. Аналіз функціональних взаємовідносин територіальних підрозділів Державного агентства рибного господарства України з органами виконавчої влади й структурами місцевої влади доводить їхню низьку результативність із погляду досягнення галузевих цілей. З іншого боку, обласні управління агропромислового розвитку діючого формату, у функціональне поле яких включена також рибна галузь, здатні організувати лише фрагментарну консультативну участь вузьких фахівців рибного господарства в окремих

проблемних ситуаціях. Поза увагою залишається моніторинг стану галузі, координація дій установ, організацій, підприємств рибного господарства та місцевих органів влади щодо розв'язання стратегічних і оперативних проблем сектору. Це призводить до серйозного регіонально-галузевого дісменеджменту.

Висновки. Проблемно-ситуативний аналіз стану основних складових аквакультурної діяльності, проведений із позиції досвіду суб'єктів господарювання в сучасних інституційних умовах, дає можливість визначити необхідні напрями трансформування системи регіонального управління аквакультурою на принципах сталого розвитку. Аквакультурна діяльність передбачає функціонування досить широкого кола інструментів регулювання, які мають певну специфіку й окрему конфігурацію для кожного напрямку аквакультури. На даному етапі пріоритетної уваги потребує блок економічної сталості, оскільки саме тут має бути сформована система державної підтримки аквакультури. Як довели дослідження, чинні системи управління недосконалі, інституціонально не збалансовані та не здатні вирішити задекларовані цілі активізації аквакультури.

Аналіз сутності, характеру й результатів проявів виявлених деструктивів у функціонуванні системи відтворення та охорони ЖВБР у системі виробництва товарної аквакультури в регіоні показав їхню приналежність до різних сфер регулювання: економіко-правової, фінансової, організаційної, техніко-технологічної, інформаційної тощо. Проте для одержання регіональних результатів необхідні відповідні трансформації й зміни в нормативних і регуляторних актах державного та галузевого рівнів, спрямовані на створення комфортних бізнес-умов, зміну поведінки суб'єктів аквакультурної діяльності й націлення їх на ефективне господарювання та реалізацію пріоритетів держави в рибогосподарській політиці. Державна політика, в свою чергу, потребує розробки самостійної концепції й стратегії розвитку з подальшою імплементацією в регіональні та субрегіональні стратегії. В умовах відсутності таких офіційних документів, орієнтирів і пріоритетів розвитку всі можливі пропозиції втрачають системний характер та не здатні комплексно розв'язати проблему виведення національного сектору аквакультури на позиції ефективного збалансованого економіко-екологічного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Алексахина Л.В.* Функціонально-компонентная структура рыбохозяйственного комплекса региона как элемента обеспечения его продовольственной безопасности / Л. В. Алексахина // Вісн. Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – Чернігів: ЧДТУ, 2011. – №2(50). – С. 140-147.
2. *Будниченко В.А.* Рыболовство и производство аквакультуры в Украине и перспективы их развития / В. А. Будниченко // Рибне господарство України. – 2011. – № 5. – С. 56-61.
3. *Вдовенко Н.М.* Сучасний стан та напрями розвитку рибного господарства в Україні / Н. М. Вдовенко // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С. 15-20.
4. *Фесенко О.О.* Інституціональна трансформація компенсаційного механізму в рибному господарстві України / О.О. Фесенко, Л.Є. Купінець // Агроінком. – 2013. – № 7-9. – С. 90 – 95.
5. *Фесенко О.А.* Регионально-отраслевое стратегирование: предметное поле, проблемы и перспективные подходы к решению / О.А. Фесенко // Економіст. – 2013. – №2. – С. 39-43.
6. FAO. 2010. Aquaculture development. 4. Ecosystem approach to aquaculture. FAO Technical Guidelines for Responsible Fisheries. № 5, Suppl. 4. Rome. 53 pp.
7. FAO. 2014. The State of World Fisheries and Aquaculture 2014. Rome. 223 pp.
8. Focardy, S.; Corsi, I.; Franchi, E. (2005): Safety issues and sustainable development of Europeanaquaculture: new tools for environmentally sound aquaculture. In: Aquaculture 13, 3-17.
9. *Frankic, Anamariya & Hershner, Carl* (2003): Sustainable aquaculture: developing the promise of aquaculture. In: Aquaculture International 11: 517-530.
10. SustainAqua – Integrated approach for a sustainable and healthy freshwater aquaculture (2009). SustainAqua handbook – A handbook for sustainable aquaculture.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014 р.

* * *

УДК 336.14:332.021:338.35(477)

*Д.В. ПОЛОЗЕНКО, доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України,
головний науковий співробітник
Державна навчально-наукова установа
«Академія фінансового управління»*

Монетарна і фіскальна політика в умовах бюджетного дефіциту України

Постановка проблеми. В умовах рецесії виробництва і бюджетного дефіциту виникає необхідність перебудови монетарної політики та кредитних відносин бізнесових структур із банками, посилення методів координації з урахуванням передового досвіду розвинутих країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сучасного монетаризму займає значне місце в наукових дослідженнях учених [8, 2, 5, 3]. У статті Т. Ковальчука зазначається, що інфляційне таргетування можна запровадити при ліквідації корупції, Т. Єфименко наголошує, що перехід до нової монетарної політики потребує розробки нормативно-правових актів, а С. Міщенко пропонує використовувати досвід постсоціалістичних країн (Чехії й Польщі) щодо координації політики.

Мета статті – розкрити механізм монетарної та фіскальної політики, визначити умови запровадження інфляційного таргетування в нашій країні.

Виклад основних результатів дослідження. Економіка країни знаходиться на стадії рецесії, що розпочалася в попередніх роках і особливо проявилася у першій половині 2014 року, протягом якого ВВП скоро-

тився на 3%. Нині на економічне становище країни впливають два чинники. Перший – погіршення кон'юнктури цін на міжнародному ринку, другий – штучне ускладнення ситуації на російському ринку. Поряд із цим негативну роль виконував фіксований курс гривні, який використовувався роками, на його утримання було витрачено значну частину валютних резервів країни. Відзначимо, що утримання фінансового курсу до долара США протирічить принципу ринкової економіки, позбавляє її автоматичного стабілізатора, яким є курс національної валюти. Постійне коригування обмінного курсу, яке відбувалося у попередніх роках, створювало додаткові проблеми для юридичних і фізичних осіб. Уже тоді виникла необхідність зміни монетарної політики, але з тих чи інших причин тодішнє керівництво НБУ не наважувалося застосовувати новий режим управління грошовим потоком, як це відбулося в окремих постсоціалістичних країнах (Чехії, Польщі). З метою забезпечення фінансової стабільності вони здійснили стратегічний перехід від фіксованого курсу до інфляційного таргетування (ІТ), адаптувавши його до зростаючої непередбачуваності, в якій змушені працювати центральні банки.

Фіксований чи плаваючий курс національної валюти? Окремі вчені-економісти пов'язують застосування ринкового режиму

© Д.В. Полозенко, 2015

вільного плавання з подоланням корупції й тіньовою економікою. На їхню думку, в сучасних умовах необхідно невідкладно встановити (на період поточного року і на 2015 р.) фіксований валютний курс – 1 дол. США – 10,5-11,0 грн [8]. Зазначимо, що корупцію, тіньову економіку викоринити повною мірою неможливо. Вона, як показує багаторічний досвід, існуватиме, хоча й у невеликих обсягах, за умови, що держава здійснюватиме системний моніторинг за діяльністю органів виконавчої влади, державним сектором економіки, державними закупівлями тощо.

Досвід розвинутих країн доводить, що при високому рівні інфляції обмінний курс, особливо коли він фіксований, втрачає своє значення, спричиняє зростання інфляції з усіма її негативними наслідками. Запровадження фіксованого курсу є вимушеним короткостроковим заходом з урахуванням економічної ситуації в країні. Отже, інфляційне таргетування запроваджуватиметься після розробки невідкладних заходів щодо ліквідації негативних наслідків, зумовлених політичним і військовим станом. При цьому варто відродити довіру широких верств населення до уряду банків та банківської системи в цілому.

Концепція ІТ обговорюється в економічній літературі, висловлюються різні погляди, які розширюють зміст і роль цього поняття в забезпеченні передбачуваного рівня інфляції, яка притаманна виробничому процесу кожної країни. Наприклад, керуючий Банку Англії М. Карні вважає, що може бути таргетування не лише інфляції, а й ВВП, а професор із макроекономіки й валютної теорії М. Вудфорд відстоює інфляційне таргетування та наголошує, що слід рухатися до досконалішої версії, яка вже кілька років залишається предметом обговорення в теоретичній літературі. Учений наголошує, що прихильники таргетування інфляції ніколи не пропонували центральному банку приймати рішення виключно з урахуванням їхніх наслідків для інфляції й діяти так, щоб їх рівень у будь-який момент був якомога ближче до цільового орієнтиру [2].

Для України ІТ є новим економічним явищем і тому передбачається, що запровадження ІТ можливе через 14 місяців, починаючи з лютого 2014 року, коли було прийнято рішення про перехід до ІТ, якщо НБУ не відмовиться від переходу до нового режиму монетарної політики.

НБУ останнім часом фокусує свою монетарну політику на збалансуванні офіційного й ринкового курсу. Валютні аукціони з продажу валюти відбуваються щоденно, але в малих обсягах – 5-10 млн дол. за середньозваженим курсом, який є індикативним для банків. Нова формула продажу валюти показала, що утримання долара на міжбанку на рівні 12,95 грн коштувало регулятору 1,3 млрд дол. золотовалютних резервів. До речі, попередньому уряду утримання курсу долара 8,0 грн/дол. коштувало 22 млрд золотовалютних резервів. Нині резерви становлять лише 12,6 млрд дол.

Крім зниження резервів, населення країни забирає з банків депозити. За дев'ять місяців 2014 року їхня загальна сума становила 125 млрд грн. З урахуванням такої ситуації НБУ практично відмовився від фіксованого курсу і перейшов до плаваючого курсу, який банкіри оцінюють неоднозначно. Безумовно, плаваючий курс має переваги перед адміністративним курсом.

Поряд із цим НБУ передбачає здійснити ряд жорстких заходів щодо зниження рівня доларизації, це давно пропонували вчені-економісти, серед яких і автор цих рядків, а також банкіри країни. Доларизація є джерелом інфляції – зростання курсу долара впливає на вартість товару, соціальний стан населення. Серед заходів регулятора є й такі, прийняття яких може зашкодити банкам та їхнім клієнтам. Мова йде про заборону дострокового зняття вкладів. Цей захід може відштовхнути потенційних клієнтів вкладати кошти на депозитні рахунки. Достатньо того, що податковою реформою передбачається й надалі оподатковувати дивіденди за ставкою 5%.

Перехід до нової монетарної політики потребує розробки кількох важливих нормативно-правових актів, спрямованих на вищий рівень розвитку фінансової системи. Як

слушно зауважує Т.І. Єфименко, стійкість економічних і фінансових систем у період спадів та локальних піднесень залежить від ефективності практичних дій, що ґрунтуються на комплексних дослідженнях у сфері фінансів, кризології, соціології. Такі міждисциплінарні дослідження дають можливість узагальнити найкращі досягнення теорії глобального й національного управління, максимально враховувати плюралізм, гетеродосконалість палітри наукових ідей і водночас удосконалити прикладний апарат дослідження [5].

Метою запровадження гнучкого курсу є посилення конкурентоспроможності національної економіки та протистояння фінансової системи зовнішнім шокам, які періодично виникають у різних регіонах світу й зумовлюють необхідність зміни в регулюванні ключових економічних відносин через банківську систему (грошової маси, монітарної бази, валютного курсу, процентної ставки). Зміни процентної політики та валютного курсу впливають на сукупний попит, інтереси економічних суб'єктів, а також на структурні зміни в економіці.

З цього приводу висловлюються різні думки. О. Савченко пропонує негайно розпочати політику інфляційного таргетування. Без такої політики відпускати курс не лише безвідповідально, а й шкідливо. Протягом не менше року плаваючий курс має бути керованим, а потім – вільним. В умовах плаваючого курсу логічно і правильно взяти під контроль інфляцію [3].

Окремі вчені вважають, що в Україні та країнах ЄС в умовах падіння виробництва й низьких темпів інфляції, а подекуди і дефляції, пропонується так зване «гнучке інфляційне таргетування», коли центральні банки, реалізуючи політику стимулювання інфляції, беруть до уваги динаміку виробництва у країні. Тому в умовах падіння виробництва центральні банки мають менш агресивно реагувати на прояви інфляції, якщо вони не перевищують критичного рівня [9].

На нашу думку, ІТ є ефективнішим, ніж просто політика зниження інфляції. Новий режим монетарної політики створює більшу передбачуваність і дає впевненість економіч-

ним агентам у стійкості цінової динаміки, а «Центральний банк не втрачає повністю можливість впливати на валютний курс». В економічній літературі однозначного визначення ІТ немає. Більшість вітчизняних експертів посилаються на американського вченого Л. Свенсона, який під ІТ розуміє режим монетарної політики, що ґрунтується на використанні прогнозу інфляції як кінцевого цільового орієнтира, або так званого номінального якоря [11]. На думку керуючого Банку Англії М. Карні, монетарна політика центрального банку повинна спиратися на:

кількісний таргет щодо інфляції, визначений на два роки вперед;

прозорість і відкритість не тільки цілей монетарної політики, а й причини прийняття рішень центрального банку щодо процентних ставок.

Зазначимо, що в умовах гнучкої валютної політики головну роль виконує грошово-кредитна політика, а бюджетно-податкова політика спрямована на реалізацію мети монетарної політики. Отже, дві моделі тісно взаємозв'язані.

У цьому контексті зазначимо, що за допомогою лише низької процентної ставки досягти позитивних результатів неможливо. З досвіду економічно розвинутих країн впливає, що процентні ставки хоча й були невисокі, проте ці країни не позбавлені економічних проблем. Досить сказати, що економіка країн ЄС розвивається повільними темпами. За оцінкою експертів зростання ВВП у 2014 році становитиме 1,2%, а в 2015-му – 1,5%, а економіка Китаю – відповідно 7,5 і 8,5% [13]. Україна має тісні економічні стосунки з цими країнами й саме тому повільні темпи зростання їхньої економіки можуть вплинути на економіку нашої країни через зниження інвестицій з усіма негативними наслідками.

Кредитні відносини та бізнес. Нині зростає роль використання значних внутрішніх ресурсів країни, які з різних причин не задіяні у виробничий процес. Монетарна політика має бути спрямована на розвиток бізнесу, одного з найефективніших заходів наповнення дохідної частини бюджету. Бізнес останніми роками, на жаль, розвивався мля-

во, а в окремі роки закінчувався навіть від'ємним результатом. У країнах ЄС, США, Японії частка малого й середнього бізнесу у ВВП становить 50-70%, в Україні – 5%. Така велика різниця доводить про явну недооцінку бізнесових структур, з одного боку, і глибокі диспропорції в економіці – з іншого. Наприклад, обсяг бюджетних видатків на підтримку вугільної промисловості становить у середньому 13 млрд грн, а на розвиток малого й середнього бізнесу – 13 млн грн. Отже, необхідно радикально змінювати фінансово-кредитну політику спрямуванням грошових потоків у галузі, які дають відчутний економічний ефект.

Потребують перегляду також кредитні ставки, які досить високі, тому бізнесові структури нечасто та неохоче звертаються до фінансових установ за послугами. З цих причин банки втрачають значну частину позичальників, шукають менш ризиковані об'єкти кредитування. Досвід показує, що банки віддають перевагу агрохолдингам, які контролюють у країні близько 40% сільськогосподарських підприємств і майже стільки сільськогосподарських площ [1]. Агрохолдинги мають вищий рівень забезпеченості основними фондами й обіговими коштами, ніж підприємства малого і середнього бізнесу, та банківськими кредитами. Хоча окремі компанії (Мілкіленд) не мають змоги виконати кредитні угоди, а компанія «Мрія» оголосила технічний дефолт.

Аграрному бізнесу крім вітчизняних банків надають фінансову підтримку міжнародні фінансові корпорації. У 2011-2012 роках ними надано агробізнесу 282 млн дол. США. Враховуючи масштабність окремих агрохолдингів, їхню технічну озброєність, вони мають можливість формувати страхові й резервні фонди з тим, щоб відшкодувати збитки, нанесені в результаті дій стихійних сил природи, які періодично відбуваються в регіонах країни. Варто зазначити, що вітчизняні агровиробники одержують від держави значно меншу фінансову підтримку, ніж окремі постсоціалістичні країни. Так, якщо вітчизняні агровиробники одержують за плаваючим курсом еквівалент 1-1,5 млрд дол. держпідтримки, то білоруські агрови-

робники – 3 млрд, російські – 9 млрд дол. [16]. Вітчизняні агровиробники не в змозі самостійно ліквідувати парадокси, що сформувалися останніми роками при зростаючій економіці. Село і сільські громади занепадають: високий рівень депопуляції, безробіття, низька оплата праці тощо. Сукупність цих та інших чинників впливають на ефективність сільгоспвиробництва через зменшення надходження коштів до бюджету, рівень інфляції й обмінний курс гривні. Поряд із цим при стрибку обмінного курсу діє скорочення надходження валютної виручки від експорту продукції металургійної та хімічної промисловості, тоді як АПК є стратегічною галуззю, стабілізуючим чинником української економіки.

Заходи НБУ щодо зміцнення стабільності банківської системи. Із метою впливу на інфляційні процеси НБУ передбачає створення інституту маркет-мейкерів, доступ до якого матимуть великі вітчизняні банки, хоча аукціони будуть відкриті для всіх учасників ринку. Маркет-мейкери (створювач ринку) – це брокери, які існують при кожному банку західноєвропейських країн, що здійснюють постійний контроль за цінами продавця й цінами покупця на певні фінансові інструменти від свого імені або від імені клієнта. Регулятор здійснює заходи, спрямовані на зміцнення національної валюти, зокрема, скасування норми продажу її в одні руки за один день, еквівалентної 200 дол., очищення банківської системи від неплатоспроможних фінансових установ тощо. Можна стверджувати, що НБУ системно розробляє і запроваджує заходи, спрямовані на розбудову української стабільної банківської системи, розширення ринкових відносин. Вищезгадані заходи у ширшому розумінні слід розглядати як один із етапів переходу у довгостроковій перспективі до запровадження національної валюти на міжнародному валютному ринку.

Попри здійсненні заходи, економічна ситуація в банківській системі залишається напруженою. Відплив депозитів із початку року становив 100 млрд грн [4], що й стало ключовою причиною дестабілізації валютного ринку. Інфляція (вересень 2014 р. до

грудня 2014 р.) становила 16,2 %. Окремі вчені-економісти вважають, що це сталося тому, що НБУ начебто перестав контролювати не лише курс національної валюти, а й інфляцію та емісію. Справа в іншому – регулятор не завжди має інформацію, яка потрібна для оперативного управління грошово-фінансовими процесами і однією із ключових умов ефективності функціонування центрального банку.

Проведені дослідження уможливають зробити висновок, що в сучасних умовах головною проблемою, що стримує стимулюючий вплив грошового обігу на економічне зростання, є:

зменшення прямих іноземних інвестицій в економіку;

зниження кредитної активності комерційних банків;

зниження впливу трансмісійного механізму зростання економіки;

високий рівень доларизації економіки.

Незалежність НБУ. Основним принципом монетарної політики є незалежність НБУ від органів виконавчої влади, яка означає, що інституту монетарної влади надаються повноваження з метою реалізації грошово-кредитної політики. Між НБУ та органами виконавчої влади періодично виникають незгодженості, які пов'язані з реалізацією монетарної політики. Наприклад, відбулося скорочення валютної виручки, яке почалося з квітня 2014 року у зв'язку з введенням сплати до ПФУ 0,5% від валютних операцій, що негативно вплинуло на діяльність банків. Регулятор звернувся до урядових структур із пропозицією про скасування цього положення. Узгодженого рішення не досягнуто, банки продовжують сплачувати зазначений збір ПФУ. Виникають й інші питання, вирішення яких НБУ без погодження з органами виконавчої влади неможливе. Зокрема, центральний банк не може повною мірою застосовувати процентну ставку як потужний інструмент впливу на монетарну політику й економіку в цілому [14].

На розширення незалежності центрального банку звернув увагу професор-фінансист Масачусетського технологічного інституту США А. Кириленко. Він вважає, що НБУ –

це досить незалежна структура, діяльність якої визначається спеціальним законом. Цей закон дозволяє багато чого оптимізувати, змінити й у структурі організації, і в складі та якості працівників, не запитуючи у когось дозволу. Аби було бажання [7].

Фіскальна політика і бюджетний дефіцит. Як відомо, Україна зазнала багатомільярдних збитків, втратила значну частину капіталу, нагромадженого в попередніх роках. Особливо негативно вплинули на збитки політична й військова криза, корупція, безробіття. Недонадходження коштів за перше півріччя 2014 року становило понад 16,0 млрд грн, або 6,6% від плану. Недобір коштів перекрито за рахунок перерахування НБУ Міністерству фінансів 22 млрд грн.

При бюджетному дефіциті особливо актуальним є створення додаткових фінансових ресурсів для розвитку галузей, що сприяють довгостроковому зростанню (людський капітал, наука, технологія та інновації), забезпечення балансу соціальної справедливості щодо теперішнього й майбутнього покоління (створення суверенних фондів національного добробуту, фондів пенсійного та соціального страхування, проведення структурних реформ, регіонального вирівнювання тощо) [6].

В Україні передбачається провести податкову реформу. Уряд пропонує скоротити кількість податків із 22 до 9, скасувати 6 малоефективних податків, решту об'єднати, оскільки вони за сутністю збігаються. При цьому буде скасований податковий облік, а залишається бухгалтерський.

Особливої ваги набуває податок із фізичних осіб. В Україні податкове навантаження на заробітну плату є найбільшим у світі – 54,5%, тоді як у Польщі – 33,9, Болгарії – 24,5%. За діючим принципом оподаткування зарплати до бюджету надійшло у 2013 році 58,9 млрд грн. В Україні понад 70% працюючих мають доходи нижчі, ніж три мінімальні зарплати на місяць [17]. За даними Інституту демографії і соціальних досліджень, абсолютна бідність населення у 2011 році становила 14,6%. Проте крім абсолютної бідності існує ще й відносна бідність, коли доходи населення розподіляються нерівно-

мірно – бідніші одержують пропорційно набагато менше, ніж багаті. Податкова реформа має знизити податковий тягар для тих, хто одержує заробітну плату від роботодавця, що сприятиме зростанню мотивації робітників до підвищення продуктивності праці, завдяки цьому зменшиться собівартість готової продукції, підвищуватимуться доходи підприємств, звідси – надходження коштів до державного бюджету зростатимуть. Значна частина працюючих одержують зарплату в конвертах, тому що існує соціальна незахищеність, а також єдиний соціальний внесок, який платить роботодавець, перевищує податок на доходи.

За рівнем перерозподілу ВВП через фіскальну систему (податок і соціальний внесок) Україна випереджає країни Центральної та Східної Європи, де він у 2012 році становив 28-32%, в Україні – 42% ВВП, а нині – понад 50%. Соціальні внески працівників України забезпечують лише 2,6% сукупних соціальних надходжень, тоді як у більшості країн Європи сплачують 25% загальної суми соціальних внесків [15]. Податкова реформа застосовуватиме моделі нарахування податків, які передбачають додаткові надходження коштів до державного бюджету. При цьому важливо, щоб додаткові надходження податку з фізичних осіб відбувалися не за рахунок підвищення податкових ставок, а завдяки зростанню фонду заробітної плати. При цьому слід активно використовувати фіскальний потенціал податків на споживання (і ПДВ зокрема), посилити прогресію в оподаткуванні доходів фізичних осіб (одночасно із запровадженням механізмів легалізації доходів) [10].

В Україні певна частка державних підприємств працює зі збитком, отже, держава змушена надавати їм фінансову допомогу. При цьому деякі аутсайтери настільки звикли до таких «подачок», що самі нічого не роблять для подолання кризової ситуації. Цілком закономірно постає питання: якому підприємству держава має надавати підтримку – багатому й сильному чи слабкому і бідному? Дати однозначну відповідь важко, адже переважна частина виробників опинилася у скрутному фінансовому становищі не

з власної вини – в цьому певною мірою винна й держава: лібералізація цін, податкова та фінансова кредитна політика зумовили появу збиткових суб'єктів господарювання.

Результати дослідження показують, що ефективність використання бюджетних коштів у збиткових і малорентабельних підприємствах значно нижча, ніж у прибуткових. Тому ресурси доцільно вкладати у ті підприємства й галузі, котрі витримують конкуренцію бізнес-планів і мають належні економічні відносини з кредиторами.

Враховуючи, що надмірна централізація ВВП пригнічує підприємницьку ініціативу, звужує базу оподаткування, підриває фінансове функціонування держави, передбачається, що крім розширення дохідної бази місцевих бюджетів відбудеться децентралізація видаткових повноважень місцевого самоврядування. Крім того, з державного бюджету передається місцевим бюджетам фінансування закладів культури: бібліотек, музеїв, заповідників, національних театрів, художніх колективів, концертних організацій. Зазначимо, що така децентралізація посилить навантаження на місцеві бюджети, що негативно вплине на діяльність органів культури.

Світова практика має значний досвід координації монетарної та фіскальної політики, яку реалізують Міністерство фінансів і НБУ. Кожна країна координує ці моделі з урахуванням національних особливостей економіки. Так, у Чехії така координація відбувається через систематичні консультації з інституціями щодо питань економічної політики; Туреччина використовує режим інфляційного таргетування й тому уряд прилюдно підтверджує спрямованість бюджетної політики на досягнення встановленого інфляційного орієнтира на рівні 5,5%; у Росії основні напрями грошово-кредитної та бюджетної політики, які розробляються відповідними інституціями, приймаються одночасно й на один і той же термін; у Польщі взаємодію між двома моделями здійснює центральний банк, який на засіданні Комітету з управління державного боргу дає власну оцінку основних показників державного бюджету у присутності представників цент-

рального банку й Міністерства фінансів Польщі [12].

В Україні координація податково-бюджетної та грошово-кредитної політики відбувається практично за радянськими методами – бюджетна політика ґрунтується на прогнозних і програмних документах економічного та соціального розвитку, а також на основних макроекономічних показниках розвитку на наступний рік. Координація має бути відкритою, всебічною, ьз залученням заінтересованих інституцій, що й сприятиме

реалізації передбачуваних показників у першій і другій моделях координації.

Висновки. Необхідно підвищувати роль монетарної політики за рахунок зміни монетарного режиму, посилити координацію монетарної фіскальної політики як невід’ємної складової частини макроекономічної політики.

Вивчити та запровадити досвід інфляційного таргетування в сусідніх країнах – Чехії й Польщі, використовувати інструменти економічної доступності бізнесових структур до фінансово-кредитних ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.* Первинний «шлюб» без державного розрахунку / О. Бородіна // Дзеркало тижня. – 2014. – № 29. – 22 серп.
2. *Вудфорд М.* Таргетирование инфляции: совершенствовать, а не списывать в утиль / М. Вудфорд // Вопросы экономики. – 2014. – № 10. – С. 44–55.
3. Дзеркало тижня. – 2014. – № 42-43. – 15 листоп.
4. *Дубчинський О.* Тримати нижче тринадцяти / О. Дубчинський // Дзеркало тижня. – 2014. – 27 верес.
5. *Єфименко Т.І.* Актуальні проблеми трансформації економічних теорій в умовах глобальних змін / Т.І. Єфименко // Фінанси України. – 2013. – № 5. – С. 9-10.
6. *Єфименко Т.І.* З виступу на науковій конференції «Фінансова політика України в сучасних умовах» / Т.І. Єфименко // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 41.
7. *Кириленко А.* Щоб закрити діру одного лише «Нафтогазу», необхідні дві українські фінансові системи / А. Кириленко // Дзеркало тижня. – 2014. – № 36-37. – 11 жовт.
8. *Ковальчук Т.* Державне регулювання монетарної сфери – нагальна проблема / Т. Ковальчук // Банківська справа. – 2014. – № 4. – С. 5.
9. *Лютій Г.О.* Суперечності процесів фінансiалiзацiї та їх вплив на економічне зростання в Україні / Г.О. Лютій, П.А. Мороз // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 34.
10. *Мельник В.* Сучасна податкова політика у країнах ЄС / В. Мельник, Т. Кошук // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 8.
11. *Мельник К.* Реалізація режиму інфляційного таргетування в умовах фінансової нестабільності / К. Мельник // Вісн. Ун-ту банківської справи Нац. банку України. – 2011. – № 3. – С. 11.
12. *Мищенко С.В.* Проблемы устойчивости денежного обращения / С.В. Мищенко. – М.: Новые знания, 2014. – С. 309.
13. *Набиуллина Э.С.* Выступление Председателя банка России / Э.С. Набиуллина // Деньги и кредит. – 2014. – № 8. – С. 6.
14. *Петрик О.* Інфляція в Україні та її прогнозування в Національному банку України / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2012. – № 5. – С. 10.
15. *Ткаченко Л.* Фіскальний популізм як діагноз / Л. Ткаченко // Дзеркало тижня. – 2014. – №25. – 12 лип.
16. Уряд. кур’єр. – 2014. – 31 жовт. – С. 8.
17. *Юзич М.* Податкова реформа уряду / М. Юзич // День. – 2014. – 7 жовт.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2014 р.

*

Інвентаризація та ресурсна паспортизація аграрних формувань

Постановка проблеми. Діяльність аграрних формувань України в умовах економічної нестабільності вимагає пошуку дієвих механізмів збереження майна, дотримання нормативно-правових актів у процесі організації системи обліку виробничо-фінансових відносин. За таких умов виникає потреба у методі обліку, який би забезпечив зіставлення фактичної наявності ресурсів підприємства, господарських процесів і результатів із даними бухгалтерських реєстрів. Саме інвентаризація уможливорює виявити нестачі та лишки цінностей, визначити порядок дотримання умов їх зберігання та здійснити перевірку й документальне підтвердження відхилень у вартісній оцінці ресурсів на момент здійснення перерахунку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ресурсозабезпечення аграрного виробництва як основа формування його ефективності, посідає чільне місце у наукових працях. Дослідженню теоретико-методологічних питань формування, оцінювання та віддачі ресурсного потенціалу агроформувань присвятили свої праці вітчизняні й зарубіжні вчені-економісти Ф.Ф. Бутинець [1], М.Д. Корінько [9], Є.В. Калюга [8].

Мета статті – обґрунтування методологічних положень щодо складання ресурсних паспортів на основі ефективно проведеної інвентаризації, спрямованих на визначення рівня ресурсозабезпеченості аграрних формувань.

Виклад основних результатів дослідження. Інвентаризація ресурсного потенціалу є підставою для оцінки і складання ресурсних паспортів аграрних формувань. Інвентаризація походить від латинського слова “invenire”, що в перекладі означає вияв-

ляти, знаходити. Тобто, виявляє допущені нестачі або розкрадання, підтверджує або спростовує дані облікової системи про фактичну наявність ресурсів [16, с. 322].

Отже, інвентаризація – це перевірка та документальне підтвердження фактичної наявності активів і зобов'язань організації, виявлення відхилень від облікових даних й ухвалення рішень щодо внесення змін до даних бухгалтерського обліку для приведення їх у відповідність із дійсністю. Лише цей метод обліку може встановити відповідність між якісною і кількісною характеристикою майна, записаного у бухгалтерському балансі, й активів, що наявні в підприємстві. Обов'язковість проведення інвентаризації в підприємствах визначена ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16.07.1999 р. № 996-XIV, за яким визначено, що для підтвердження правильності й достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності, передбачено проведення підприємствами, їхніми об'єднаннями й госпрозрахунковими організаціями незалежно від форм власності інвентаризації майна, коштів і фінансових зобов'язань [5], а також Інструкцією по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, коштів та грошових документів і розрахунків, яка затверджена наказом Міністерства фінансів України від 11.08.1994 р. № 69 п. 7 (зі змінами та доповненнями) і визначає основні завдання інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, коштів та грошових документів і розрахунків:

виявлення фактичної наявності основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, цінних паперів та інших грошових документів, а та-

кож обсягів незавершеного виробництва в натурі;

установлення лишку або нестачі цінностей і коштів зіставленням фактичної наявності з даними бухгалтерського обліку;

виявлення товарно-матеріальних цінностей, які частково втратили свою первісну якість, застарілих фасонів та моделей, а також матеріальних цінностей і нематеріальних активів, що не використовуються;

перевірка дотримання умов та порядку збереження матеріальних і грошових цінностей, а також правил утримання й експлуатації основних засобів;

перевірка реальності вартості зарахованих на баланс основних фондів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, цінних паперів і фінансових вкладень, сум грошей у касах, на рахунках в установах банків, грошей у дорозі, дебіторської та кре-

диторської заборгованості, незавершеного виробництва, витрат майбутніх періодів, резервів наступних витрат і платежів [7].

Отже, інвентаризація як складова частина методу бухгалтерського обліку є способом виявлення з наступним обліком ресурсів (активів підприємства) та джерел їх фінансування, які не піддаються документальному оформленню, для забезпечення достовірності бухгалтерського обліку й фінансової звітності [12, с. 32].

Технічно інвентаризація здійснюється перевіркою фактичної наявності господарських ресурсів і зіставленням їх із даними обліку. Це дає змогу виявити надлишки, нестачі, встановити причини й винних осіб у їх виникненні. Інвентаризацію проводять за видами, які нами представлені та охарактеризовані у таблиці 1.

1. Види інвентаризації та їх особливості

№ п/п	Вид інвентаризації	Характеристика
1	За повнотою проведення	
	Повна	Охоплює всі ресурси підприємства та їхні джерела
	Неповна (часткова)	Окремі їхні види й групи (наприклад, товари, паливо, транспортні засоби, готівка в касі тощо).
2	За часом проведення	
	Місячна	Здійснюється один раз на місяць
	Квартальна	Те саме на квартал
	Піврічна	– » – у півроку
	Річна	– » – на рік
3	За характером проведення	
	Планова	Передбачаються планом проведення інвентаризацій, який складається на початку року і затверджується керівництвом
	Позапланова (раптова)	Наперед не плануються, а проводяться в міру потреби за розпорядженням керівництва, за вимогою перевіряльного органу, у випадках стихійного лиха, крадіжки, пожежі, аварії тощо.

Джерело: [6, с. 38].

Порядок і строки проведення інвентаризації регламентуються Інструкцією з інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових потоків, документів та розрахунків (наказ МФУ від 11 серпня 1994 р. № 69 зі змінами, внесеними наказом МФУ від 05.12.97 № 268) [7]. Інвентаризація проводиться постійно діючою інвентаризаційною комісією, склад якої затверджує керівник підприємства.

Відповідальність за організацію інвентаризації несе власник (керівник) підприємства, який визначає кількість інвентаризацій,

строки їх проведення, перелік господарських об'єктів, ресурсів і розрахунків, що підлягають інвентаризації під час кожної з них, крім випадків, коли проведення інвентаризації є обов'язковим.

Для проведення інвентаризації кожним підприємством повинна створюватися інвентаризаційна комісія в такому складі: голова – керівник (заступник керівника) підприємства та члени комісії – головний бухгалтер, представники окремих структурних підрозділів, провідні фахівці тощо. Ця комісія відповідає за проведення своєчасної та якісної інвентаризації. Одержані результати зано-

сять в інвентаризаційні описи, які складають у двох примірниках окремо по кожній матеріально відповідальній особі за місцем зберігання цінностей. По закінченні інвентаризації описи підписують усі члени комісії та матеріально відповідальна особа. Один примірник опису передається до бухгалтерії, другий залишається у матеріально відповідальної особи [12, с. 48].

Результати інвентаризації відображають таким чином: виявлені надлишки оприбутковують і зараховують на доходи підприємства; вартість нестачі, псування або інших втрат у межах норм списують на витрати діяльності підприємства, а в сумах, що перевищують ці норми, – на винних осіб. Якщо винних не встановлено, суму нестачі відносять також на витрати звітного періоду. Результати інвентаризації відображають у бухгалтерському обліку в 10-денний строк та включають до звіту за той період, в якому вона була проведена [12, с. 58].

Ефект від проведення інвентаризації залежить, насамперед, від оптимального планування та якісного і своєчасного її здійснення. Поліпшення стану інвентаризаційної роботи в аграрних формуваннях можливе за умови посилення якості роботи інвентаризаційної комісії та об'єктивності визначення її результатів.

Важливим завданням при конкретизації змісту інвентаризації є встановлення переліку технічних прийомів, за допомогою яких здійснюється інвентаризаційний процес. Стосовно даного питання варто навести думку професора Ф.Ф. Бутинця, який під інвентаризаційними прийомами вважає «сукупність однорідних дій, що проводяться при виконанні окремих інвентаризаційних процедур для визначення фактичної наявності, стану об'єктів інвентаризації, визначення їх якісної характеристики й виявлення можливих відхилень в їх параметрах» [1]. На основі опрацьованих джерел дійшли такого висновку, що в процесі проведення інвентаризації доцільно використовувати органолептичні прийоми, а саме: порівняння, опитування, контрольний замір, економіко-математичні розрахунки, зустрічну перевірку документів та інші, які дають змогу забезпечити реальну оцінку ресурсного потен-

ціалу у ринковому середовищі аграрного формування.

Коли постає необхідність перевірки наявного ресурсного потенціалу і його "прихованого стану", що реально використовується, а саме: придатності до використання й визначення робочого стану окремих видів основних засобів, нематеріальних активів (програмного забезпечення, електронних носіїв інформації) тощо, вважаємо помилковим при проведенні інвентаризації використання лише органолептичних прийомів.

Отже, на наш погляд, можна використовувати ще такі прийоми, як розрахунково-аналітичний та документальний, до структури яких належить:

економіко-математичні розрахунки, за допомогою яких можна визначити: розмір природних втрат запасів і збитків від розкрадання; нестачі й знищення матеріальних цінностей; кількість окремих видів запасів (наприклад, вагу насипних матеріалів); термін корисного використання необоротних активів; величину витрат майбутніх періодів; резерв майбутніх витрат і платежів та інші показники;

оцінювання, що являє собою присвоєння об'єктам бухгалтерського обліку певних вартісних величин відповідно до вимог національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Разом із тим варто розрізняти перевірку реальності оцінок, прийнятих у бухгалтерському обліку, і визначення за допомогою експертної оцінки стану (знос) необоротних активів чи якості матеріальних цінностей;

аналіз документів, що полягає у формальній, юридичній, логічній їх перевірці. Так, при інвентаризації здійснюється перевірка правильності оформлення, наявності обов'язкових реквізитів цінних паперів, технічної документації основних засобів, документів, що підтверджують розмір власного капіталу аграрного формування та його ресурсного паспорта, право на використання нематеріальних активів і право власності на фінансові інвестиції;

зустрічна перевірка документів, що являє собою одержання від контрагентів необхідних даних про той чи інший об'єкт контролю шляхом їх письмового запиту;

нормативно-правова перевірка. За допомогою цього прийому відбувається, зокрема, перевірка відповідності визнання й оцінки активів, власного капіталу та зобов'язань згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку, дотримання вимог нормативно-правових актів щодо умов і порядку збереження цінностей, правил утримання й експлуатації основних засобів, загального порядку проведення інвентаризації та ін. [17, с. 65].

Деякі вчені до показників, які перевіряються при проведенні інвентаризації, відносять фактичну наявність і стан тих чи інших активів, що знаходяться у розпорядженні аграрного формування [1; 8; 9]. Цей факт підтверджується ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», де передбачено необхідність перевірки і документального підтвердження оцінки майна та зобов'язань [5].

Однак науковій економічній літературі недостатньо уваги приділено дослідженню об'єктів, що підлягають інвентаризації. Здебільшого обмежений і неповний перелік об'єктів інвентаризації автори подають у самому визначенні даного поняття. При цьому до них відносять різні економічні категорії та їх комбінації, а саме: господарські засоби, майново-матеріальні засоби, засоби і джерела, фактично проведені витрати, майно та зобов'язання, господарські операції, товарно-матеріальні цінності, грошові потоки, розрахунки та ін. Виходячи із проведеного нами об'єктивного аналізу об'єктів інвентаризації, наведених у працях учених, можемо зробити відповідні висновки.

1. У працях відомих науковців до об'єктів інвентаризації відносять лише господарські засоби [3; 18]. Таким чином, поза інвентаризацією залишаються власний капітал і зобов'язання та деякі види ресурсів, перевірка яких є невід'ємною складовою інвентаризаційного процесу.

2. Окремі автори значно обмежують перелік об'єктів інвентаризації [6; 10; 15]. На їхній погляд, об'єктом інвентаризації є майно формувань. У цьому разі поза інвентаризацією залишаються, крім власного капіталу й зобов'язань (як і в попередньому випадку), також активи підприємства, що не підпада-

ють під визначення „майно”, оскільки не мають матеріально-уречевленої форми: фінансові інвестиції, дебіторська заборгованість, витрати майбутніх періодів.

3. М.Д. Корінько та Б.А. Райзберг [9;16] вважають, що до об'єктів, які підлягають інвентаризації, включаються господарські засоби та їх джерела, що фактично відповідають активу і пасиву балансу. На нашу думку, таке визначення об'єктів інвентаризації є досить повним та достовірним.

У цілому об'єкти інвентаризації мають іншу природу й трактуються ширше, ніж об'єкти обліку. Погоджуючись із думкою Л.В. Нападовської, до об'єктів інвентаризації віднесемо також діяльність конкретних людей [13, с. 52]. З огляду на це ще одним об'єктом інвентаризації як методу контролю є діяльність матеріально відповідальних осіб.

Поряд із цим існують об'єкти інвентаризації як елементу методу бухгалтерського обліку та економічного контролю одночасно. До них належать майно, грошові потоки й фінансові зобов'язання підприємства, інвентаризація яких передбачена пунктом 7 Інструкції № 69, а саме: основні фонди, нематеріальні активи, товарно-матеріальні цінності, цінні папери і фінансові вкладення, суми грошей у касах, на розрахунковому, валютному та інших рахунках в установах банків, гроші у дорозі, дебіторська й кредиторська заборгованість, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, резерви наступних витрат і платежів тощо [7].

Отже, об'єктами інвентаризації є всі ресурси, які відображені на рахунках балансового та позабалансового обліку. Цілком зрозуміло, що діяльність аграрних формувань має свої особливості, які впливають на склад об'єктів обліку, а отже, й на склад об'єктів інвентаризації. Враховуючи це, в таблиці 2 відображено деталізований перелік окремих об'єктів інвентаризації, що характерні для аграрних формувань.

Проведення інвентаризації в аграрних формуваннях дає змогу визначити такі об'єкти її процесу: наявність і стан ресурсів формування, їхня реальна вартість та оцінка; умови й порядок зберігання ціннос-

тей; дотримання правил утримання та експлуатації основних засобів.

Швидкість, з якою змінюються технології на сучасному етапі, досить висока, це стосується, насамперед, виробництва й управління ним. Щоб враховувати зміни ринкової ситуації та виробничих відносин, поліпшувати використання ресурсів аграрними формуваннями, здійснювати системну їх реструктуризацію, необхідно провести ресурсну паспортизацію [21]. На думку автора, ресурсна паспортизація аграрних формувань є засобом перебудови діяльності підприємства, при якому з'ясовуються перспективи розвитку, визначаються й усуваються непотрібні, неефективні види діяльності з урахуванням наявного ресурсного потенціалу. Ресурсна паспортизація дає змогу визначити спеціалізацію формування; якість та значення виробничих потужностей у технологічних ланцюгах і потребу в них; у деяких випадках дається техніко-економічна характеристика

найважливіших елементів основних засобів, зокрема зазначаються термін їх введення, потужність, проведення капітального ремонту, модернізація та ін.

Ресурсна паспортизація є підставою для ідентифікації виробничих, фінансових, інформаційних, трудових, грошових, інноваційних й інших видів ресурсів не тільки одного аграрного формування, а також значних територіальних одиниць – районів, зон, областей і країни в цілому. Перед початком процесу паспортизації слід визначити завдання щодо її проведення, а саме: потребу зміни технологій; необхідність пошуку партнерів, інвесторів та нових ринків збуту виробленої продукції; розв'язання інших проблем, що не може бути здійснено в короткий термін. Відповідно інвентаризація ресурсного потенціалу є підставою для оцінки й складання ресурсних паспортів аграрних формувань.

2. Перелік і деталізація об'єктів інвентаризації аграрних формувань

№ п/п	Назва об'єкта інвентаризації	Деталізація об'єктів інвентаризації
Активи		
1	Основні засоби:	
	земельні ділянки	Рілля, пасовища, сіножаті, ліси, водойми, землі запасу
	капітальні витрати на поліпшення земель	Витрати на меліоративні, осушувальні, іригаційні та інші роботи
	будівлі	Зернохосвища, тваринницькі приміщення, склади пального, ремонтні майстерні, тракторні гаражі, автогаражі, навіси для зберігання комбайнів та іншої техніки, кормоцехи, кормокухні
	споруди та передавальні пристрої	Лінії електропередач, силосні й сінажні споруди, стаціонарні цистерни і баки, водонапірні башти, водопроводи, канали, канави, ставки, дороги, мости
	сільськогосподарські машини і пристрої	Трактори, комбайни, сівалки, культиватори, сінокосарки, плуги та інші машини
	тварини	За породами тварин
	багаторічні насадження	Багаторічні насадження, які не пов'язані зі сільськогосподарською діяльністю
2	Нематеріальні активи	Права на користування природними ресурсами, земельною ділянкою, права на сорт рослин, породи тварин
3	Довгострокові біологічні активи	Робоча та продуктивна худоба, багаторічні насадження й інші довгострокові біологічні активи
4	Матеріали сільськогосподарського призначення	Корми, насіння, мінеральні та органічні добрива, гербіциди, пестициди й інші засоби захисту рослин
Власний капітал та зобов'язання		
5	Статутний капітал	Статутний капітал аграрних формувань
6	Пайовий капітал	Пайовий капітал сільськогосподарських кооперативів

Джерело: Сформовано автором.

Процес паспортизації має певну вартість, оскільки в ньому мають брати участь кваліфіковані фахівці аграрних формувань – головні спеціалісти; або запрошені зі сторони спеціалісти, консультанти, ризик – менеджери, яким необхідно платити заробітну плату і сплачувати відповідні податки. Керів-

ником процесу паспортизації в аграрному формуванні має бути його очільник; на рівні району, зони, області – обраний керівник будь-якого аграрного формування. Він формує групу спеціалістів, які проводять інвентаризацію ресурсів та складають безпосередньо ресурсний паспорт відповідної тери-

торіальної одиниці. Основою ресурсного обліку суб'єктів господарювання є ресурсний паспорт, який необхідний для підготовки в тому числі й управлінських рішень.

На думку С.В. Мочерного, паспорт – це документ, який посвідчує власника; реєстраційний і технологічний документ, що міс-

ить основні відомості про підприємство, споруди, обладнання, предмети господарського вжитку [2, с. 704].

Вважаємо, що паспорти, якими у своїй діяльності мають користуватися аграрні формування, можуть бути такими (табл. 3).

3. Види паспортів та їх економічний зміст

№ п/п	Ознака	Характеристика	Вид
1	Реєстрація	Посвідчує власника, містить основні відомості про формування (підприємство)	Реєстраційні
2	Управління виробництвом	Містить опис продукції, основні технічні характеристики продукції; основні технічні характеристики обладнання, а також відомості про капітальний ремонт і модернізацію, термін використання	Технологічні
3	Господарюючий суб'єкт	Відображає виробничі можливості й містить дані про наявність і використання виробничих потужностей	Підприємства, формування, об'єднання
4	Ресурси та їх використання	Описує і засвідчує виробничі можливості та техніко-економічну характеристику наявних і фактично використаних виробничих, фінансових, інформаційних, трудових, грошових, інноваційних та інших видів ресурсів	Ресурсний
5	Валютний контроль	Оформляється імпортером і містить опис імпортової угоди; використовується митними органами при митному оформленні документів	Імпортової угоди
6	Продаж іноземному покупцеві	Обґрунтовує можливість продажу продукції іноземному покупцеві на умовах ліцензійної угоди	Ліцензійний
7	Забруднення навколишнього середовища	Містить характеристику основних джерел забруднення навколишнього середовища	Екологічний
8	Пропозиція патентування	Містить обґрунтування пропозиції про патентування винаходів за кордоном	Патентний

Джерело: [1, с. 439].

На нашу думку, ресурсний паспорт аграрного формування – це комплексний технологічний документ, який описує й засвідчує виробничі можливості та техніко-економічну характеристику наявних і фактично використаних виробничих, фінансових, інформаційних, трудових, грошових, інноваційних та інших видів ресурсів, що

впливають на обсяги виробництва та якість продукції, спеціалізацію і технічний стан й інші показники діяльності формування.

Наявність в аграрного формування ресурсного паспорта, на нашу думку, можна обґрунтувати його складовими і представити їх у вигляді таблиці 4.

4. Пропоновані складові ресурсного паспорта аграрного формування

№ п/п	Складові	Мета	Результативність
1	Фінансова	Збільшення прибутку	Прибуток
2	Споживча	Дотримання термінів реалізації	Кількість разів
		Дотримання якості	Відходи
3	Ресурсна	Збільшення продуктивності	Урожайність, продуктивність тварин
		Зменшення витрат	На виробництво основної продукції
4	Соціальна	Заінтересованість і задоволення працівників	Зростання оплати праці, зменшення плинності кадрів
		Професійність	Продуктивність праці

Джерело: Розроблено автором.

Ресурсний паспорт затверджується керівником аграрного формування, який несе відповідальність за його оформлення та достовірність даних протягом п'яти років. Процес ресурсної паспортизації безперервний. Він проводиться періодично за будь-яких змін технології, під час реконструкції,

реструктуризації, диверсифікації формування і його діяльності. Ресурсний паспорт не повинен замінити чи відмінити діючі форми й види звітності.

Висновки. При складанні ресурсного паспорта використовують основні виробничі та економічні показники діяльності аграр-

них формувань, а також результати інвентаризації ресурсів, дані статистичних звітів й інші нормативно-технічні документи. Вважаємо, що структура і зміст ресурсного паспорта повинен мати такі розділи: загальні положення, що включають: титульну сторінку, загальні відомості про аграрне формування, його реквізити; коротка природно-кліматична та економічна характеристика району, в якому знаходиться аграрне формування, загальні відомості про виробництво продукції; галузева політика, спрямована на забезпечення приросту обсягів валової

продукції в розрізі аграрного формування; матеріально-технічні ресурси й послуги, де вказуються термін введення в експлуатацію та термін використання, розміри, потужність й інші технічні дані (за видами); капітальні ремонти, їхня необхідність; джерела поповнення ресурсів та їх характеристика і використання; інфраструктура аграрного формування; внутрішній моніторинг забезпечення та використання ресурсу (за видами ресурсів); очікувані результати, ефективність застосування сукупних ресурсів аграрного формування.

Список використаних джерел

1. *Бутинець Ф.Ф.* Теорія бухгалтерського обліку : підруч. для вузів / Ф.Ф. Бутинець. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Житомир: Рута, 2000. – 640 с.
2. Бухгалтерський облік у сільському господарстві: навч. посіб. для вузів ; за ред. Ф.Ф. Бутинця, М.М. Коцупатрого. – Житомир: Рута, 2003. – 512 с.
3. *Галкин А.Ф.* Теория бухгалтерского учёта: учеб. пособие для сельскохозяйственных вузов. – 2-е изд., доп. и перераб. / А.Ф. Галкин и др. – М.: Статистика, 1976. – 336 с.
4. *Грабова Н.Н.* Бухгалтерский учёт в производственных и торговых предприятиях 2000 : учеб. пособие для вузов / Н.Н. Грабова, В.Н. Добровский ; под ред. М.В. Кужельного. – К.: А.С.К., 2000. – 624 с.
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 №996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0202-99>.
6. *Загородній А.Г.* Фінансовий словник. – 4-ге вид., виправл. та доповн. / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Сможенко. – К.: Т-во „Знання”, КОО; Л.: Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ. – 566 с.
7. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків N 69 від 11.08.94 (із змінами та доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0202-99>.
8. *Калюга Є.В.* Зміст, порядок проведення і вдосконалення методичних прийомів інвентаризації / Є.В. Калюга // Вісн. податкової служби України. – 2001. – № 5. – С. 24-30.
9. *Корінько М.Д.* Інвентаризація на підприємстві: основні організаційні моменти / М.Д. Корінько // Податки та бухгалтерський облік. – 2009. – № 10. – С. 3-8.
10. *Кирьянова З.В.* Теория бухгалтерского учёта : учеб. для студентов вузов / З.В. Кирьянова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 190 с.
11. *Кузьминський А.М.* Теорія бухгалтерського обліку : підруч. для вузів / Кузьминський А.М., Кузьминський Ю.А. – К.: Все про бухгалтерський облік, 1999. – 288 с.
12. *Ловінська Л.Г.* Бухгалтерський облік : навч.-метод. посібник / Ловінська Л.Г., Жилкіна Л.В., Голенко О.М. – К.: КНЕУ, 2002. – 370 с.
13. *Нападовська Л.В.* Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : моногр. / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.
14. *Негомедзянова Е.А.* Формирование модели оценки экономической эффективности генерирующей компании [Електронний ресурс] / Е.А. Негомедзянова. – Режим доступу: <http://www.jurnal.org/articles/2007/ekon43.html> -Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов.
15. *Партин Г.О.* Бухгалтерський облік: основи теорії і практики : навч. посіб. / Г.О. Партин. – К.: Знання, 2000. – 245 с.
16. *Райзберг Б.А.* Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: Инфа-М, 2010. – 510 с.
17. *Рудницький В.С.* Методологія і організація аудиту / В.С. Рудницький. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 192 с.
18. *Сопко В.В.* Бухгалтерський облік : навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / В.В. Сопко. – К.: КНЕУ, 1999. – 500 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

* * *

УДК 338.43:631.11

*Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
Сумський національний аграрний університет*

Кадрове забезпечення агропромислового виробництва: теоретико-методологічні засади

Постановка проблеми. Кадрове забезпечення аграрного сектору економіки в умовах трансформаційних процесів є важливим чинником його ефективного функціонування. Триваючі зміни організаційно-правових форм господарювання, розвиток багатокладності економіки, а також стрімкі процеси злиття та поглинання великотоварних інтегрованих агропромислових структур формують певні виклики й створюють принципово нові підходи до розв'язання проблем щодо кадрового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору, визначених регіонів чи країни в цілому. Разом із тим за останні п'ять років аграрний сектор України перетворився в один із найпривабливіших для інвесторів, і, за прогнозами експертів, цей процес продовжуватиметься. Нині до 70% найбільших інвесторів, що працюють в аграрному секторі країни, готові збільшити обсяги інвестицій у 2015 році, сподіваючись на позитивні зрушення в боротьбі з корупцією, правилах ведення аграрного бізнесу та його дерегуляцію в Україні [1]. Водночас одним із стримувальних факторів для його стрімкого розвитку, серед інших і найголовнішим, на думку вищого менеджменту провідних агрохолдингів країни, є нестача

кваліфікованих, компетентних фахівців аграрного спрямування.

Ці й інші проблеми зумовлюють необхідність опрацювання нових методичних підходів до визначення потреби регіонів у спеціалістах аграрної сфери з урахуванням змін, що відбулися у цьому секторі економіки, та з їх прогнозом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуюче нормативно-методичне забезпечення щодо обґрунтування й визначення потреби у спеціалістах сільськогосподарського виробництва, сформоване за часів планової економіки, не враховує цих особливостей. В умовах функціонування багатокладності та різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі система критеріїв обґрунтування потреби у спеціалістах зазнала змін, які зумовлені, передусім, приватною власністю на засоби виробництва і результати господарювання. Певним прогресом у площині визначення потреби регіонів у фахівцях аграрної сфери, планування чисельності працівників та нормування їхньої праці в сільськогосподарських підприємствах стали «Методичні рекомендації щодо визначення потреби в кадрах з вищою освітою для сільськогосподарського виробництва» [2], а також «Методичні рекомендації з встановлення штатної чисельності керівників, професіоналів та фахів-

ців підприємств сільського господарства» [3], що були розроблені творчими колективами із залученням учених, практиків, експертів із кадрового менеджменту. Проте в стрімких інтеграційних процесах, що супроводжуються в аграрному секторі України злиттям і поглинанням агрогосподарюючих суб'єктів, значно змінилися умови праці в сільськогосподарських підприємствах, про що неодноразово зазначали у своїх працях О.М. Бородіна [4], В.С. Дієсперов [5], В.П. Рябоконт [6] та інші. Дещо однобічним вважаємо обґрунтування регіональної потреби фахівців для аграрного сектору країни, виходячи із прогнозованих потреб у продуктах споживання [7]

Точаться дискусії серед урядовців, політиків, учених і практиків стосовно того, чи має держава здійснювати підготовку фахівців для аграрного сектору країни за державним замовленням в існуючих обсягах, переважним чином сприймаючи проблеми бюджетних витрат, а вже потім – питання подальшого працевлаштування випускників навчальних закладів, їх практичної підготовки, розв'язання проблем сільської зайнятості тощо. Так, у 2006 році в Україні в аграрних університетах було 9260 студентів, що вивчали аграрну економіку, або 37% від 25 150 студентів, що одержували загальну вищу економічну освіту. В цьому ж році в Німеччині лише 250 осіб вивчали аграрну економіку [8]. За даними ЮНЕСКО, у 2009 році до сільськогосподарських ВНЗ України вступили 120 тис. студентів – порівняно з 40 тис. у Польщі та майже 25 тис. у Франції [9]. Все це доводить про нагальність проблеми впорядкування процесу підготовки фахівців для аграрного сектору, а також для інших галузей економіки в українських ВНЗ за державним замовленням.

Мета статті – обґрунтувати науково-методологічні засади кадрового забезпечення аграрного сектору економіки опрацюванням Методичних рекомендацій визначення регіональних потреб АПК у фахівцях на основі науково обґрунтованих методичних підходів, які повинні відповідати критеріям розрахунку потреби регіонів у фахівцях; враховувати особливості формування управлінської вертикалі відповідно до освіт-

ньо-кваліфікаційних рівнів підготовки фахівців; передбачати тенденції кадрового забезпечення аграрного сектору в умовах волатильності зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування приватних агроформувань та існування державної системи підготовки кадрів для аграрного сектору економіки формує начебто певні протиріччя з погляду ринкових відносин. Аграрні підприємства схильні мінімізувати витрати на використання трудових ресурсів й оптимізувати їхню чисельність, а держава, виступаючи гарантом реалізації прав і свобод її громадян, має створювати можливості для максимальної їхньої зайнятості в сільській місцевості. Особливо це стосується молоді із села, що здобуває фах в аграрних закладах освіти за державним замовленням. Разом із тим розвиток відкритості економіки та реалізація євроінтеграційних прагнень України супроводжується розширенням самостійності агроформувань у кадровому забезпеченні. Набуття Україною членства в СОТ, формування нових зон вільної торгівлі України з провідними країнами світу і, насамкінець, підписання Україною Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС, ставить нагальну потребу підвищення вимог та контролю за якістю робіт і продукції, що потенційно буде задіяна в експортно-імпортних операціях. Саме забезпеченість висококваліфікованими управлінськими кадрами створює підґрунтя для успішного розв'язання проблем адаптації аграрних підприємств до нових умов господарювання. З подібними проблемами стикалися також країни східної Європи, зокрема Німеччина, сільське господарство східної частини якої трансформувалося відповідно до вимог конкурентного середовища, й де сільськогосподарські підприємства самостійно визначали потребу в кадрах і формували управлінський апарат, допускаючи суміщення професій та делегування функцій управління консалтинговим службам [10,11,12]. Така ж ситуація існує й в аграрних підприємствах Болгарії, Польщі, країнах Балтії [13].

Слід зазначити, що кадрове забезпечення – це не просто заповнення вакантних посад підприємств із числа претендентів. Кадрове

забезпечення агропромислового виробництва являє собою систему *підготовки* кваліфікованих фахівців для нього, *формування* кадрового складу підприємств аграрного сектору економіки відповідно до потреб в їх кількісному та якісному вимірі й *постійне підвищення* кваліфікації працівників, оновлення їхніх знань і розвиток компетенцій.

Так сформувалося, що найтриваліший період господарювання останніми десятиріччями в сільському господарстві характеризувався формуванням кадрового забезпечення відповідно до норм та нормативів праці, виробітку чи обслуговування. На нашу думку, такий методичний підхід може вважатися найбільш виправданим, економічно доцільним, соціально сприйнятливим і практично найпоширенішим у застосуванні.

Опрацювання науково-методологічних засад кадрового забезпечення сільськогосподарського виробництва має здійснюватися з урахуванням визначальних чинників, що сформувалися в аграрному секторі країни, а також на основі узагальнення існуючих методичних підходів щодо визначення потреби у фахівцях для сільського виробництва.

Таким чином, наукове обґрунтування Методичних рекомендацій щодо визначення регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях для агропромислового сектору [10] опрацьовано, виходячи із:

задоволення потреб розвитку сільської економіки;

сприяння зайнятості сільського населення; забезпечення багатofункціональності та зрівноваженого розвитку сільських територій;

необхідності відтворення людського капіталу в сільській місцевості, що є головним чинником економічного зростання суспільства й формування національної безпеки держави.

При цьому вважаємо за необхідне посилення державного контролю відповідно до трудового законодавства щодо дотримання норм: праці, навантаження й обслуговування в агроформуваннях, а також проведення щорічного моніторингу із визначення потреби у фахівцях основних галузей.

При визначенні критеріїв обґрунтування потреби в спеціалістах ми застосовували нормативи: норма часу, норма виробітку

(навантаження), норма керованості, норма обслуговування, норма часу обслуговування (норматив чисельності, типові штати). Обґрунтування зміни деяких із вищезазначених критеріїв здійснювали з урахуванням таких визначальних чинників:

ринковий характер економічних відносин зумовлює формування потреби підприємств у фахівцях на основі попиту та пропозиції;

сільськогосподарські підприємства, керуючись реалізацією основної мети – підвищення ефективності функціонування й забезпечення конкурентоспроможності, заінтересовані у скороченні адміністративних витрат та оптимізації чисельності управлінського апарату;

суспільний характер виробництва, що зберігається у великотоварних формуваннях, забезпечує їм можливість застосовувати сумісництво посад як одну із форм організації праці;

керівники підприємств, що засновані на приватній формі власності, але зберегли в цілісності земельні масиви і майнові комплекси, не схильні дотримувати економічно обґрунтованих нормативів праці, а самотійно визначають потребу в спеціалістах;

аграрні трансформації створили передумови розвитку дорадництва як відокремленого виду підприємницької діяльності з надання послуг (консультацій) з усіх видів управлінської діяльності;

фермерські господарства та господарства населення, деякі з яких набувають характеру товарних підприємств, необхідні послуги з управлінських функцій одержують від дорадників і спеціалістів агроформувань;

усвідомлюючи безповоротний розвиток лібералізації міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, у вітчизняних агровиробників виникає проблема посилення контролю за дотриманням європейських та світових стандартів якості праці й продукції, яку потенційно можна виробляти для експорту;

активізація процесів завершення земельної реформи зумовлює необхідність її кадрового забезпечення в сільській місцевості;

необхідність посилення та врегулювання функцій відділів Департаментів управління агропромислового розвитку як центрів із

надання консультаційних послуг для товаровиробників із різних питань (права, планування, кредитування, страхування, державної підтримки тощо);

підвищення конкуренції на ринках сільгосппродукції й продовольства зумовлює необхідність удосконалення процесів просування товару до споживача (логістика, маркетинг).

При розробці Методичних рекомендацій до переліку виконавців основних посад з управлінської діяльності нами віднесено: керівників, менеджерів, бухгалтерів, економістів, агрономів, інженерів, зоотехніків, ветеринарів, маркетологів, землевпорядників, юристів. Щодо спеціалістів інших напрямів (будівельники, гідромеліоратори), то виходили з реальних тенденцій у кадровому забезпеченні сільськогосподарських підприємств і обсягів робіт у цьому напрямі. Зазначимо, що при обґрунтуванні потреби в кадрах нами також враховано практичні підходи до визначення чисельності управлінського персоналу, що застосовуються в інтегрованих великотоварних структурах (агрохолдингах), які мають в обробітку по кілька десятків тисяч гектарів в одному регіоні. *(Наприклад, у Сумській області на 01.03.2014 р. – 14 підприємств обробляли від 10 до 80 тис. га ріллі; в середньому – по 30 тис. га).* У таких підприємствах, переважним чином, чисельність управлінських працівників визначають із розрахунку на один модуль – 10 тис. га ріллі: чотири агрономи, один економіст, два інженери, п'ять-шість бухгалтерів.

Важливим чинником, що впливає на результативність діяльності кожного суб'єкта господарювання, є якість менеджменту, яка безпосередньо залежить від керівництва, тобто органу управління – працівників управлінського апарату, спеціалістів. За оцінками деяких вітчизняних та іноземних учених, на частку менеджменту припадає близько 80% успішного результату діяльності

організації. Розвиток підприємницьких структур ринкового типу в аграрному секторі економіки (виробничих, дорадницьких, обслуговуючих, сервісних) зумовлює необхідність внесення пропозицій рекомендаційного характеру з подальшим законодавчим врегулюванням обіймання посад керівниками і спеціалістами цих структур згідно з освітньо-кваліфікаційним рівнем їхньої фахової підготовки. Контроль за дотриманням цих вимог необхідно здійснювати ще на початку створення цих структур – реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності.

Висновки. Проведені дослідження стали підставою для розробки Методичних рекомендацій визначення регіональних потреб АПК у кадрах, які:

створюють необхідну методологічну базу для вирішення практичних питань формування належного кадрового забезпечення в аграрній сфері;

є інструментом державної кадрової політики для реалізації завдань забезпечення регіонів спеціалістами різних напрямів діяльності й освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки;

є інструментом визначення державного замовлення на підготовку фахівців різного напрямку з вищою освітою для аграрної сфери (відповідно до визначених критеріїв) для адміністративних територій (область, район);

формують інституційне забезпечення для врегулювання соціально-трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання (стосовно дотримання норм обслуговування, норм навантаження);

опосередковано впливають на підвищення економічної ефективності функціонування підприємств, галузі (удосконаленням кадрового забезпечення) і забезпечують соціальний ефект (урегулюванням питань розвитку людського капіталу в сільській місцевості та сприяння зайнятості населення).

Список використаних джерел

1. Із виступів на VI Міжнародній конференції «Ведення агробізнесу в Україні: перспективи 2015 року», організованою асоціацією «Український клуб аграрного бізнесу» 4 грудня 2014 р., м. Київ.
2. Царенко О.М. Методичні рекомендації щодо визначення потреби в кадрах з вищою освітою для сільськогосподарського виробництва / О.М. Царенко, Л.І. Михайлова, С.М. Ілляшенко та ін. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2003. – 24 с.

3. Методичні рекомендації з встановлення штатної чисельності керівників, професіоналів та фахівців підприємств сільського господарства / [В.В. Вітвіцький, І.М. Демчак, Л.П. Гавлінська, З.М. Метельська та ін.]. – К.: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2005. – 128 с.
4. *Бородіна О.М.* Теоретичні основи сільського розвитку на базі громад: капіталізація активів / О.М. Бородіна, С.В. Киризиук, О.В. Риківська // *Економіка АПК*. – 2011. – №5. – С.153-160.
5. *Дієсперов В.С.* Оплата сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов // *Економіка АПК*. – 2012. – №9. – С.76-83.
6. *Рябокоть В.П.* Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябокоть // *Економіка АПК*. – 2010. – №5. – С.115-119.
7. *Янишин Я.С.* Планування потреби в менеджерському персоналі / Я.С. Янишин, А.О. Линдюк // *Економіка АПК*. – 2010. – № 4. – С. 116-120.
8. *Костер У.* Інформаційна система та аграрна освіта в Україні – заклик до реформи / Ульріх Костер, Крістофер Шуман, Алекс Ліссітса. Німецько-український аграрний діалог. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 2010. – Лют.
9. АПК – рекомендації за шведські гроші // *Голос України*. – 2012. – № 225 (5475). – 27 листоп.
10. *Михайлова Л.І.* Методичні рекомендації визначення регіональних потреб АПК у кадрах / Л.І. Михайлова, С.Г. Турчіна, А.М. Михайлов. – Суми: Сумський національний аграрний університет, 2013. – 28 с.
11. *Bitsch Vera.* Management of human resources in agriculture/ Large Farm Management: ed.by Alfons Balmann end Alexej Lissitsa. – AgriMedia. – 2003. – S. 91-111.
12. *Mykhalova L.* Personnel management in large agricultural enterprises // Workshop "Large Farm Management" Large Scale Agriculture in Central and Eastern Europe. November 26-28, 2003, Halle (Saale): Poster.
13. *Ilieva M., Schmidt C.* Die Zukunft der baeuerlichen Familienbetriebe in Bulgarien// Landwirtschaft und laendliche Raume – Ausenseiten des Transformations-prozesses in den Laender Suedosteuropas? //Bietraege zu einer interazionalen Agrarfachtagung der Suedosteurapa-Gesellschaft vom 24. bis 26. September 2000 in Leipzig- Herausgegeben von Frank-Dieter Grimm und Elke Knappe / -Suedosteurapa-Gesellschaft. 2000. – S. 67-82.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2014 р.

*

УДК 332.14

Н.В. СТОЯНЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Теоретичні аспекти соціально-економічного прогнозування

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в кожній країні та світовому співтоваристві ставлять нові вимоги до обґрунтування вибору шляхів розвитку майбутнього, які відображаються в політиці, стратегіях, програмах і планах розвитку. В останніх важливе місце належить методам прогнозування, які ґрунтуються на створенні якісної й усебічної інформаційно-аналітичної бази даних про сучасний стан і попередні тенденції змін економічних, соціальних, екологічних та інших процесів у внутрішньому й зовнішньому середовищі країн.

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні основним напрямом аграрних реформ має стати курс на підвищення їх соці-

альної спрямованості, послідовну переорієнтацію сільської економіки на задоволення потреб населення. Без якісних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах забезпечення належного рівня життя є неможливим. У цьому зв'язку головною метою політики соціально-економічного розвитку сільських територій має стати створення життєздатного середовища, зокрема через підвищення конкурентоспроможності трудових ресурсів, формування збалансованого ринку праці з чіткими соціальними орієнтирами, забезпечення продуктивної зайнятості й соціального захисту працездатного населення, сприяння розвитку підприємництва.

Серед проблем регіонального розвитку все більшої актуальності набувають питання подальшого пошуку новітніх векторів роз-

© Н.В. Стоянець, 2015

3. Методичні рекомендації з встановлення штатної чисельності керівників, професіоналів та фахівців підприємств сільського господарства / [В.В. Вітвіцький, І.М. Демчак, Л.П. Гавлінська, З.М. Метельська та ін.]. – К.: НДІ "Укргропромпродуктивність", 2005. – 128 с.
4. *Бородіна О.М.* Теоретичні основи сільського розвитку на базі громад: капіталізація активів / О.М. Бородіна, С.В. Киризиук, О.В. Риківська // *Економіка АПК*. – 2011. – №5. – С.153-160.
5. *Дієсперов В.С.* Оплата сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов // *Економіка АПК*. – 2012. – №9. – С.76-83.
6. *Рябокоть В.П.* Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябокоть // *Економіка АПК*. – 2010. – №5. – С.115-119.
7. *Янишин Я.С.* Планування потреби в менеджерському персоналі / Я.С. Янишин, А.О. Линдюк // *Економіка АПК*. – 2010. – № 4. – С. 116-120.
8. *Костер У.* Інформаційна система та аграрна освіта в Україні – заклик до реформи / Ульріх Костер, Крістофер Шуман, Алекс Ліссітса. Німецько-український аграрний діалог. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 2010. – Лют.
9. АПК – рекомендації за шведські гроші // *Голос України*. – 2012. – № 225 (5475). – 27 листоп.
10. *Михайлова Л.І.* Методичні рекомендації визначення регіональних потреб АПК у кадрах / Л.І. Михайлова, С.Г. Турчіна, А.М. Михайлов. – Суми: Сумський національний аграрний університет, 2013. – 28 с.
11. *Bitsch Vera.* Management of human resources in agriculture/ Large Farm Management: ed.by Alfons Balmann end Alexej Lissitsa. – AgriMedia. – 2003. – S. 91-111.
12. *Mykhalova L.* Personnel management in large agricultural enterprises // Workshop "Large Farm Management" Large Scale Agriculture in Central and Eastern Europe. November 26-28, 2003, Halle (Saale): Poster.
13. *Ilieva M., Schmidt C.* Die Zukunft der baeuerlichen Familienbetriebe in Bulgarien// Landwirtschaft und laendliche Raeume – Ausenseiten des Transformations-prozesses in den Laender Suedosteuropas? //Bietraege zu einer interazionalen Agrarfachtagung der Suedosteurapa-Gesellschaft vom 24. bis 26. September 2000 in Leipzig- Herausgegeben von Frank-Dieter Grimm und Elke Knappe / -Suedosteurapa-Gesellschaft. 2000. – S. 67-82.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2014 р.

*

УДК 332.14

Н.В. СТОЯНЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Теоретичні аспекти соціально-економічного прогнозування

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в кожній країні та світовому співтоваристві ставлять нові вимоги до обґрунтування вибору шляхів розвитку майбутнього, які відображаються в політиці, стратегіях, програмах і планах розвитку. В останніх важливе місце належить методам прогнозування, які ґрунтуються на створенні якісної й усебічної інформаційно-аналітичної бази даних про сучасний стан і попередні тенденції змін економічних, соціальних, екологічних та інших процесів у внутрішньому й зовнішньому середовищі країн.

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні основним напрямом аграрних реформ має стати курс на підвищення їх соці-

альної спрямованості, послідовну переорієнтацію сільської економіки на задоволення потреб населення. Без якісних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах забезпечення належного рівня життя є неможливим. У цьому зв'язку головною метою політики соціально-економічного розвитку сільських територій має стати створення життєздатного середовища, зокрема через підвищення конкурентоспроможності трудових ресурсів, формування збалансованого ринку праці з чіткими соціальними орієнтирами, забезпечення продуктивної зайнятості й соціального захисту працездатного населення, сприяння розвитку підприємництва.

Серед проблем регіонального розвитку все більшої актуальності набувають питання подальшого пошуку новітніх векторів роз-

© Н.В. Стоянець, 2015

витку регіональних економічних систем, формування сучасних принципів «зеленого регіоналізму» та збалансування соціально-економічних аспектів розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці теоретичних аспектів соціально-економічного прогнозування присвячені праці численних вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких слід особливо відзначити А. Буфетову [1], В. Василенка [2], Л. Владімірову [4], В. Любоного [8], Т. Максимову [9], Т. Батеса [11], П. Блера [12], С. Холупка [13], Л. Леннарта [14], А. Нельсона [15] й інших.

Мета статті – визначення сутності, змістовних ознак і теоретичних аспектів соціально-економічного процесу прогнозування.

Виклад основних результатів дослідження. Прогнозування та регулювання соціально-економічного розвитку сільської місцевості як і регіону в цілому має стати складовою національної стратегії розвитку. Взагалі, соціально-економічний розвиток села визначається як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку економічної й соціальної сфер сільських регіонів, із мінімальними втратами для природного середовища і найвищим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави.

Економічні реформи, поступи демократії, локальні конфлікти в Україні значно посилюють питання децентралізації, відповідальності й верховенства права, про що доводить концепція реформування податкової системи України, яка передбачає децентралізацію управління в регіонах, та «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» [5], яка визначає стратегічні цілі державної регіональної політики й основні завдання центральних, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування для досягнення зазначених цілей, а також відношення цілей регіональної політики з іншими державними політиками, які спрямовані на територіальний розвиток.

Ускладнення процесів організації та розвитку суспільного життя на рівні регіонів,

багатоманітність видів економічної діяльності суттєво підвищують значущість стратегічного прогнозування для суб'єктів регіонального управління. Без результатів прогнозування вони не можуть достатньо глибоко обґрунтувати прийняті рішення і запобігти або звести до мінімуму небажані результати діяльності в прогнозованому й поточному періоді існування.

Прогнозування зміни якісних і кількісних параметрів якомога більшої кількості процесів життєдіяльності соціуму регіону дає змогу визначити та врахувати характер і тенденції очікуваних змін, закони їх функціонування, форми й напрями розвитку, а отже, обрати напрями структурної політики розвитку з урахуванням очікуваних змін у зовнішньому середовищі. Це зумовлює необхідність перегляду та удосконалення змістовної сутності механізмів, технологій і процедур прогнозування.

Ефект є одним із компонентів ефективності, яку можна визначити як «характеристику якості функціонування будь-якої системи». При цьому інтернальні ефекти – це результати діяльності економічних суб'єктів (витрати й доходи), що безпосередньо сприймаються системою економічних інтересів даних суб'єктів. Екстернальні ефекти – це результати діяльності зазначених суб'єктів, які реалізуються поза сферами їх економічних інтересів, тобто сприймаються іншими суб'єктами через зміну їх витрат та/або доходів. Саме екстернальні ефекти дають можливість врахувати вплив діяльності суб'єктів господарювання на стан екосистем і здоров'я населення.

Але наукові підходи щодо теоретико-методологічного забезпечення векторів розвитку світових економік: глобалізації й монополізації використання природних ресурсів; демократичних цінностей, міжнаціональних і регіональних угод; екологізації свідомості населення у країнах із розвинутою економікою безпосередньо стосуються соціальних проблем, міграції населення фактично в усіх сферах життєдіяльності.

Зокрема, враховуючи наукові розробки Т.С. Максимової щодо еволюції теорій регіонального розвитку, удосконалено теорети-

ко-методологічні підходи щодо формування наукових шкіл та напрямів, теорій у розвитку країн і регіонів [9] (табл.). Окремі напрацювання, що узгоджуються із сучасними векторами розвитку співтовариств, країн та їхніх регіонів, розроблені й представлені також в Україні. Зокрема, «Державна стратегія регіонального розвитку на період до

2020 року» (далі – Стратегія-2020), яка розроблена на виконання Національного плану дій на 2013 рік щодо запровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2013 р. № 128 [5].

Генезис теорій регіонального розвитку

Наукові школи і теорії	Засновники шкіл, автори теорій	Зміст теорій і нововведень
1. Класична економічна теорія	А. Сміт, Д. Рікардо	Обґрунтування концепції абсолютних переваг, порівняльних переваг та аналіз співвідношення факторів виробництва
2. Теорія розміщення виробництва (німецька школа регіоналістів)	І. Тюнен, А. Вебер	Дослідження впливу спеціалізації і факторів простору на витрати виробництва і прибуток
3. Теорія управління просторовою організацією виробництва (американська школа)	У. Ізард, В. Леонтьєв	Використання математичних методів для аналізу територіальної організації виробництва
4. Теорія загострення регіональних диспропорцій	С. Поллард	Дослідження регіонального розвитку в історичній ретроспективі
5. Неокласична теорія	Р. Солоу, Ж.Сей, Б.Уолт, Е. Денісон	Пояснення економічної диференціації територій недостатньою мобільністю факторів виробництва
6. Теорія кумулятивних причинних зв'язків (шведська школа)	М. Мюрдаль	Обґрунтування обмеженої здатності саморегуляції регіональних ринків
7. Теорія економічної бази	Е. Хекшер, Б. Олін, Х. Ричардсон	Розкриття зв'язку спеціалізації регіону з рівнем його розвитку
8. Теорія місцевого (локального) росту	М. Колосовський, П. Алампієв	Пояснення динамізму розвитку території її здатністю мобілізувати місцевий (регіональний) економічний потенціал
9. Теорія створення сприятливого середовища для нововведень	В. Кістанов, Е. Алаєв	Дослідження залежності розвитку регіону від його можливості реалізувати інновації та забезпечити гнучку зміну структури виробництва
10. Теорія адаптованості до умов постіндустріального суспільства	Р. Шніпер, О. Гранберг	Виявлення залежності між можливостями і стратегіями економічного розвитку території
<i>Теоретико-методологічне забезпечення векторів розвитку світових економік: глобалізації, монополізації природних ресурсів, екологізації, «зеленої» економіки у країнах (їх об'єднаннях) та як результат у регіонах. Демократичні цінності та їх зв'язок із глобальними: акти (сталий розвиток, Конституція Землі, соціальні проблеми, міграція населення тощо), глобальні регіональні угоди, директиви, стандарти</i>	<i>Наукові школи, передусім економічно розвинутих країн, за різного галузевого спрямування, що розробляють синергетичні аспекти взаємодії факторів життєдіяльності й існування людства</i>	<i>Введення нових теоретичних, законодавчих, добровільних положень різного галузевого й адміністративного рівня документів, що регулюють правила життєдіяльності, ведення бізнесу, використання регіональних і світових ресурсів усіх видів. Об'єднання країн та світових спільнот задля вирішення національних і регіональних задач (водопостачання, торгівля, голод, епідемії, соціальна відповідальність країн та корпорацій тощо). Добровільні наднаціональні (світові) організації з економічного, екологічного регулювання функціонування економік</i>

* Примітка: Пропозиції автора виділено курсивом.

Із урахуванням векторів розвитку України в цій стратегії станом на 2013 рік відображені реальні вектори синергетичного поєднання розвитку країни, її регіонів відповідно до постійно змінюваних ситуацій зовнішнього середовища (Європейського Союзу, економічно розвинутих країн світу, співпраці з країнами СНД тощо). Тому зав-

даннями стратегії, що направлені на розвиток регіонів з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних факторів, є: створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України з метою забезпечення економічного зростання держави; активізація економічної діяльності середнього й малого бізнесу в усіх галузях економіки; підвищен-

ня рівня добробуту населення, дотримання гарантованих державою соціальних та інших стандартів; урахування впливу глобальних світових тенденцій просторового розвитку й урбанізації; демократизація та вільне переміщення капіталів і трудових ресурсів; загальна відкритість України світу; попередження наслідків економічних криз;

орієнтація регіонів держави на існуючі можливості забезпечувати високотехнологічні й агропромислові напрями розвитку за умов невиснажливого використання природно-ресурсного потенціалу тощо.

Особливості вивчення та прогнозування регіонального розвитку економіки наведено на рисунку 1.

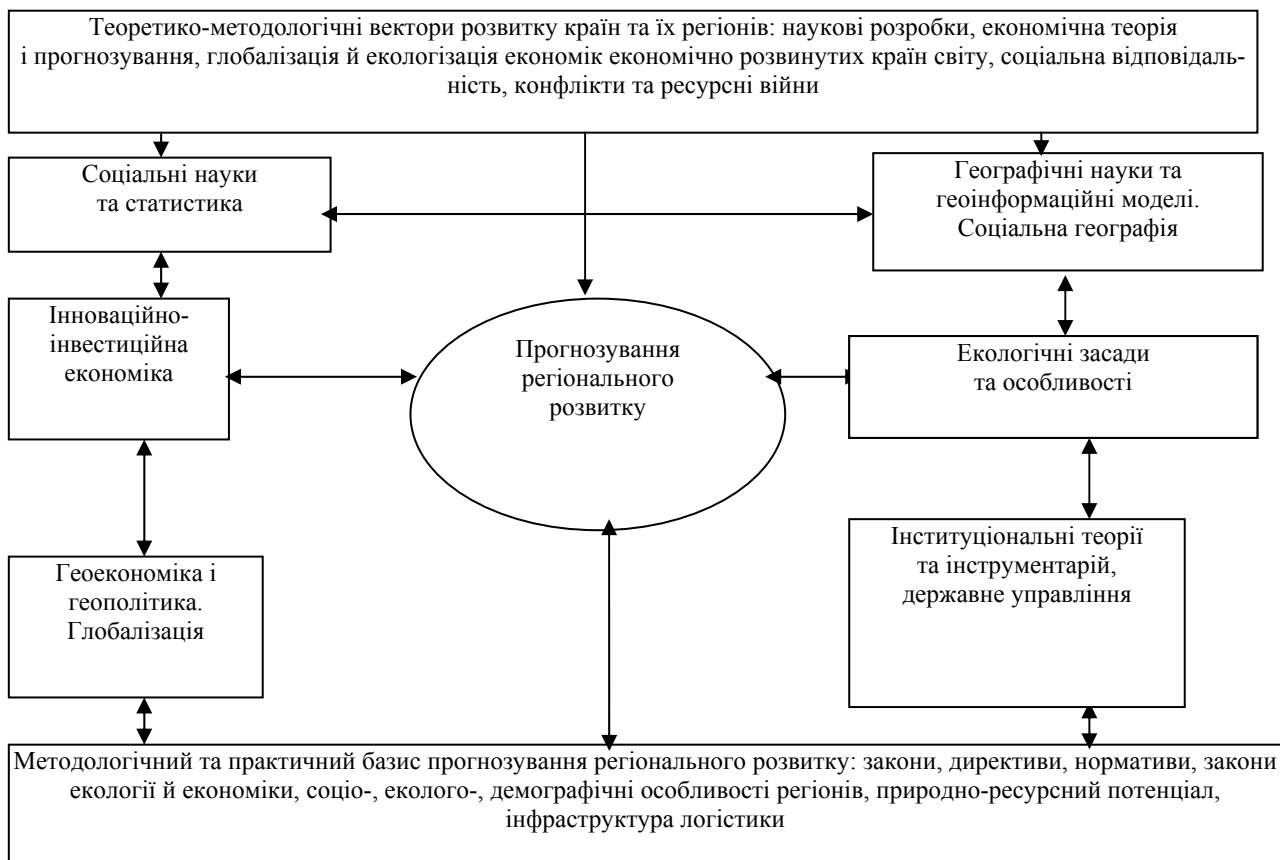

Рис. 1. Особливості вивчення і прогнозування регіонального розвитку економіки

Джерело: Розроблено автором.

Соціально-економічне прогнозування розглядається як процес розробки прогнозів, заснований на наукових методах пізнання соціально-економічних явищ і використанні всієї сукупності методів, засобів та способів економічної прогностики. У процесі регіонального прогнозування розв'язуються такі основні завдання: обґрунтування оптимальних напрямів використання регіональних ресурсів відповідно до поточних і перспективних потреб; визначення соціально-економічних потреб та виявлення можливостей їхнього ресурсного забезпечення; забезпечення збалансованості розвитку між окремими галузями економіки регіону; підвищення рівня затребуваності й ефективно-

го використання усіх видів ресурсів для досягнення максимально можливих результатів у розвитку соціально-економічних процесів та ін.

Основними видами прогнозування регіонального розвитку є:

науково-технічні прогнози, де розглядаються досягнення науково-технічного прогресу, що істотно впливають на розміщення виробництва, природні фактори; економічні прогнози, що досліджують перспективи розвитку окремих елементів продуктивних сил і виробничих відносин: продуктивність праці; обсяг та склад інвестицій, їхню ефективність; темпи економічного зростання; розвиток галузей і господарських комплексів; ди-

наміку, обсяг, склад та якість продукції, що випускається;

прогнози стану, тенденцій припустимого використання природних ресурсів, що характеризує їхнє залучення до господарського обороту й охоплюють усі види суспільної життєдіяльності;

демографічні прогнози – охоплюють демографічні показники, відтворення трудових ресурсів, рівень зайнятості працездатного населення, його кваліфікаційний і професійний склад та ін.;

прогнози соціального розвитку, що включають споживання населенням продуктів харчування і непродовольчих товарів, розвиток галузей соціальної сфери тощо.

Прогнозування економічного й соціального розвитку регіону охоплює аспекти та рівні його функціонування, ґрунтується на сукупності всіх перерахованих вище прогнозів, тобто має комплексний характер. Розробка будь-якого прогнозу – це пошук можливого реалістичного, економічно вірного рішення. Будь-який прогноз виявляє імовірність різних варіантів розвитку, аналізує й обґрунтовує їх. Він містить матеріали, необхідні для розробки планових і господарських документів, прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Можливості прогнозування соціально-економічних процесів визначаються переважно характером детермінації законів суспільного розвитку. Основи теорії детермінізму лежать на підґрунті теорії прогнозування як головного логіко-гносеологічного принципу та на онтологічному обґрунтуванні прогнозу [6].

При цьому абсолютний детермінізм виключається об'єктивною випадковістю. Існують події, які не визначаються в даний час ніякими процесами, а тому не можуть бути передбачені. У зв'язку з цим ступінь детермінованості майбутнього справді є межею точності прогнозування. Цей постулат є фундаментальним положенням, що визначає головний напрям розвитку прогностики як науки. Передбачати можна тільки загальні властивості й закономірності, які відображають стійкі зв'язки. Однак і для них не існує абсолютної детермінованості. Досто-

вірність прогнозів, що розробляються, багато в чому визначаються рівнем знань про досліджувані тенденції, а також про закономірності зміни самих тенденцій.

Урахування зазначених тенденцій у ДСРР-2020 дасть можливість виробити інтегрований підхід до формування й реалізації державної регіональної політики, який передбачатиме поєднання трьох складових [5]:

секторальної (галузевої) – зміцнення конкурентоспроможності регіонів на основі оптимізації та диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів із пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу;

територіальної (просторової) – досягнення рівномірного й збалансованого розвитку територій, розвиток міжрегіонального співробітництва, недопущення поглиблення соціально-економічних диспропорцій формуванням «точок зростання», активізацією місцевої економічної ініціативи та зміцненням потенціалу сільської місцевості;

управлінської – забезпечення єдності підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави й регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади.

Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону має ґрунтуватися на динамічних (загальноекономічних) показниках та регіональних і державних теоріях економічного зростання. Відповідне твердження засноване на такому: з одного боку, регіон є складовою частиною економіки країни; з іншого, між економічними системами «регіон» та «державна» існують принципові відмінності. Передусім це стосується ступеня політичного й економічного суверенітету, прав у галузі проведення грошово-кредитної, бюджетної, податкової та соціальної політики.

Відчутним наслідком так званих економічних і політичних перетворень та реформ в Україні, що проводяться в перманентному режимі останні чверть століття, стало зниження економічної активності суб'єктів господарювання і зменшення чисельності насе-

лення на всіх без винятку територіях, крім столиці.

Особливо в несприятливому світлі виглядають промислові регіони, залишаючись при цьому основними джерелами наповнення державного бюджету. Звичайним явищем стало банкрутство підприємств, значно посилюється зuboжіння широких верств населення, як наслідок, збільшилися діапазони відмінностей в умовах життєдіяльності соціумів у регіональному й територіальному зрізі. Для їх ліквідації ввели в ранг державної регіональної політики принцип вирівнювання, коли за рахунок сильніших в економічному відношенні регіонів підтримуються слабкі. Почалася боротьба за субвенції та субсидії з бюджетів різного рівня. Проте бажаного результату не одержали. Слабкі регіони як були, так і залишилися слабкими, але й сильні регіони з кожним роком стають дедалі слабкішими. Зазначимо основні проблеми розвитку регіонів за I кварталі 2014 року [1]:

у сфері економічного розвитку – спад промислового виробництва у 19-ти та уповільнення темпів приросту у чотирьох регіонах, що певною мірою пов'язано зі зменшенням попиту на промислову продукцію внаслідок спаду ділової активності партнерів, несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури й недостатнім розвитком внутрішнього ринку;

зменшення у 15 регіонах обсягів виконаних будівельних робіт унаслідок обмеженості обігових коштів у забудовників та інвесторів на розвиток нового будівництва;

низький рівень розрахунків за енергоносії, який не досягав у жодному регіоні 100% за спожиті електроенергію й природний газ, що пов'язано, насамперед, із незадовільними платежами підприємств житлово-комунальної сфери;

зменшення у 12 регіонах експорту товарів, на що впливала несприятлива зовнішня кон'юнктура для традиційних позицій українського експорту;

у сфері інвестиційної діяльності – скорочення обсягів капітальних інвестицій у 16 регіонах і прямих іноземних інвестицій у 24-х, що зумовлено складною, нестабільною

політичною ситуацією в країні; слабкою розвиненістю ринкових інститутів корпоративного сектора, ринку цінних паперів, ринку землі, ринку нерухомості тощо та недостатньою інтегрованістю у світову економіку;

у сфері державних фінансів – зростання у 22 регіонах податкового боргу до зведеного бюджету;

у сфері споживчого ринку – підвищення цін на продукти харчування в усіх регіонах унаслідок девальвації гривні й сезонного фактора;

у сфері населення та ринку праці – зменшення чисельності населення у 20 регіонах; зростання у 21 регіоні заборгованості з виплати заробітної плати, серед яких найбільше заборгованість зросла в Чернівецькій (в 33 рази), Рівненській (у 12,1 рази) й Дніпропетровській (у 8,8 рази) областях, при цьому переважно борги в цих регіонах були в підприємствах як державної, так і комунальної форм власності;

у сфері житлово-комунального господарства зростання у 23 регіонах заборгованості населення за житлово-комунальні послуги.

Неоднорідність простору країни має об'єктивний характер, отже, на цей факт необхідно звертати увагу. Під простором розуміється така організація й позиціонування матеріальних об'єктів, розташованих на певній території (населених пунктів, підприємств, транспортної інфраструктури та ін.), при якій усі вони сприймаються як елементи єдиної штучної системи, яка функціонує по параметрах, що задаються. У даному контексті кожен регіон є окремим регіональним простором або окремою регіональною підсистемою, що входить до складу загальнодержавного простору або системи [3].

Доцільно за таких умов ставити питання про зміщення акцентів в економічному і соціальному розвитку територій з площини просто числового розуміння їх наповнення в просторове уявлення. Саме «просторовий розвиток» вже достатньо тривалий час затвердився у світі й це дає змогу вмщати в нього об'єкти різного масштабу: від країни до великого міста. Цей термін застосовують у тому випадку, коли хочуть підкреслити просторово-ув'язане уявлення про об'єкт,

відмінний від числового його розуміння. Головною проблемою, що є нині та збережеться в майбутньому при можливому переході до просторово-ув'язаного розуміння перспектив розвитку, є необхідність відносного скорочення розривів показників рівня й якості життя населення в міжрегіональному (міжтериторіальному) вимірюванні.

Дієві кроки по зміні ситуації із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності територіальних співтовариств можливі лише при переході до парадигми просторового розвитку. Основу цієї парадигми повинна становити концептуальна схема, згідно з якою проблеми, що виділяються, та способи і методи їх розв'язання повинні бути адаптовані не тільки до постійно змінних умов економічного й соціального розвитку, але також до змінних зовнішніх контурів територій, до змінного суб'єктного складу учасників суспільних відносин. У цьому випадку просторово-ув'язаний підхід набуває не тільки віртуальної відчутності, але і прикладної наповнюваності.

Незважаючи на те, що подібні процеси регіональних трансформацій проявлялися в багатьох країнах, економіці України властива певна специфіка, що зумовлюється територіальними, історичними, демографічними й іншими факторами, а також глобальністю змін, що відбуваються. Період активного формування ринкових відносин чітко показав, що без державного та регіонального регулювання трансформаційні процеси призводять до кризових і дезінтеграційних явищ, що знаходить свій прояв у надмірній централізації державної влади, відсутності належної матеріальної та фінансової основи і державної підтримки регіонального розвитку, недосконалості розмежування повноважень між різними рівнями влади на основі принципу субсидіарності.

Доповненням до парадигми просторового розвитку повинна стати достатньо виразна державна регіональна політика просторового розвитку. Щоб така політика стала дієвим

інструментом сучасного розвитку всіх без винятку територіальних утворень, необхідно ретельно опрацювати увесь накопичений вітчизняною регіоналістикою досвід вирішення задач, починаючи від визначення перспектив розвитку невеликих поселень і закінчуючи макроекономічним районуванням території країни. Її основою має стати нова концепція державної регіональної політики просторового розвитку.

Основною метою нової концепції державної регіональної політики є синхронізація зусиль усіх учасників суспільних відносин (органів державного управління, органів місцевого самоврядування, громадських організацій населення, суб'єктів підприємницької діяльності й ін.), направлених на: гальмування та утримання депопуляції населення на окремих територіях; активізацію підприємницької діяльності; збереження і поліпшення навколишнього природного середовища, для чого передбачається повсюдне використання удосконалених методів державного управління.

Домінантами державної регіональної політики просторового розвитку повинні стати сформовані на державному рівні стратегії. З одного боку, ці стратегії мають стосуватися великих економічних міжгалузевих корпорацій, що наповнюють простір за допомогою нових форм територіальної організації продуктивних сил. З другого боку, це стратегії, що розробляються для населених пунктів із метою подолання як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей, що виникають між ними й опорними вузлами каркаса розселення. Крім того, це стратегії, що виробляються власне населенням (через вектори усередині територіальної та міжтериторіальної міграції), додаючи регіоналізації країни завершену форму. Держава при цьому повинна бути основним гравцем, інтереси якого стосуються всіх і всього [2].

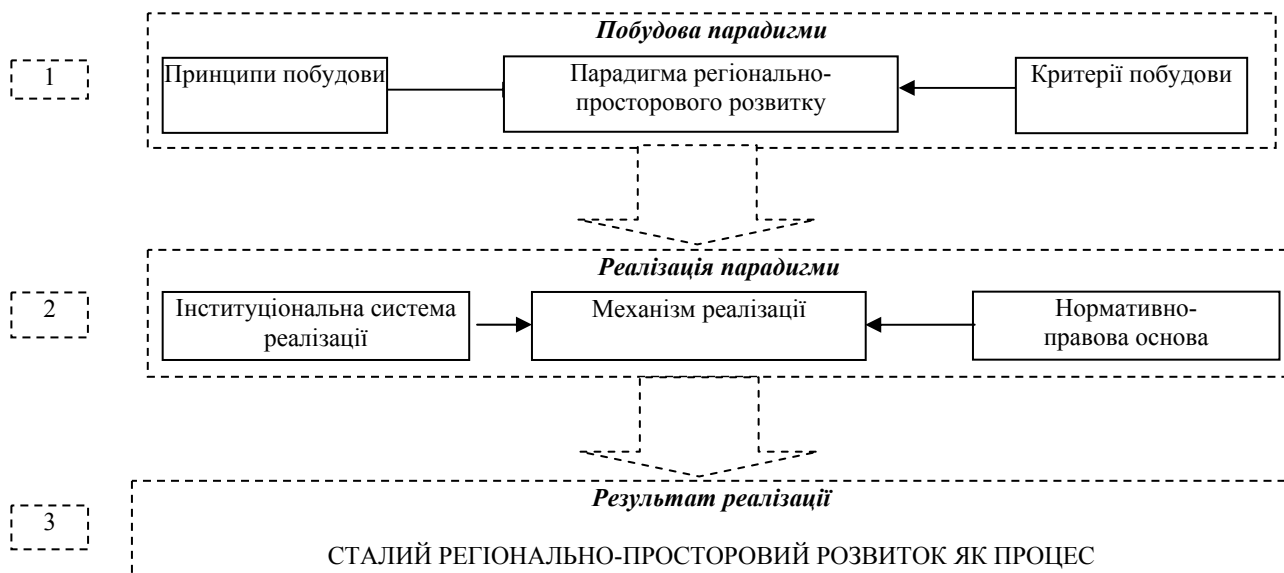

Рис. 2. Алгоритм побудови регіонально-просторового розвитку

Джерело: Сформовано автором.

Основними інструментами реалізації вказаних стратегій повинно стати стратегічне планування. Запропонований для дослідження комплекс завдань потребує відповідного науково-методичного забезпечення. У зв'язку з цим формування методичної бази реалізації парадигми просторового розвитку регіонів є актуальним та своєчасним за умов відсутності відповідної нормативно-економічної бази й нагальної потреби у такому науковому інструментарію, який би дав змогу формувати достовірну інформаційну базу для підготовки та реалізації ефективних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення поступального розвитку території будь-якого масштабу, в тому числі регіонального (обласного, районного) (рис. 2).

Нова парадигма побудови ефективної економіки регіонів ґрунтується на основних положеннях концепції сталого розвитку, перенесеної у регіональну площину з урахуванням принципів регіонального розвитку загальносистемного, правового й державницького характеру, серед яких слід виділити такі принципи: комплексності аналізу; системності дій; сталості регіонального розвитку.

Відповідно до нової парадигми побудови економіки регіонів сталий розвиток слід розглядати не як самоціль досягнення певних абсолютних значень показників, що з ідеологічного погляду є можливим і єдино правильним, проте з економічного – практично не піддається здійсненню, а як безперервний

процес якісного видозмінення цих показників, підвищення їх параметрів. У цьому зв'язку регіональний розвиток підпорядкований певним стрибкоподібним флуктуаційним коливанням, що є основою для виникнення трансформаційних зрушень соціально-економічного характеру. Основною формою трансформаційних зрушень є пікові позитивні показники соціально-економічного розвитку, що виникають у результаті проходження певних фаз тривалого трансформаційного процесу: спаду, кризи та підйому й виражаються у трансформаційних ефектах – як зміни в інституціональній, техніко-технологічній та соціально-економічній структурах у середньостроковій перспективі.

Висновки. Умовою поступового досягнення трансформаційних зрушень господарських систем регіонально-просторових утворень є формування інституціональних і нормативно-правових основ регіонального розвитку. До основних механізмів реалізації нової парадигми регіонального розвитку як ефективного розвитку територіально-просторових утворень України на макрорівні на засадах сталості, комплексності та системності слід віднести ряд інструментів і заходів, згрупованих за такими напрямками:

просторовий розвиток України; бюджети й податки в регіональній політиці;

інвестиції в регіональній політиці; зелена економіка, соціальний розвиток регіонів України;

адміністративні центри регіонів України, що беруть участь у розв'язанні завдань регіональної політики; розвиток територій з особливим статусом;

зовнішньоекономічне співробітництво регіонів України;
розвиток інфраструктурних об'єктів тощо.

Список використаних джерел

1. Буфетова А.Н. Неравномерность пространственного развития: региональные центры и региональная периферия / А.Н. Буфетова // Регион: экономика и социология. – 2009. – № 4. – С. 55-68.
2. Василенко В.М. Дескриптивна модель ефективного господарювання в регіоні / В.М. Василенко, Т.О. Бутенко. – Донецьк: ВАТ „Юго-Восток, Лтд”, 2009. – 198 с.
3. Василенко В.Н. Архитектура регионального экономического пространства / В.Н. Василенко. – Донецьк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 312 с.
4. Владимірова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка [Текст]: учеб. пособие / Л.П. Владимірова. – М.: Издательский дом «Дашков и К», 2001. – 308 с.
5. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року». Доступно за адресою www.kmu.gov.ua/control/uk/.../article?art...
6. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850–IV від 08.09.2005 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.
7. Концепція державної регіональної політики : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/news/print.php?id=777>.
8. Любовный В.Я. Целевые программы развития регионов [Текст] / В.Я. Любовный, И.Ф. Зайцев, А.Б. Воякина, О.С. Пчелинцев, Л.Я. Герцберг, Г.А. Шим. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 178 с.
9. Максимова Т.С. Формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів : дис. д-ра екон. наук. – Донецьк, 2004. – 450 с.
10. Recent Developments in Political Geography, In, The American Political Science Review, Vol. 29, No. 5 (Oct., 1935), pp. 785-804.
11. Bates T. Theories of Entrepreneurship // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines / Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications, 2011. – №1. – P.48-62.
12. Blair P., Premus R. Locotion Theory //Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications, 2011. – № 1. – P. 132-139.
13. Holupka S. Shlay A. Political economy and Urban Development // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications, 2011. – №1. – P. 85-96.
14. Lennart L. Technology Foresight in Sweden. Seminar on Technology Foresight, 3-4 March 2003, Vienna / Lubeck Lennart. – Vienna, 2003.
15. Nelson A. Theories of Regional Development // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications, 1993. – № 1. – P. 124-130.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

* * *

Новини АПК

Україна експортувала понад 21 млн т збіжжя

Стан експорту зерна на 28.01.2015 р.:

Фактичні обсяги експорту зерна у 2014/15 маркетинговому році складають 21 306 тис. т, з яких: пшениці – 8579 тис. т; кукурудзи – 8692 тис. т; ячменю – 3800 тис. т та інших зернових – 193 тис. т.

Завантажено на судна – 229 тис. т.

Обсяги експортованих і підготовлених до експорту зернових становлять 21 535 тис. т (пшениці – 8627 тис. т, ячменю – 3800 тис. т, кукурудзи – 8873 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна:

Ціни попиту на зернові коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2537 до 3750 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 2050 до 3400 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю становлять: на пшеницю 3 класу – 3252 грн/т, на фуражну – 2804 грн/т.

Середні ціни на ячмінь склалися на рівні 2631 грн/т, на кукурудзу – 2531 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Ю.В. МІРОНОВА, кандидат економічних наук,
старший викладач*

*О.М. РОЇК, доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
та безпеки інформаційних систем*

*І.В. ФІГОЛЬ, студентка
Вінницький національний технічний університет*

Управління інформаційною безпекою у плодоовочевих переробних підприємствах

Постановка проблеми. Захист інформаційних ресурсів є одним із пріоритетних завдань безпеки плодоовочевих переробних підприємств України. За умов постіндустріального етапу інформація, інформаційні ресурси перетворилися на: стратегічний ресурс економічного і науково-технологічного прогресу, життєдіяльності й розвитку соціальних і біологічних систем; важливий фактор успішної внутрішньої й зовнішньої політики та національної безпеки; об'єкт виробництва, товарних відносин і конкуренції. З огляду на це підтримка та розвиток системи забезпечення інформаційної захищеності підприємств плодоовочевої переробної галузі є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень показав, що на нинішній час значна кількість публікацій присвячена проблемному питанню забезпечення ефективного управління інформаційною безпекою в підприємстві. Дослідженням інформаційної безпеки займаються такі науковці, як Т.Г. Васильців [1], М.П. Войнаренко [2, 5], О.М. Горбатюк [3], О.Л. Голубченко [4], О.В. Олійник [6], В.С. Цимбалюк [12], В.М. Щербина [13]. Значний внесок у сфері управління плодоовочевими переробними підприємствами зробили такі вчені, як В.В. Писаренко [7], О.І. Сізенко [8] та ін. Водночас важливим

завданням залишається формування оптимальної системи управління інформаційною безпекою у рамках забезпечення прибутковості плодоовочевого переробного підприємства. Також апріорним у формуванні системи управління є визначення регресійної залежності прибутковості підприємств від основних факторів безпеки.

Мета статті – дослідження загальних методологічних підходів і висвітлення особливостей методичного апарату управління інформаційною безпекою у вітчизняних плодоовочевих переробних підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Трансформація суспільства, вітчизняний та зарубіжний досвід функціонування економіки й суб'єктів підприємницької діяльності підтверджує наявність тісного зв'язку економічного розвитку підприємства, результативності його діяльності з рівнем інформаційної безпеки. Відтак, успішність функціонування плодоовочевих переробних підприємств у динамічному ринковому середовищі значною мірою визначається станом інформаційної безпеки.

Із метою глибшого теоретичного осмислення сутності категорії «інформаційна безпека» було здійснено її аналіз через призму ретроспективи становлення економічної безпеки плодоовочевого переробного підприємства.

Згідно з підходом О.Ф. Яременко, інформаційна безпека характеризує рівень якісної,

точної, своєчасної інформації про умови зовнішнього середовища, контрагентів (конкурентів, клієнтів, постачальників), захисту наукового забезпечення наукової, виробничо-комерційної й маркетингової діяльності підприємства [14, с. 150]. О.Л. Голубченко [4], Т.Г. Васильців [1], М.П. Войнаренко [5] під інформаційною безпекою вважають своєчасність, точність і неупередженість інформації, що надається всіма підрозділами підприємства; ефективність інформаційно-аналітичних баз, що зумовлюють результативність діяльності суб'єкта господарювання; комплексність інформаційних ресурсів, що визначають стан діяльності підприємства; основу формування й прогнозування діяльності підприємства на перспективу.

Отже, інформаційна безпека плодоовочевого переробного підприємства являє собою характеристику стану джерел інформації, що гарантує певний рівень інформаційно-аналітичного забезпечення, яке в свою чергу засноване на захищеності інформаційного середовища [2, с. 61].

Функціонування плодоовочевого переробного підприємства в неперервному аспекті передбачає комплексність і неперервність управління інформаційною безпекою [7, 8, 16]. При цьому, як вважають ряд авторів, основними напрямками забезпечення безпеки інформації на рівні суб'єкта господарювання мають стати: раціоналізація документів та їх структури; систематизація документів; комп'ютеризація, уніфікація, типізація й стандартизація; ліквідація дублювання; розвиток інформаційних технологій [2, 12, 17]. Визначивши основні положення наукових праць, можна виокремити важливі складові системи захисту інформації: 1) економічна безпека; 2) інформаційна безпека; 3) технологічна безпека. Інформаційна складова полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства, належні служби якого виконують певні функції, що в сукупності характеризують інформаційну складову економічної безпеки. До таких належать:

1) збирання всіх видів інформації, що має відношення до діяльності того чи іншого суб'єкта господарювання;

2) аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів і методів;

3) прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних та політичних процесів;

4) оцінка рівня економічної безпеки за всіма складовими й у цілому, розробка рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному суб'єкті господарювання;

5) інші види діяльності [11].

Переробному підприємству постійно надходять потоки інформації, що різняться за джерелами їхнього формування. Заведено виокремлювати: відкриту офіційну інформацію; вірогідну нетаємну інформацію, одержану через неформальні контакти працівників підприємств із носіями такої інформації [13].

Дослідження показують, що 90-95% усієї необхідної інформації можна одержати легально, вивчаючи виступи працівників підприємства на конференціях, семінарах, відкриті публікації підприємства та його окремих працівників, експонати різних виставок, ярмарків, презентацій, дані товарних і фондових бірж, оголошення про наявні вакансії, конкурси на заміщення посади тощо. Тому керівник підприємства повинен запровадити правові норми захисту таємниць, а також систему контролю за збереженням комерційної таємниці [6].

Задовільні результати фінансово-господарської діяльності вітчизняних плодоовочевих переробних підприємств доводять про те, що суб'єкти підприємницької діяльності відстають від аналогів більше, ніж коли-небудь. Така ситуація переконує не про неефективний розвиток, а про виживання у критичних умовах, на які наклалися й управлінські прорахунки у сфері захисту інформації.

Нині техніко-технологічний, організаційно-управлінський, кадровий потенціал вітчизняних підприємств різко відстає від рівня аналогів економічно розвинутих країн світу. Таким чином, захист інформації знаходиться на задовільному (умовно кажучи) рівні, водночас кількість та ефективність хакерських атак, несанкціонованих витоків інфор-

мації, промислового шпигунства активно зростає.

З огляду на зазначене вітчизняні підприємства потребують удосконалення системи управління інформаційною безпекою. Поставлена задача передбачає глибоке обґрунтування доцільності капіталовкладень у систему захисту інформації. Першочерговим завданням є встановлення математичної залежності прибутковості підприємства від основних факторів інформаційної безпеки.

Як показники рівня інформаційної безпеки плодовоовочевого переробного підприємства розраховуються такі коефіцієнти:

повноти інформації (K_n), який розраховується як відношення обсягу інформації, що є в розпорядженні особи, яка приймає рішення, до обсягу інформації, необхідної для прийняття цього рішення;

точності інформації (K_m), що визначається як відношення обсягу релевантної (достовірної) інформації до загального обсягу інформації;

суперечливої інформації (K_c), що обчислюється як відношення кількості незалежних свідчень на користь ухвалення рішення до загальної кількості свідчень у сумарному обсязі релевантної інформації [3].

Дослідження інформаційних джерел дало змогу встановити, що основними показниками інформаційної безпеки підприємств є:

1. Продуктивність інформації (Π_{in}), яка розраховується за залежністю:

$$\Pi_{in} = \frac{\Pi_n}{B_{in}}, \quad (1)$$

де Π_n – обсяг промислової продукції, тис. грн;

B_{in} – витрати на придбання інформаційних ресурсів, тис. грн.

2. Коефіцієнт інформаційної озброєності ($K_{in.озб.}$):

$$K_{in.озб.} = \frac{B_{in}}{Ч_{с.с}} \times 100\%, \leq 20\%, \quad (2)$$

де B_{in} – витрати на придбання інформаційних ресурсів, тис. грн;

$Ч_{с.с}$ – середньоспискова чисельність працівників, осіб.

3. Коефіцієнт захищеності інформації ($K_{з.in}$):

$$K_{з.in} = \frac{B_{з.in}}{B_{in}} \times 100\%, \leq 20\%, \quad (3)$$

де $B_{з.in}$ – витрати підприємства на захист інформаційних ресурсів, тис. грн;

B_{in} – витрати на придбання інформаційних ресурсів, тис. грн.

Після встановлення наявності зв'язку між зазначеними показниками та загального характеру цього зв'язку доцільно використувати кореляційно-регресійний метод. Адже головне завдання цього методу полягає в аналізі статистичних даних із метою виявлення залежності між досліджуваними ознаками у вигляді певної математичної формули і встановлення за допомогою коефіцієнта кореляції порівняльної оцінки тісноти зв'язку [10, с. 196-230].

Отже, залежним показником було обрано прибутковість підприємства. Факторами, які виступатимуть як незалежні, тобто показники, що впливають на рівень прибутковості підприємства, було обрано: продуктивність інформації, коефіцієнти інформаційної озброєності, захищеності інформації та суперечливої інформації.

Для перевірки достовірності робочої гіпотези було проведено попередню апроксимацію даних. Вхідні дані являють собою статистичну інформацію щодо обраних показників за дванадцять періодів у плодовоовочевих переробних підприємствах Вінницької області.

Для встановлення форми математичної залежності було здійснено графічний аналіз масиву даних (рис. 1).

Прийнято такі позначення змінних моделі: y – прибутковість підприємства; x_1 – продуктивність інформації; x_2 – коефіцієнт інформаційної озброєності; x_3 – коефіцієнт захищеності інформації; x_4 – коефіцієнт суперечливої інформації. Первинні результати статистичної вибірки виражаються в різних статистично порівнянних одиницях, тому було проведено стандартизацію (нормалізацію) змінних, завдяки чому досягнуто порівнянності одержаних результатів обстеження. Так, якщо x_1, x_2, \dots, x_m – вектори незалежних змінних, то елементи стандартизованих векторів необхідно стандартизувати.

Результати проведення стандартизації змінних занесені до таблиці. Одержані дані дають змогу побудувати кореляційно-регресійну модель залежності прибутку під-

приємства від показників інформаційної захищеності.

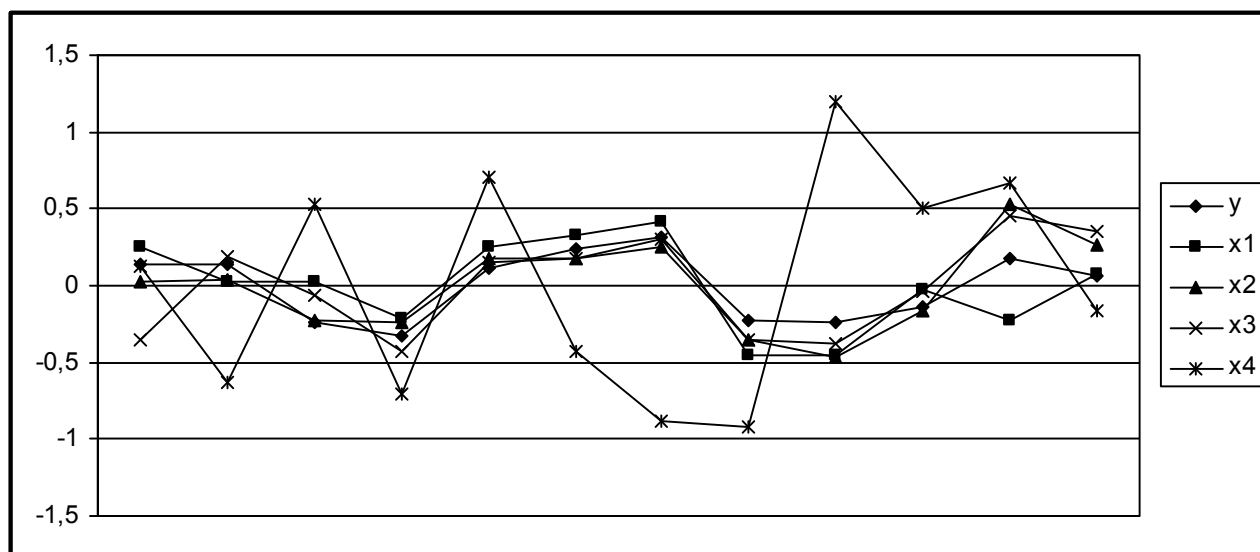

Рис. 1. Динаміка зміни залежності прибутковості плодоовочевих переробних підприємств від рівня інформаційної безпеки

Джерело: Побудовано авторами на основі даних фінансової звітності підприємств.

Нормалізовані змінні результатів статистичної вибірки

Період	Прибутковість підприємства (y)	Продуктивність інформації (x ₁)	Інформаційна озброєність (x ₂)	Захищеність інформації (x ₃)	Коефіцієнт суперечливої інформації (x ₄)
1	0,135	0,258	0,019	-0,351	0,120
2	0,139	0,028	0,034	0,185	-0,630
3	-0,234	0,022	-0,224	-0,064	0,525
4	-0,331	-0,213	-0,243	-0,428	-0,701
5	0,108	0,258	0,182	0,148	0,707
6	0,240	0,325	0,172	0,176	-0,432
7	0,312	0,412	0,248	0,297	-0,878
8	-0,232	-0,454	-0,352	-0,356	-0,920
9	-0,238	-0,455	-0,472	-0,384	1,200
10	-0,135	-0,024	-0,159	-0,039	0,498
11	0,177	-0,229	0,528	0,458	0,671
12	0,059	0,072	0,267	0,358	-0,160

Джерело: Розраховано авторами на основі даних фінансової звітності підприємств.

Із багатьох методів пошуку найкращого рівняння регресії для практичного використання за допомогою комп'ютерних засобів доцільно виділити кроковий регресійний метод [15]. Так, на першому кроці в рівняння було включено один фактор із найбільшим за модулем значенням коефіцієнта кореляції між залежною й незалежною змінними. Додаванням наступних факторів по одному дає змогу помітити та виділити роль кожного окремого фактора в моделі.

Усі статистичні розрахунки здійснювалися за допомогою інструменту Microsoft Excel (Сервіс→Анализ данных→Регресия). Результати покрокової регресії показані на рисунку 2. Згідно з розрахунками по

першій моделі, яка була однофакторною, значення коефіцієнта детермінації є допустимим (0,547), проте недостатнім для використання такої моделі в економічних дослідженнях. Додаткова перевірка за коефіцієнтами Фішера, кореляції й Стьюдента підтвердили зроблене припущення.

Другим кроком була побудова двофакторної лінійної регресії, де факторами впливу було обрано продуктивність інформації та коефіцієнт інформаційної озброєності. При включенні другого фактора коефіцієнт детермінації зріс (0,812), що доводить про адекватність моделі. Надалі було побудовано ще дві моделі, в які поступово введено фактори x₃ і x₄.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	ВЫВОД ИТОГОВ		ВЫВОД ИТОГОВ		ВЫВОД ИТОГОВ		ВЫВОД ИТОГОВ		ВЫВОД ИТОГОВ		ВЫВОД ИТОГОВ	
2												
3	<i>Регрессионная статистика</i>		<i>Регрессионная статистика</i>		<i>Регрессионная статистика</i>		<i>Регрессионная статистика</i>		<i>Регрессионная статистика</i>		<i>Регрессионная статистика</i>	
4	Множественный R	0,739355995	Множественный R	0,902188288	Множественный R	0,90239086	Множественный R	0,90431429	Множественный R	0,90431429	Множественный R	0,90431429
5	R-квадрат	0,546647288	R-квадрат	0,813943706	R-квадрат	0,81430926	R-квадрат	0,81778434	R-квадрат	0,81778434	R-квадрат	0,81778434
6	Нормированный R-кв	0,501312016	Нормированный R-к	0,772597863	Нормированный R-кв	0,74467523	Нормированный R-к	0,7136611	Нормированный R-к	0,7136611	Нормированный R-к	0,7136611
7	Стандартная ошибка	0,155297088	Стандартная ошибка	0,10486876	Стандартная ошибка	0,11112079	Стандартная ошибка	0,11767631	Стандартная ошибка	0,11767631	Стандартная ошибка	0,11767631
8	Наблюдения	12	Наблюдения	12	Наблюдения	12	Наблюдения	12	Наблюдения	12	Наблюдения	12
9												
10	Дисперсионный анализ		Дисперсионный анализ		Дисперсионный анализ		Дисперсионный анализ		Дисперсионный анализ		Дисперсионный анализ	
11												
12	Регрессия	1	Регрессия	2	Регрессия	3	Регрессия	4	Регрессия	4	Регрессия	4
13	Остаток	10	Остаток	9	Остаток	8	Остаток	7	Остаток	7	Остаток	7
14	Итого	11	Итого	11	Итого	11	Итого	11	Итого	11	Итого	11
15												
16	<i>Коэффициенты</i>		<i>Коэффициенты</i>		<i>Коэффициенты</i>		<i>Коэффициенты</i>		<i>Коэффициенты</i>		<i>Коэффициенты</i>	
17	Y-пересечение	-1,14743E-17	Y-пересечение	-1,36196E-17	Y-пересечение	-1,351E-17	Y-пересечение	-1,3555E-17	Y-пересечение	-1,3555E-17	Y-пересечение	-1,3555E-17
18	Переменная X 1	0,560249807	Переменная X 1	0,290195411	Переменная X 1	0,29115218	Переменная X 1	0,28036946	Переменная X 1	0,28036946	Переменная X 1	0,28036946
19			Переменная X 2	0,468175207	Переменная X 2	0,44165703	Переменная X 2	0,43869175	Переменная X 2	0,43869175	Переменная X 2	0,43869175
20					Переменная X 3	0,02766028	Переменная X 3	0,03433874	Переменная X 3	0,03433874	Переменная X 3	0,03433874
21							Переменная X 4	-0,01855209	Переменная X 4	-0,01855209	Переменная X 4	-0,01855209
22												

Рис. 2. Результаты статистичної обробки даних інструментом Microsoft Excel

Джерело: Розраховано авторами на основі даних фінансової звітності підприємств.

Після аналізу коефіцієнтів Фішера, детермінації та Стьюдента, а також розгляду графіків, було прийнято рішення про вибір найкращої (значимої) моделі. Такою обрано трифакторну регресійну модель. Найбільш високу її значимість підтверджують високе значення коефіцієнтів детермінації й кореляції (0,814 і 0,902 відповідно). Отже, регресійна модель має вигляд:

$$y = -0,00000000000000000001 + 0,291x_1 + 0,442x_2 + 0,028x_3. \quad (4)$$

Модель (4) відображає залежність прибутковості плодоовочевих переробних підприємств від продуктивності інформації, коефіцієнта інформаційної озброєності та коефіцієнта захищеності інформації. Варто зауважити, що параметр a_0 , який дорівнює $-0,00000000000000000001$, вказує на практично нульове значення прибутковості підприємства при відсутності достатніх значень вищевказаних факторів. Одержані результати уможливають зробити висновок, що одним із визначальних факторів прибутковості сучасних підприємств є оперативна реалізація заходів щодо розробки й охорони інформаційної складової економічної безпеки, яка здійснюється послідовним виконанням певного комплексу робіт, а саме: збирання різних видів необхідної інформації; обробка та систематизація одержаної інформації; аналіз одержаної інформації; зовнішня інформаційна діяльність; захист інформацій-

ного середовища підприємства, що охоплює:

заходи для захисту суб'єкта господарювання від промислового шпигунства з боку конкурентів або інших юридичних і фізичних осіб;

технічний захист приміщень, транспорту, кореспонденції, переговорів, різної документації від несанкціонованого доступу заінтересованих юридичних та фізичних осіб до закритої інформації;

збирання інформації про потенційних ініціаторів промислового шпигунства й проведення необхідних запобіжних дій з метою припинення таких спроб.

Висновки. Проведені дослідження у плодоовочевих переробних підприємствах регіону підтвердили робочу гіпотезу про визначальність інформаційної безпеки як основного фактора успішності функціонування підприємств. Економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності переробної галузі залежить від того, наскільки ефективною є його інформаційна безпека. Як виявилося, це дасть змогу підприємству не лише підтримувати свою прибутковість, але також уникати вірогідних загроз у конкурентному середовищі.

Встановлення математичної залежності прибутковості плодоовочевих переробних підприємств від основних факторів інформаційної безпеки уможливило обґрунтувати

доцільність капіталовкладень у систему захисту інформації. Дотримання наданих рекомендацій дає змогу вітчизняним підприємствам підтримувати рівень інформаційної безпеки відповідно до вимог сьогодення.

емствам підтримувати рівень інформаційної безпеки відповідно до вимог сьогодення.

Список використаних джерел

1. *Васильців Т. Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : моногр. / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 154 с.
2. *Войнарченко М. П.* Інформаційна безпека підприємства у динамічному ринковому середовищі / М.П. Войнарченко, Г.І. Разаєв, Т.Г. Разаєва // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2014. – №1. – С. 59–63.
3. *Горбатюк О. М.* Сучасний стан та проблеми інформаційної безпеки України на рубежі століть / О. М. Горбатюк // Вісн. Київського ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. 14: Міжнародні відносини. – С. 46–48.
4. *Голубченко О. Л.* Політика інформаційної безпеки / О. Л. Голубченко. – Луганськ : Вид. СНК ім. В. Даля, 2009. – 300 с.
5. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі : [моногр.] ; за наук. ред. проф. М.П. Войнарченка. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 382 с.
6. *Олійник О. В.* Захист інформації в умовах інформаційного суспільства / О. В. Олійник // Право України. – 2005. – №10. – С.100–103.
7. *Писаренко В. В.* Перспективи розвитку галузі овочівництва / В. В. Писаренко // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 39–42.
8. *Сизенко Е. И.* Неотложные задачи пищевой и перерабатывающей промышленности / Е. И. Сизенко // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2009. – № 6. – С.8–10.
9. *Степанова О. М.* Розвиток інформаційної системи підприємства / О. М. Степанова // Вісн. Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля. – 2008. – № 20. – С. 47–43.
10. *Ткач Є. І.* Загальна теорія статистики: підруч. / Є. І. Ткач, В. П. Сторожук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 442 с.
11. *Ткачук Т. П.* Формування системи інформаційної безпеки бізнесу / Т. П. Ткачук // Бізнес і безпека. – 2009. – № 4. – С. 19–23.
12. *Цимбалюк В. С.* Інформаційна безпека підприємницької діяльності: визначення сутності та змісту поняття за умов входження України до інформаційного суспільства (глобальні кіберцивілізації) / В. С. Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3. – С. 88–91.
13. *Щербина В. М.* Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ / В. М. Щербина // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10. – С. 220–225.
14. *Яременко О. Ф.* Середовище підприємства як чинник небезпеки діяльності суб'єкта господарювання / О. Ф. Яременко // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки. – 2006. – №5. – Т.2. – С. 144–150.
15. *Chiang, Alpha C.* Fundamental Methods of Mathematical Economics / Chiang, Alpha C. – 3rd ed. – N.Y, McGraw Hill Co, 1984. – PP. 3–4.
16. *Murray N. Rothbard.* Making economic sense / Murray N. Rothbard. – 2nd edition. – Ludwin von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006. – 518 p.
17. *Hudzynskyu O. D.* Management of the formation of competitive capacity of enterprises (Theoretical and methodological aspects): monograph. / O. D. Hudzynskyu, S. M. Sudomyr. – K.: NCI DSZU, 2010. – P. 212.
18. *Önal, H. and B. A. McCarl.* Exact Aggregation in Mathematical Programming Sector Models / H. Önal, B. A. McCarl // Canadian Journal of Agricultural Economics. – 1991. – № 39. – P. 319–334.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2014 р.

* * *

УДК 330.341.1:338.3:631.15

*С.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
О.В. ШАНІН, кандидат економічних наук,
завідувач відділу аграрної економіки і продовольства
Національна академія аграрних наук України*

Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві

Постановка проблеми. Інституціоналізм як економічна категорія виник на межі XIX—XX ст. у США. Його засновниками були Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел та ін. В Європі ідеї інституціоналізму опрацьовували представники так званої соціологічної школи – М. Вебер, В. Зомбарт. У післявоєнні роки інституціоналістські концепції розвивали Дж. Гелбрейт, Д. Белл у США, Ф. Перру у Франції, Г. Мюрдаль у Швеції й ін. [4].

На сучасному етапі розвиток інституціоналізму є одним з методологічно продуктивних напрямів реалізації процесів системної трансформації економіки на інноваційну модель розвитку. В більшості розвинутих країн він спрямований на удосконалення сформованих відносин між державою, науковою сферою та суб'єктами господарювання, механізмів стимулювання створення конкурентоспроможних інноваційних продуктів та їх трансферу у виробництво з одночасним залученням іноземного капіталу [2, 3].

Слід зазначити, що проблемі інституціоналізації інноваційного розвитку, специфікації прав інтелектуальної власності та зменшенню на цій основі трансакційних витрат в інноваційній сфері України, особливо в аграрному секторі економіки, не приділено достатньої уваги. Нині інноваційна діяль-

ність в аграрному виробництві провадиться переважно на основі придбання іноземних технічних комплексів і обладнання, або запровадження окремих технологічних елементів інноваційного процесу без науково обґрунтованого комплексного підходу до формування інноваційних проектів та без відповідної адаптації до інституційних форм і структур, в яких вони мали втілюватися. Норми й правила стосовно стимулювання організації інноваційного процесу, які визначені законами України, центральними, регіональними органами влади, виявилися неефективними. Це стало головною концептуальною причиною, що зумовило консервування неефективної структури інституцій науки та інноваційного розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність інституціоналізації як безпосереднього феномена інноваційного розвитку в процесі становлення економічної системи знайшла відображення в працях зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема І.П. Богомоллова [1], Т.В. Гайдая [2], І.О. Іртищевої [3], М. Лендела [5], Ю. Лопатинського [6], М.Й. Маліка, О.Г. Шпикуляка [7], Д. Норта [10], Дж. Ходжсон [9] O. Sustainability [11] й ін. Напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників із зазначеної проблеми відкривають можливості для переосмислення і врахування об'єктив-

© С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, О.В. Шанін, 2015

них чинників створення інституційної сфери інноваційного розвитку окремих галузей економіки. Разом з тим певні аспекти цієї проблеми не знайшли вичерпного відображення щодо специфічних особливостей та концептуальних положень формування інституційного середовища інноваційної діяльності в аграрному виробництві.

Мета статті – розкрити науково-прикладні засади формування моделі інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві з урахуванням галузевої специфіки.

Виклад основних результатів дослідження. Еволюція суспільства змінила існуючі погляди на інновації, чим відзначила в умовах трансформації намірів господарських суб'єктів особливу роль не тільки технологічного фактора, але й соціально-психологічних, правових і політичних чинників. Створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулюючої діяльності суб'єктів влади зумовлюється формуванням інституціоналізації інноваційної сфери. Ефективний розвиток галузей економіки у сучасних умовах, як показує досвід діяльності розвинутих країн, досягається здебільшого тоді, коли застосовується системний підхід до процесів постановки та розв'язання програмованих задач із використанням моделей щодо формування інституціональної сфери інноваційного розвитку з відповідним набором норм і правил, економічних методів використання підсилювачів інтелектуальної можливості людей, постійного підвищення рівня знань [9, 11].

Розкриваючи сутність інституціоналізму як економічної категорії слід зазначити, що переважна більшість дослідників інституціоналізм трактує як сталу систему базових інсти-

тутів, що склалася історично, яка регулює взаємозв'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної, або, у вужчому розумінні, як „павутина” взаємозв'язаних інститутів і зумовлених ними політичних та економічних організацій [9,10]. Представники нового інституціоналізму з метою обґрунтування дії та функцій чинників, що формують інституційну систему інноваційного розвитку, розмежовують поняття “інститути та “інституції [8]. Під інституціями вони переважно вбачають систему формальних (відносно стійких і довготривалих соціальних та економічних норм, що “визначаються в законах і різного роду письмових приписах, обов'язкових до виконання, тому їм притаманна “публічність та прозорість”) і неформальних інституцій (вони діють через морально-етичні цінності, переконання, табу, усталені звички), відображаючи загальний цивілізаційно-культурний рівень індивідів та суспільства. Частина елементів інституційної системи має динамічний характер і є засобом впливу на реальний стан інноваційного процесу (наприклад, закони, нормативні акти, угоди й ін.). Проте інша – є об'єктивною за змістом і формує весь спектр надбудови економічних відносин (наприклад, ринок, конкуренція, власність та ін.), тобто слабо піддається впливу [8]. Формою прояву інституцій є інститути (інший переклад – організація), які є суб'єктом інституційного механізму, щоб установити правила гри і забезпечити дотримання цих правил [10]. Інституційна структура наукового забезпечення аграрного виробництва в Україні за її інституційною будовою сформована й функціонує без урахування вимог ринкової системи. Це стало однією з причин низького рівня сприйнятливості інновацій підприємницькими структурами (табл.).

Трансфер технологій науковими установами НААН

АР Крим та області України	Кількість діючих господарських суб'єктів у сільському господарстві, од.*	Кількість господарських суб'єктів, в яких здійснювався трансфер інновацій, од.	Кількість укладених договорів, од.	Залучено коштів, тис. грн
Усього	55857	1076	1596	28602,9
АР Крим	1862	62	51	425,2
Вінницька	2606	85	269	3298,3
Волинська	1057	12	12	280
Дніпропетровська	4315	24	74	422,6
Донецька	2118	30	62	532,05
Житомирська	1350	17	32	1316
Закарпатська	1637	27	25	125

Запорізька	3017	19	56	169,7
Івано-Франківська	795	8		
Київська	2095	76	27	385,79
Кіровоградська	3253	15	24	100,1
Луганська	1747	19	13	29,3
Львівська	1441	33	121	25,9
Миколаївська	4648	4	8	64
Одеська	6460	87	43	628,2
Полтавська	2534	17	46	1137,8
Рівненська	778	11	59	77,9
Сумська	1178	29	67	355,92
Тернопільська	1247	7	7	30,2
Харківська	1918	347	412	16059,47
Херсонська	3151	44	82	1780,5
Хмельницька	1917	5	13	18
Черкаська	1883	59	45	355,5
Чернівецька	980	19	28	483,85
Чернігівська	1137	20	20	501,6

Джерело: Звіт про діяльність НААН України за 2013 рік, С.511.*; Статистичний щорічник України за 2013 рік, С. 228.

Загалом за даними звіту про діяльність Національної академії аграрних наук України із загальної наявної бази в наукових установах НААН 4,5 тис. об'єктів права промислової власності, станом на 01.01.2013 р., через низький рівень сприйнятливості інновацій підприємницькими структурами лише менше третини об'єктів промислової власності було введено до господарського обороту, зумовлюючи низький рівень інноваційного розвитку галузі.

У ринковій системі інституціоналізація інноваційної сфери охоплює систему законодавчих документів, нормативних актів, а також традиційних поведінкових норм і звичаїв, що забезпечують формування й проведення у державі узгодженої науково-технічної політики, ефективне функціонування та розвиток сфери досліджень і розробок, поглиблення її зв'язків із виробництвом [1, 5, 7]. Інституційне забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві розглядаємо як сукупність державних і недержавних інституцій, що забезпечують у галузі ефективне функціонування та розвиток сфери досліджень і наукових розробок, поглиблення інтеграції науки і виробництва, конкурентоспроможне виробництво аграрної продукції. Це активізація намірів суб'єктів інноваційної діяльності створити сприятливе середовище для партнерської діяльності у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулюючої діяльності суб'єктів влади.

Серед найважливіших завдань інституційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві на сучасному етапі є створення умов для формування необхідного потенціалу інноваційного розвитку; свободи підприємництва, функціонування ринку інновацій як орієнтира на пряму інноваційної діяльності підприємства; розвитку правової системи, що регламентує взаємозв'язок і взаємодію суб'єктів інноваційної діяльності з погляду допустимості цілей, методів та форм досягнення визначених результатів. Залишається гострою проблемою здійснення інституційного структурування поглиблених міждисциплінарних зв'язків в інноваційному циклі – «фундаментальні дослідження – розробки – комерціалізація інновацій – освоєння у виробництві – наукомістка продукція – споживач», функціонуванні ринку наукової й високотехнологічної продукції, кооперативних і контрактних відносин усередині науково-технічних й інноваційних структур та із зовнішніми контрагентами.

Для активізації інноваційної діяльності у сфері аграрного сектору економіки України доцільним є, як показують наші дослідження, проведення наступним чином удосконалення структурування основних блоків інституціонального забезпечення функціонування ринку технологій (патентів та ліцензій; науко- і технологічноємної продукції; високотехнологічного капіталу; науково-

технічних фахівців) із формуванням відповідних інститутів, зокрема:

інституційно-організаційного забезпечення – система організацій (органів влади), які формують та реалізують державну політику у сфері інноваційної діяльності;

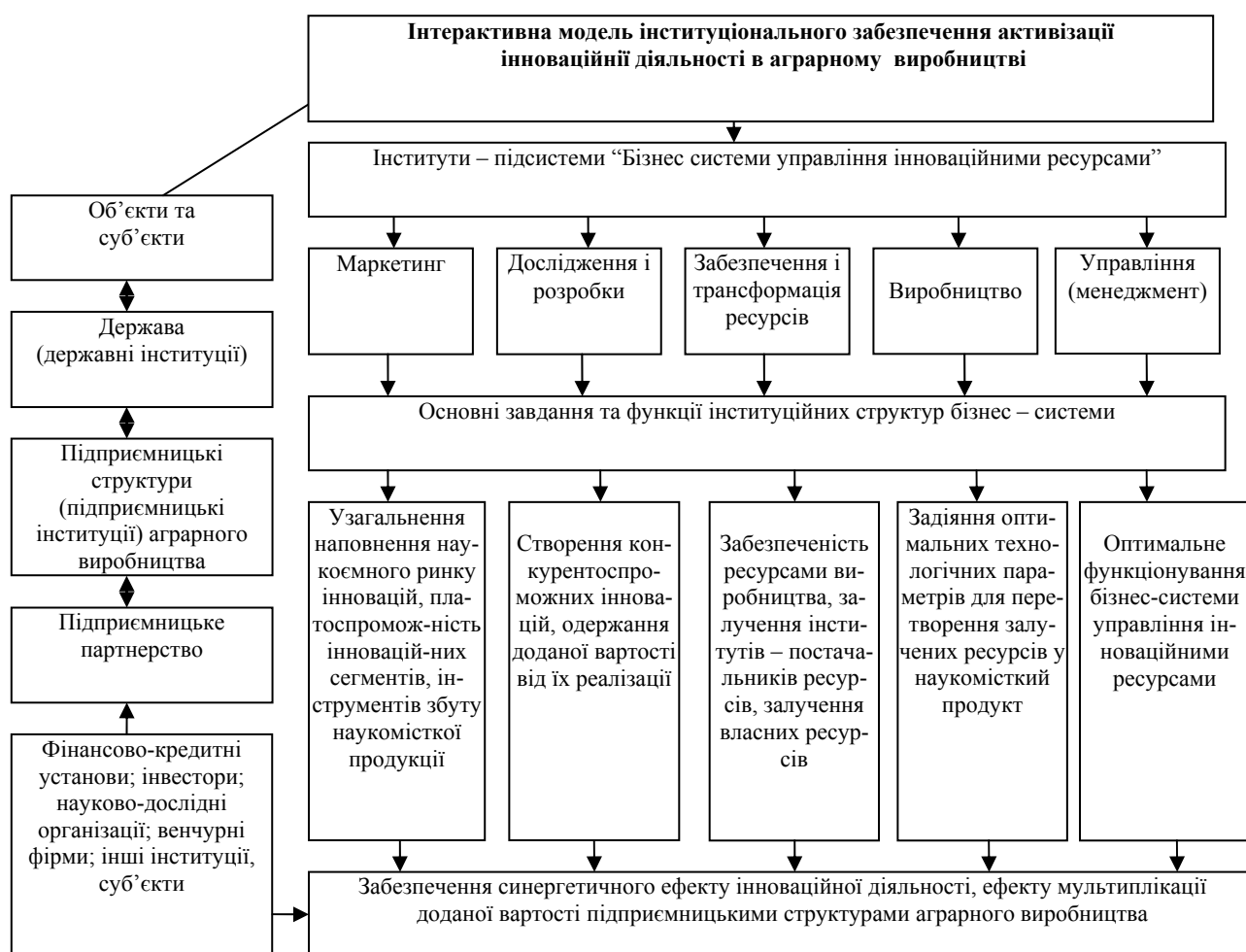
інституційно-правового забезпечення – система нормативно-правових актів, які регулюють процес здійснення державної політики у сфері інноваційної діяльності;

інституціонального забезпечення інноваційних перетворень – продукування наукових знань та інновацій функціонування ринку технологій;

інституційно-кадрового забезпечення – специфічна діяльність, здійснювана у процесі

підготовки кадрів для реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності.

Важливою теоретичною і практичною проблемою є те, що інновації продукуються не тільки новаторами, організаціями й інститутами, а також складними моделями їхньої взаємодії [5, 6]. Використовуючи системний методичний підхід щодо формування інституціонального забезпечення інноваційної діяльності, досягнення підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору економіки нами розроблено й рекомендовано для застосування інтерактивну модель інституціонального забезпечення активізації інноваційної діяльності в аграрному виробництві (рис.).

Інтерактивна модель інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві

Джерело: Власні дослідження.

Інтерактивна модель (рис.) відображає цілісність системи інституційного забезпечення інноваційної діяльності, фундаментом якої є інтеграція інституцій науки, центрів трансферу технологій, інститутів правового,

фінансового спрямування, окремих виробничих підприємств, які безпосередньо на партнерських засадах створюють та здійснюють комерціалізацію наукових знань і технологій, а також виробництво наукоміст-

кої продукції. Вона спрямована на забезпечення таких основних цілей:

бути орієнтованим напрямом для ефективного формування акумулятивного ефекту інтеграційних нерозривних зв'язків та партнерської взаємодії різнорідних за своїми функціями відповідних інституцій інноваційної діяльності в аграрній сфері з ефективним використанням бізнес-системи управління інноваційними ресурсами;

економічного інструменту виробництва конкурентоспроможної наукомісткої аграрної продукції, одержання доданої вартості в процесі інноваційної діяльності.

Саме завдяки тісним нерозривним зв'язкам і партнерській взаємодії відповідних інституцій, які безпосередньо на партнерських інтеграційних засадах створюють і здійснюють комерціалізацію наукових продуктів та виробництво наукомісткої продукції, й інститутів “Бізнес-системи управління інноваційними ресурсами” забезпечується безперервний рух із якісною зміною елементів загального технологічного процесу відповідно до закону взаємодії.

Наприклад, інститут “Маркетинг” бізнес – системи управління інноваційними ресурсами, володіючи інформацією про стан ринку, напрями його розвитку, вигідні сегменти ринку сприяє інституту “Дослідження і розробки”, враховуючи зазначену інформацію, можливості проектувати виробництво наукомісткої продукції та надання послуг, які будуть сприйняті споживачами. Дана інформація є важливою і для інституту “Забезпечення та трансформація ресурсів”. Водночас інститут “Маркетинг” спонукає інститут “Управління” на вирішення питань оптимальної організації виробництва з погляду його сталого функціонування за умов обмеженості всіх видів ресурсів, а інститут “Дослідження і розробки” – на творчий пошук нестандартних рішень щодо створення інтелектуальних продуктів з одночасним ростом інвестицій у наукоємне виробництво.

Зі зростанням інвестицій у базисні нововведення починається або прискорюється ріст виробництва наукомісткої продукції, збільшується її ринкова частка з одночасним зміщенням застарілих технологій та зменшенням витрат виробництва, створенням

доданої вартості заінтересованим акціонерам. Цей позитивний процес індексує поліпшення нововведень, залучення нових інвестицій в інноваційні проекти і чергове збільшення обсягів продажу в результаті появи нової конкурентоспроможної продукції. Далі – зростання кількості робочих місць, поліпшення добробуту населення. Держава як інституція і як головний суб'єкт підприємницької діяльності визначає пріоритети у сфері інноваційного розвитку агропродовольчого сектору, встановлює правові, економічні та організаційні засади державного регулювання розвитку ринку наукової й наукомісткої продукції, створює умови для формування та реалізації наявного наукового й інтелектуального потенціалу в аграрній сфері, підтримує їхній розвиток через систему фінансово-кредитних і податкових інструментів, а також формує організаційні важелі інформаційного та ресурсного забезпечення для ефективної інноваційної діяльності аграрних підприємств.

Загалом застосування інтерактивної моделі інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві зумовлює вагомий перелік поточних і стратегічних творчих задач, які слід вирішувати у сфері створення наукомісткої продукції та ведення бізнесу. Це, зокрема, розробка бізнес-ідеї, вивчення ринку й проведення маркетингових досліджень, збір і обробка інформації, просування й реклама наукомісткої продукції та послуг. І далі ціла низка питань – своєрідних сходинок до успіху: управління підприємством і кадрами, подолання конкуренції, робота з партнерами, ведення переговорів, формування ціноутворення, організація фінансової діяльності, бізнес-планування, моніторинг юридичної та нормативно-правової основи ведення бізнесу тощо. Досягнення загальної мети передбачених поточних і стратегічних задач усіма учасниками технологічного процесу – виробництво конкурентоспроможної наукомісткої аграрної продукції – забезпечується організаційними інституційними компонентами (організація, планування, стимулювання, моніторинг, оцінка результатів діяльності агроформувань із впровадженням сучасних ресурсоощадних технологій). Водночас на-

буває нового імпульсу освоєння платоспроможних сегментів ринку, ріст доданої вартості з одночасним ростом інвестицій у наукоємне виробництво, кількості робочих місць і загалом поліпшення добробуту населення.

Ефективні сукупні структурні інституціональні зрушення в інноваційній діяльності галузі можна побачити за допомогою аналізу структури валового внутрішнього продукту, результатів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, розподілу й продуктивності праці. Разом із тим при організації інноваційної діяльності в аграрному виробництві слід враховувати, що інновації часто-густо дуже відрізняються одна від одної — й щодо об'єктів, і щодо теоретичної ідеології та підходів до їхнього застосування. У цьому зв'язку виникає необхідність проведення відповідних заходів з адаптації конкретних інновацій до реального середовища. Методика такої адаптації має уможливлувати аналіз глибини перетворення об'єкта, його масштабних змін за реалізації вже одержаного рішення (створеної інновації) і з погляду узгодженості останнього з різними надсистемами, з якими воно зв'язано: технічними, економічними, екологічними, соціальними.

Щоб у ближчій перспективі створити сприятливі умови для формування й реалізації інтерактивної моделі інституційного забезпечення інноваційної діяльності в аграрному виробництві, як показують наші дослідження, необхідно:

інноваційно налаштувати науково-освітянську сферу, яка за підтримки держави повинна вийти на якісно новий науково-технологічний рівень для забезпечення інноваційних потреб вітчизняної економіки;

запровадити систему багаторівневої експертизи наукових розробок, яка б давала змогу чіткіше планувати розробки інновацій; на ранніх етапах виявляти неперспективні розробки та в разі необхідності зупиняти їхню подальшу розробку;

структурно перебудувати вітчизняну виробничо-підприємницьку сферу, надавши їй відповідний рівень інноваційно-інвестиційної спрямованості. На регіональному рівні створити за участю представників науки, біз-

несу й державних структур інституцій з поглибленою інтеграцією їх взаємодії щодо активізації інноваційної діяльності;

на законодавчому рівні прийняти механізм щодо державного сприяння залученню коштів приватних інвесторів для здійснення науково-інноваційного процесу, зокрема механізм безпроцентного державного кредитування підприємницьким структурам щодо реалізації інноваційних проектів;

створити сприятливі правові, організаційні та економічні умови для міжнародного співробітництва в інноваційній і науково-технічній діяльності, гармонізувати в Україні нормативні акти, які регулюють питання захисту об'єктів інтелектуальної власності, з відповідною законодавчою базою провідних країн-учасників ЄС;

сформувані критичну чисельність інноваторів, які б донесли найрізноманітніші інноваційні ідеї у відповідні сфери агропромислового виробництва.

Висновки. Незалежно від досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, в розвинутих країнах світового співтовариства і надалі відбувається активізація інтеграційних процесів, глобальна інституалізація світогосподарського розвитку. Носіями саморегулювання соціально-економічної сфери, зростання впливу чинника НТП є інституційні інструменти, забезпечуючи ефективне задоволення суспільних потреб на національному й міжнародному рівнях, які формуються з урахуванням задач пріоритетного розвитку сучасних технологій та тих соціальних механізмів, які забезпечують динамічний ріст національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, особистості. Що стосується інноваційної діяльності аграрного сектору економіки України, то слід зазначити, що гострої проблеми тут набуває здійснення інституційного структурування поглиблених міждисциплінарних зв'язків щодо функціонування ринку наукової й високотехнологічної продукції, кооперативних і контрактних відносини всередині науково-технічних й інноваційних структур та із зовнішніми контрагентами, а також у функціонуванні інноваційного циклу — “фундаментальні дослідження — розробки — комерціалізація

інновацій – освоєння їх у виробництві – наукомістка продукція – споживач”.

Важливою рисою запропонованої інтерактивної моделі інституційного забезпечення інноваційної діяльності є обґрунтування механізму проведення трансформаційних процесів вже одержаних інноваційних про-

дуктів у конкурентоспроможну наукомістку продукцію з погляду узгодженості змін, що відбуваються з різними надсистемами, з якими вони зв'язані: технічними, економічними, екологічними, соціальними на основі успішної реалізації бізнес-системи управління інноваційними ресурсами.

Список використаних джерел

1. Богомолова И.П. Структурные элементы системы инновационной деятельности предприятий / И.П. Богомолова, А.М. Мантулин, С.М. Субочев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lerc.ru/?part=bulletin&art=50&page=2.
2. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: [моногр.] / Т.В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2008. – 296 с.
3. Іртіщєва І.О. Інституційне забезпечення формування інноваційних стратегічних структур агропродовольчої сфери / І.О. Іртіщєва // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 169-177.
4. Інституціоналізм як своєрідний напрям в економічній науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.osvita.ua/vnz/reports/econom./25209/.
5. Лендел М.О. Моделі взаємодії агентств регіонального розвитку з державними, громадськими та приватними інститутами. Стратегічний підхід до планування розвитку / М.О. Лендел // Інститути та інструменти розвитку територій: на шляху до Європейських принципів. – [2-ге вид.]. – К.: Міленіум, 2003. – 244 с.
6. Лопатинский Ю. Институциональная аграрная матрица / Ю. Лопатинский // Экономика Украины. – 2004. – №4. – С.64 – 71.
7. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2010. — № 7. — С. 132—139.
8. Сутнісна характеристика понять “інститут” та “інституція” в теорії інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sworld.com.ua/.../7510-description-of-un.
9. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
10. North D.C. Institutions, institutional change and economic performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 366 p.
11. O. Sustainability – an Evolving Framework // Sustainable Development in a Dynamic World. Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life. World Development Report 2011. – Washington, The International Bank for Reconstruction and Development, 2011. – P. 14. 15.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2015 р.

*

UDS 334.012.64:631.11

*V.S. PIVTORAK, candidate of economic sciences,
senior research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Institutional background of the development of small agricultural entrepreneurship

Scientific problem. On the way from command to market-oriented economy Ukraine has always tried to be guided by the principles of its own institutional development: the emergence of civil society and establishment of democratic

relations, sustainable economic development with the saving of natural resources and environmental protection, preservation of historical and cultural heritage. However, market reforms were carried out without consideration of social and cultural traditions and customs of the rural population, the specific features of the development of agricultural sector, which led to a

© V.S. Pivtorak, 2015

інновацій – освоєння їх у виробництві – наукомістка продукція – споживач”.

Важливою рисою запропонованої інтерактивної моделі інституційного забезпечення інноваційної діяльності є обґрунтування механізму проведення трансформаційних процесів вже одержаних інноваційних про-

дуктів у конкурентоспроможну наукомістку продукцію з погляду узгодженості змін, що відбуваються з різними надсистемами, з якими вони зв'язані: технічними, економічними, екологічними, соціальними на основі успішної реалізації бізнес-системи управління інноваційними ресурсами.

Список використаних джерел

1. Богомолова И.П. Структурные элементы системы инновационной деятельности предприятий / И.П. Богомолова, А.М. Мантулин, С.М. Субочев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lerc.ru/?part=bulletin&art=50&page=2.
2. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: [моногр.] / Т.В. Гайдай. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2008. – 296 с.
3. Іртищєва І.О. Інституційне забезпечення формування інноваційних стратегічних структур агропродовольчої сфери / І.О. Іртищєва // Національне господарство України: теорія та практика управління. — 2009. — С. 169-177.
4. Інституціоналізм як своєрідний напрям в економічній науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.osvita.ua/vnz/reports/econom./25209/.
5. Лендел М.О. Моделі взаємодії агентств регіонального розвитку з державними, громадськими та приватними інститутами. Стратегічний підхід до планування розвитку / М.О. Лендел // Інститути та інструменти розвитку територій: на шляху до Європейських принципів. – [2-ге вид.]. – К.: Міленіум, 2003. – 244 с.
6. Лопатинский Ю. Институциональная аграрная матрица / Ю. Лопатинский // Экономика Украины. – 2004. – №4. – С.64 – 71.
7. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2010. — № 7. — С. 132—139.
8. Сутнісна характеристика понять “інститут” та “інституція” в теорії інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sworld.com.ua/.../7510-description-of-un.
9. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
10. North D.C. Institutions, institutional change and economic performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 366 p.
11. O. Sustainability – an Evolving Framework // Sustainable Development in a Dynamic World. Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life. World Development Report 2011. – Washington, The International Bank for Reconstruction and Development, 2011. – P. 14. 15.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2015 р.

*

UDS 334.012.64:631.11

*V.S. PIVTORAK, candidate of economic sciences,
senior research fellow
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»*

Institutional background of the development of small agricultural entrepreneurship

Scientific problem. On the way from command to market-oriented economy Ukraine has always tried to be guided by the principles of its own institutional development: the emergence of civil society and establishment of democratic

relations, sustainable economic development with the saving of natural resources and environmental protection, preservation of historical and cultural heritage. However, market reforms were carried out without consideration of social and cultural traditions and customs of the rural population, the specific features of the development of agricultural sector, which led to a

© V.S. Pivtorak, 2015

series of contradictions that impede effective establishment of owner in rural areas and the implementation of his property rights. Institutional transformation of the agricultural sector has led to a decrease in the effectiveness of the relevant business entities and collapse of a large part of them due to their failure to adapt to the new market conditions. Thus, at the present stage of development of the domestic agricultural sector there is an urgent need for intensive development of effective institutional arrangements and replacing of old inefficient mechanisms of management in agriculture.

Analysis of recent researches and publications. The studies of institutional economics have been reflected in the publications of numerous foreign and domestic scientists, such as: K. Meyer [1], K.P. Rao [2], M. Rutherford [3], P.A. Strassman [4], F. Welter [5], T.V. Haidai [6], M.I. Malik [7], O.O. Moroz [8], Yu.V. Uschapovskyy [9], O.H. Shpykulyak [10], V.D. Yakubenko [11]. The development of small business is reflected in the works of many local scientists. In thesis of M.M. Kostrytsya [12] author has represented the theoretical foundations of the justification of business for its social and economic importance as market institute with analyzing of the impact of entrepreneurship in the competitive environment of national economy. Several researchers, such as S.H. Driga and V.O. Husev in their studies [13; 14] have paid special attention to the research of public policy to support small entities with further definition of key institutional factors of innovation policy in the small business sector. In their own publication A.D. Ostapchuk and V.H. Vdovych have justified the demand to accelerate small business in Ukraine as a basis for sustainable rural development and environmental safety of agricultural production [15]. However, there are remained insufficiently studied questions of complex analysis of the functioning of the institutional environment of small business forms in the countryside.

The objective of the article is to report the research results of institutional support of small agricultural entrepreneurship in Ukraine, the definition of its main components, problems of functioning and practical suggestions for improving the present business environment in

rural areas with a summary of forecast parameters of relevant entities.

Statement of the main results of the study. The processes of further restructuring of the national system of agricultural entrepreneurship occur through the development of an effective set of social and economic formations as formal institutes with market content. The institutes make a simultaneous impact on both the economic and the social sphere of rural businesses. In addition, the development of relevant economic structures cannot be achieved without systematical institutional modernization of relations in the countryside.

According to the analytical evaluation of institutional support of small agricultural entities, there are demonstrated the most influential institutions of these forms of business, such as: the institution of property, labor, credit and consumption that need an urgent measures of functional improvement. This means that the process of institutionalization should be aimed to improve the efficiency of small enterprises, with considering the peculiarities of legal regulation and providing the support for social and cultural development of the village in an appropriate level.

The institutional formation of small agricultural enterprises largely depends on the development of property relations in the countryside. However, problems of functioning of ownership such as a lack of legitimacy of ownership, frequent reformatting of the legal framework for the respective relations, concentration of property in the hands of inefficient owners, create an unfavorable basis for the development of small business.

The mentioned problems cannot be solved by reprivatization, followed by redistribution of property or other compensatory measures from non-transparent distribution of property. These efforts can only lead to another transformation of the current unstable institutional ownership relations. The first priority must be the creation of an effective system for the protection of existing property rights and the elimination of opportunities to their baseless formatting. This path can restore the faith of the rural residents in guaranteed protection of property rights and give them an ability to develop their potential

and to freely choose a vector of activity according to their preferences.

The main measures of improvement of institutional ownership relations in the small agricultural enterprises should be: fixation of stable property rights, execution of transactions on the legislative level; development of informal rules in society and improvement of the functioning of institutions; creating organizations that regulate interests of social groups in certain objects. A particular attention should be given to the protection of property rights and interests of businesses, according to the failure of the current legislation they provide it. The proposed practical changes are:

- establishing effective linkages between tax authorities and antitrust control in the area of exchanging of data on violations of property rights;

- amendments to the provisions of the Commercial Code of Ukraine [16] and the law "About Government Oversight (Control) of Economic Activity" [17] that concerning of the suspension of production (manufacturing) or sale of goods, works and services by public supervision must be prescribed only by law;

- implementation in legislative level of an enforcement of the decisions about regarding compensation of any action to entrepreneurs caused by the state.

The practical interpretation of the functioning of the institution of property is a choice between favor forms of enterprises. Being agreed with the opinion of L. Vasilieva that the classical form of small agricultural business are farms, but private households oriented to the commodity production should also be attributed to the sector. Of course, in a stable economic environment, which provides an acceptable level of income, households make a function of providing people with food products. However, in times of crisis, this function changes by transfer of private households to the commodity

production [18, p. 156]. Households have a significant influence on the volume of gross agricultural production, part of which is standing at about 48% now. Their importance to the national economy is confirmed by the absence of the need for substantial financial investments and attraction of additional manpower for their increase of production, which is an essential element of food security in a crisis period.

At present time more than two-thirds of land farms are rented, and only 12-16% is used for production for own use and for sale (table). According to the calculations on 1 hectare of land private households were producing agricultural products in an amount of 30.4 thousand UAH annually. Thus, starting from the measured value, there have been determined that an increase in the proportion of the land area of its own management (due to the transfer of leased areas) by 1% could potentially increase the volume of agricultural production of 1.1 billion UAH. The predictions of the total amount of production should increase to 148 billion UAH in 2015 and to 240 billion UAH in 2020.

The basis of constructed prediction is the tendency of gross agricultural production in households (starting from 2005), which describes the third-order polynomial function: $y = -57.08 \cdot x^3 + 2028.1 \cdot x^2 - 11990 \cdot x + 118391$ with adding a certain amount of higher potential increase in output.

Unfavorable demographic and economic situation in the countryside interferes implementing of the employment potential in the agricultural sector. There have been still remained unresolved problem of unemployment and illegal employment, the lack of an acceptable level of salary, high costs of production, destruction of social infrastructure, low level and quality of life in rural areas. This list of outstanding issues forms a major obstacle to the functioning of a complete market of workforce in the countryside.

Characteristics of private households with land

Indicator	2010	2011	2012	2013	2015	2020
Number of households, thousand units	17050	17023	16984	16959	16880	16700
The distribution of land area by type of use, %:						
- for growing products only for their own needs	14,7	15,0	14,2	15,8	15,6	18,5
- for growing products for their own needs and for sale	16,1	12,7	14,5	12,3	15,0	16,2
- being leased	67,6	71,3	70,2	70,8	68,0	63,5
- has only begun to explore, etc.	1,6	1,0	1,1	1,1	1,4	1,8

The average area of using land, hectares:	0,29	0,28	0,21	0,21	0,24	0,18
- for growing products only for their own needs						
- for growing products for their own needs and for sale	1,75	1,30	1,10	0,90	1,10	1,30
- being leased	5,77	5,73	4,42	4,02	3,50	2,60
- has only begun to explore, etc.	0,66	0,32	0,40	0,39	0,40	0,50
Gross production of agricultural products, billion UAH	100,8	122,9	119,9	116,3	148,0	240,0

Calculations based on the data of The State Statistics Service of Ukraine.

Considered analytical indicators of business activity of the rural population suggest a relatively stable condition of institute of labor at first glance. However, the main reason for the low value of the unemployment rate in rural areas is the large scale of hidden unemployment in the form of forced employment in private households. In such circumstances, the subjects' acquisition of the official status of small businesses can provide additional revenues to local budgets without involving significant assets from rural population and lead to a reduction in hidden unemployment.

There has been carried out a forecast of changing in the number of small entities to determine the potential of small business in Ukraine (Figure 1).

There have been predicted three different scenarios according to the constructed forecast:

- pessimistic level was based on the trends that emerged in the period from 2001 to 2012 with the extreme values in 2013-2014 and future gradual decline;

- in the basis of a realistic level was established function of growth that reflects the minimum limit of the sustainable development of relevant entities;

- optimistic level reflects the figures of desired scenario of the development of small domestic entrepreneurship, which can be fully implemented through active state support, as laid annual growth rate of the previous period is only 1/20.

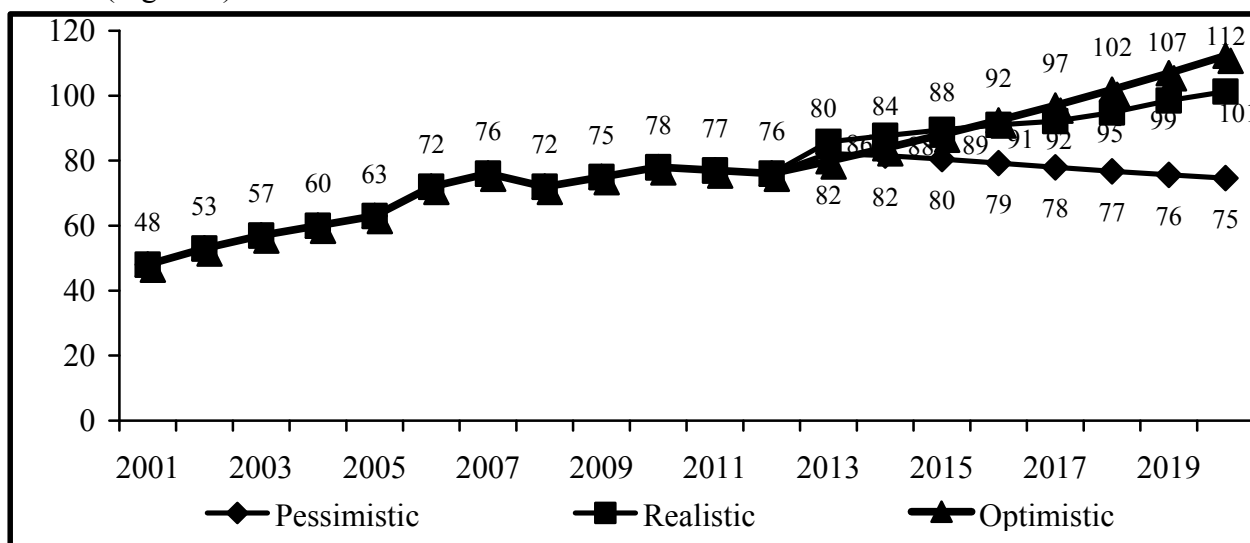

Figure 1. Forecast of the quantity of small enterprises per 10 thousand people in Ukraine

Formed by author.

Thus, according to the forecast it's proved that only through the development of small businesses in rural areas it is possible to create new jobs and increase the number of employed people in this sector (Figure 2). Under certain scenarios by 2020 in rural areas could potentially be created:

- at the pessimistic level of the development of small business – 31.8 thousand workplaces, which will reduce the level of unemployment in rural areas by 0.14;

- at the realistic level – 148.5 thousand with a reduction in the unemployment rate by 0.68;

- at optimistic - 259.1 thousand and by 1.18 respectively.

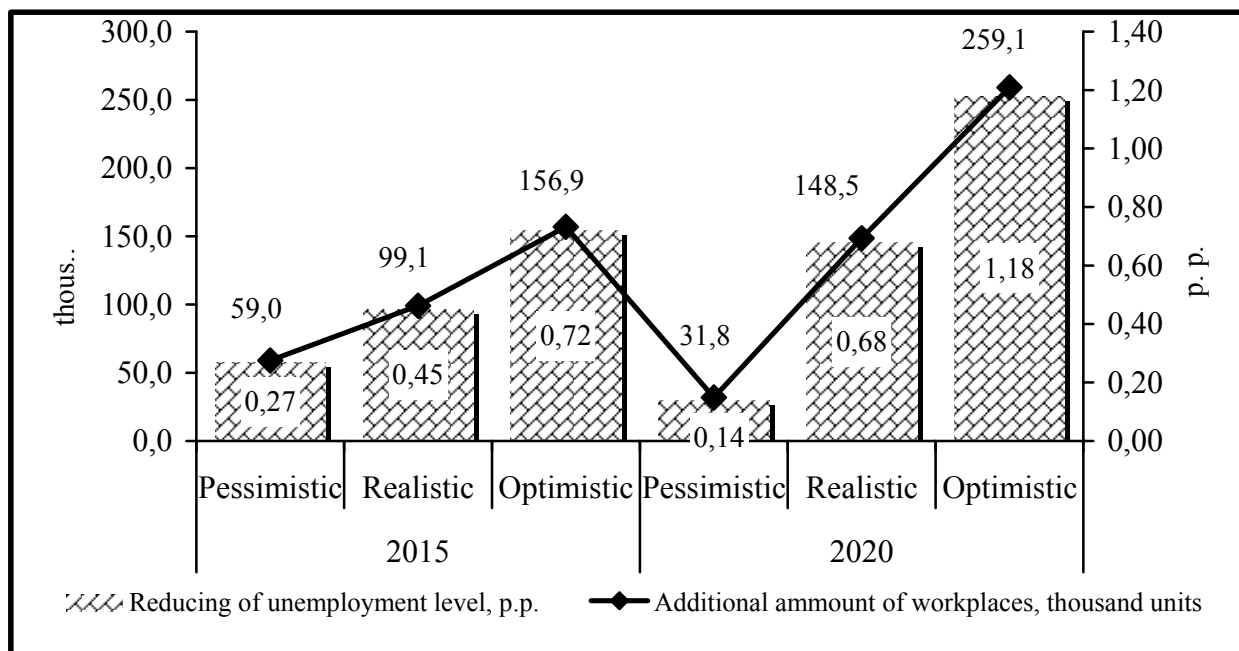

Figure 2. Forecast the impact of small businesses on employment of rural population in Ukraine

Formed by author.

Unfortunately, the problem of rural employment cannot be solved by merely increase of the intensity of small business development in agriculture. Modern pace of scientific and technological progress in agriculture along with the need to ensure an adequate level of competitiveness of production will cause reduction in employment in the agricultural sector, such it was observed in developed countries. Therefore, with limited opportunities for employment in the agricultural sector, it is important to develop additional non-agricultural forms of employment.

Alternative employment in rural areas is able to vary the employment potential of the population. Based on the experience of developed countries, we can conclude that in rural areas where further development of non-agricultural employment types is going, people are gradually changing established views of the rural environment. Trade, transportation, repair and construction work, rural tourism and sport, health and education services, catering services, entertainment industry and other services provided by rural residents are aimed at addressing social and psychological aspects of the institute of labor in rural areas, making a certain "bridge" between rural and urban settlements. This institutional approach expands economic opportunities for rural residents and reduces the

gap formed between the types of settlements in terms of urbanization [19, p. 42].

There is need to create a socio-economic background of social development to increase rural employment:

- identification of priority areas for regional economic development with a concentration in certain areas in order to maintain high performance productions and their expansion;
- state regulation of the labor market in rural areas, while ensuring reliable social protection of economically active population;
- improvement of territorial mobility, that aimed at the redistribution of manpower among the various regions.

It should be noted that the solution of employment problems cannot solve all the problems of the institute of labor in the countryside. Even with the availability of jobs, including also for skilled workers, social and cultural development of rural areas is still low that definitely makes a deterrent towards of the revival of rural settlements. Therefore, there must be activated functions of the state towards addressing problems in the housing market, financing education, health and cultural institutions, transport links and other measures of social and economic support.

Small agricultural entrepreneurship's development, in addition to increasing of the level of

employment in the country, is serving an additional factor in creating an enabling social and cultural environment of its inhabitants. But with lack of own resources reliable functioning of the institute of credit has a great importance for the launching of small businesses and supporting of existing businesses.

Domestic bank lending system is characterized by low adaptability to work with small business forms. Main obstacles to the access to credit for small agricultural enterprises are: the lack of a sufficient level of capitalization of credit institutions and insurance risks; high loan rates; lack of experience in rural lending by domestic banks; short credit history of borrowers or lack thereof; lack of a unified banking policy in this area; overestimation of the size of mortgage; undeveloped system of normative legal regulation of guarantee institutions; underdeveloped infrastructure and so on. At the present stage to improve credit relations in the sector should be carried out measures of improvement in the following areas:

- ensuring of appropriate conditions for access to credit to all forms of business in agricultural sector [20, p. 273];
- establishment of concessional crediting of agricultural sector (meaning clear legislative strengthening rules and regulations of concessional crediting);
- state involvement in the formation of an effective credit guarantee system;
- stimulate the development of credit secured by the future harvest;
- public financing to enterprises for obtaining of manufacturing facilities based on lease;
- stimulation of credit unions and cooperatives;
- development of mechanisms for lending that involves alternative types of mortgage, commercial lending and other instruments.

Also it's important for small form of agribusiness to consider the specific conditions of their work by creating flexible seasonal loan repayment schedule, creating a differentiated approach to individual borrowers, depending on their specific sector entities.

The main reason for the undesirability of banks to work with small entities lies in the fact that the cost of servicing loans to small and large amounts are about the same. Clearly, the finan-

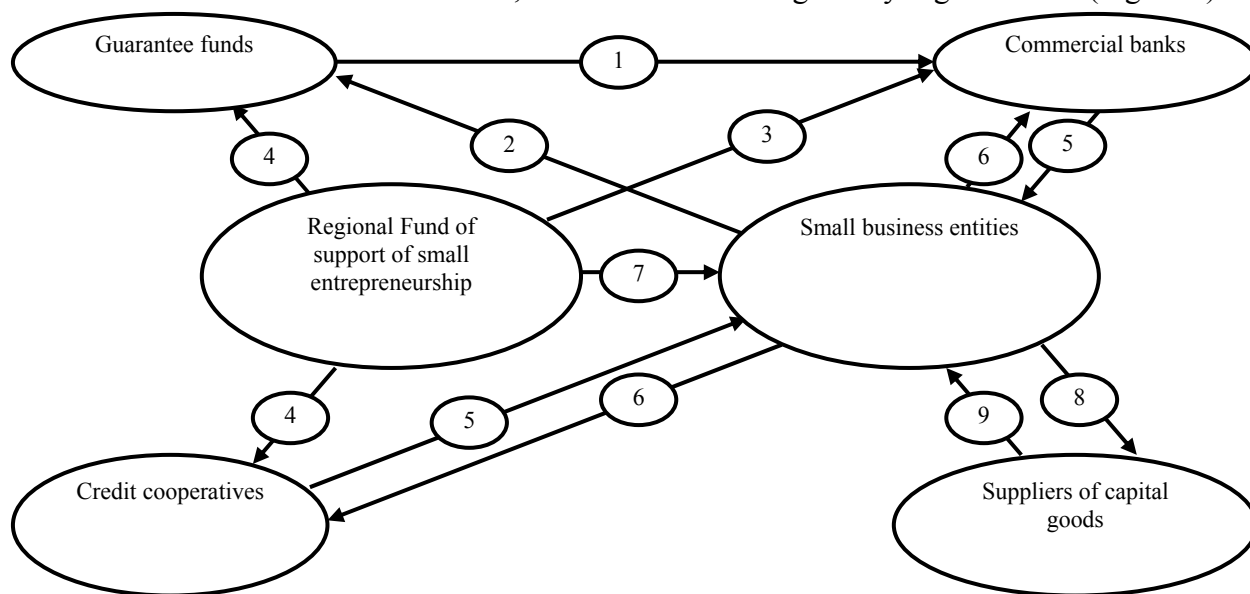
cial institutions are more profitable to focus on finding a single large loan than spray own efforts between ten small. Under these circumstances, the state must actively engage in the regulation of the flow of credits in domestic commercial banks, providing some incentive mechanisms of development of the institute of microcredit for small forms of agribusiness and implementing the guarantee schemes of return of borrowed funds. The importance of establishing efficient guarantee scheme of credit in Ukraine confirmed by the high requirements concerning borrowers' mortgage, prejudice towards subjects of agricultural production, which is listed in the domestic banking system as unreliable.

Partial improvement of modern finance and credit support for small agricultural businesses is possible by implementation of the following specific institutional measures:

1. Adoption of the Law "On State Guarantees of Providing Loans for Entrepreneurship" – in order to create a reliable loan-guarantee support system for small businesses that provides incentives for legislative lending banking institutions by guaranteeing their return and small business development through the partial refund for using of issued guarantees;
2. Adoption of the Law "On the development of credit cooperation" – in order to activate the system of credit cooperatives in rural areas with regulation of principles of their operation, identifying the mechanism of refinancing that would contribute to the economic efficiency of credit cooperatives in the financing of small enterprises;
3. The introduction of interest-free (fully or partially) lending to small businesses which operate in priority sectors or engage in an innovative activity;
4. Reducing of the size of reserve requirements for financial institutions engaged in the lending of small business sector and the introduction of tax incentives for those which lend to priority innovative projects for relevant entities.

Thus, the problems of functioning of the institute of loans in small agricultural entrepreneurship of Ukraine can be resolved through an interaction of alternative mechanisms and ways to attraction of additional resources. That would create an effective institutional environment for

credit relations between business entities, creditors and regulatory organizations (Figure 3).

* - 1 - loan guarantees; 2 - fee for the guarantee; 3 - subsidies of the interest rate; 4 - support in the establishment; 5 - concessional lending; 6 - repayment; 7 - earmarked budget funding and subsidizing; 8 - payment for capital goods, agricultural receipts; 9 - leasing, mortgage lending.

Figure 3. Improving credit schemes, small forms of entrepreneurial activity

Formed by author.

The proposed guarantee scheme has the potential to significantly increase an access of small enterprises to credit, but still cannot solve all the problems of financing. One of the alternative ways of raising debt capital for these entities is to create a system of credit cooperatives. The best forms for it on a practical level are cooperative banks and credit unions, the activity of which is being regulated by the Law of Ukraine "On Credit Unions" [21]. For the operation of credit unions must be considered the experience of other countries that have been creating an effective system of credit cooperatives over the centuries. According to current trends in these countries has been widely spread mixed system of credit support of agricultural producers, which contains efficient methods of deregulation and reducing the direct influence of the state in the credit of agricultural sector.

We cannot ignore such a fundamentally new tool in credit relations as agricultural receipts, that opens new sources of funding for small farmers: suppliers of inputs, traders, brokers and others. The Law of Ukraine "On Agricultural Receipts" defines this tool as a "document of title that captures the unconditional obligation of the debtor that is secured by mortgage, to deliver agricultural products or to pay cash

on the defined conditions" [22]. That's mean that manufacturer may use a future crop production as a guarantee. This mechanism of raising additional financial resources is particularly effective for small enterprises through their limited access to bank loans and the availability of land as a source of future crops. Analysis of the functioning of the regulatory basis of agricultural receipts, allowed us to identify potential additional incentive to spread the practice of credit, which involves reducing the interest rate on the loan to 5% as an effective practical measure of motivation rural land owners for business activities.

Another way of the attraction of an additional capital for small agricultural entities is mortgage lending – the kind of relationships that is governed by the Law of Ukraine "On Mortgage Lending Operations with Consolidated Mortgage Debt and Mortgage Certificates" [23]. The advantages of this option at present time are quite good. There is no need to remove additional funds from the turnover of the enterprise and there is the possibility of obtaining long-term loan under small interest rate.

Conclusions. Development of small agricultural entrepreneurship largely depends on the regulatory institutional environment that is

characterized by effective changes from informal institutions to stable and formalized, which would ensure the elimination of uncertainty relations between interacting economic subjects. The proposed measures of improvement of institutional support for small businesses, particu-

larly in rural areas, are called to increase the effectiveness of the relevant entities, to facilitate their access to additional resources with creating a framework for solving problems of rural unemployment, social and cultural revival of rural areas and food security.

References

1. *Meyer K.* Institutions, Transaction Costs and Entry Mode Choice in Easter Europe / K. Meyer // *Journal of International Business Studies*. – 2001. – Vol.32, Issue 2. – P. 357-368.
2. *Rao K.P.* The Economics of Transaction Costs/ Theory, Methods and Application / K.P. Rao. – New York. – 2003. – 195 p.
3. *Rutherford M.* Institutional Economics: Then and Now / M. Rutherford // *Journal of Economic Perspectives*. – 2001. - V.15, №3. – P. 173-194. – Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com>
4. *Strassman P.A.* The Value of Computers, Information and Knowledge [Електронний ресурс] / P.A. Strassman // 1996. - Mode of access: <http://www.strassman.com>.
5. *Welter F.* Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environment [Електронний ресурс] / F. Welter, D. Smallbone // *Journal of Small Menegment*. – 2011. - №49(1). – P. 107-125. – Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com>.
6. *Haidai T.V.* Institutionalism' paradigm: methodological aspects: monograph / T.V. Gaidai. – K.: PPC "University of Kyiv", 2008. – 296 p.
7. *Malik M.I.* Institutes and institutions in the development of agriculture / M.I. Malik, O.H. Shpykulyak // *Economics of APC*. – 2011. – № 7. – P. 169-176.
8. *Moroz O.O.* The institutional system of agricultural economy of Ukraine. Monograph / O.O. Moroz. – Vinnitsya: UNIVERSUM. – 2006. – 438 p.
9. *Uschapovskyy Yu.V.* Ideas of institutionalism in economic thought in Ukraine XIX – beg. XX century: monograph / Yu.V. Uschapovskyy. – K.: KNEU, 2012. – 259 p.
10. *Shpykulyak O.H.* Agricultural market institutions / O.H. Shpykulyak. – K.: NSC "IAE", 2009. – 470 p.
11. *Yakubenko V.D.* Basic institutions of transitional economy: Monograph / V.D. Yakubenko. – K.: KNEU, 2004. – 252 p.
12. *Kostrysya M.M.* Entrepreneurship as institutional factor of improvement of national competitiveness [electronic resource] / M.M. Kostrysya // *Bulletin ZSTU*. – 2011. – № 2 (56). – P. 48-51. – Mode of access: <http://www.nbu.gov.ua>.
13. *Driga S.H.* Target-oriented approach and institutional state public policies of the support of small business / S.H. Driga // *Economy and State*. – 2010. – № 2. – P. 11-15.
14. *Husev V.O.* State Innovation Policy: methodology development and implementation: monograph / V.O. Husev // *Donetsk: South-East*. – 2011. – 624 p.
15. *Ostapchuk A.D., Vdovych V.H.* Small entrepreneurship – the basis of sustainable development of rural areas [electronic resource] / A.D. Ostapchuk, V.H. Vdovych // 2011. – Mode of access: <http://www.nbu.gov.ua>.
16. Commercial Code of Ukraine from 16.01.2003 № 436-IV [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
17. On Government Oversight (control) of Economic Activity: the Law from Ukraine of 05.04.2007 № 877-V [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
18. *Vasileva L.* The evolution of small-scale business in the agricultural sector of the economy / L. Vasileva // *Bulletin of Zaporizhzhya National University*. – 2011. – № 4 (12). – P. 151-157.
19. *Vishnevskaya O.M.* Activation of non-agricultural employment – saving of resource potential of the agricultural sector / O.M. Vishnevskaya // *Economic area*. – 2011. – № 50. – P. 40-47.
20. *Makarenko A.P.* Theory and practice of state regulation in the agricultural sector: [monograph] / A.P. Makarenko. – K.: NSC "Institute of Agrarian Economics" NAAS. – 2009. – 636 p.
21. On Credit Unions: The Law of Ukraine from 20.12.2001 № 2908-III [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
22. On Agricultural Receipts: Law of Ukraine from 11.06.2012, № 5479-VI [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
23. On Mortgage Lending Operations with Consolidated Mortgage Debt and Mortgage Certificates: Law of Ukraine from 19.06.2003 № 979-IV [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

The article has been received 05.11.2014

* * *

UDS 681.518:631.1

*Aleksandra FIGUREK, doctor of agrarian sciences,
Faculty of Agriculture
University of Banja Luka, Republic of Serbia*

Synergies of information systems in agriculture

Introduction. Worldwide, agricultural sector faces a number of unprecedented challenges. Just to name some of them: the growing food demand; the diminishing agricultural utilized area due to the growing human activities; the decline of agricultural productivity due to the degradation of natural resources, the increasing market power; the fluctuation of several agricultural products prices. Regarding the market structure, and as a consequence of liberalization, globalization and expanding agribusiness, small farmers are not able to gain significant share in market economy [7]. On the other hand, the establishment of common farming and trading rules at national and regional level set as a priority to the policy makers the task of monitoring and evaluating the impact of agricultural policy measures effects.

Counterweight to modern asymmetries is the systematic diffusion of information. Prerequisite for a successful agricultural planning is the information existence about physical resources, production constraints and market structure. As such, the flow of information concerns all the production factors, that is land, labour, capital and managerial ability [17].

But now the questions at issue are “what information” and “which source”. Do the financial statements alone ensure the timeliness and

the quality of the decision-making process, since they are mainly used for calculating tax allocation and state support [1], [11], [15]. On the other hand, the plethora of information channels that are available to the farmers through advisory services, public or private, educational institutions and media, extend farmers’ knowledge regarding production processes and increase their opportunities in finding new markets, making its substantial contribution or being the trigger of the adaptation procedure [10]. However a new challenge arises: The integration of information and its effective transformation into knowledge. Modern information algorithms and systems may contribute towards this direction [6].

The present paper proposes a schema of an entity which facilitates the systematic availability of highly qualified output of specific resources to the users who, in the present case are policy makers and farmers themselves. As a case study we consider the monitoring of production activities. The objectives are to increase the systematic collection of data, in the present case farm accounting data, to increase the quality of information, to lessen the evaluation risk and further policy-makers to gain a foothold on planning efficient agricultural policy measures.

Methodological aspects. Regarding the transformation of data into information, Roling [14] proposed a systematic approach while Cavallo

© Aleksandra Figurek, 2015

[3] proposed a conceptual framework for improving the existing information systems and the establishment of a new one. In the general theory of systems, information system is defined as a system, automated or manual, focused on the systematic collection of data, the transformation into information and the distribution of the information produced.

Under this context, an information system in agriculture comes from a systematic analysis of inputs, outputs and restrictions and provides information useful for monitoring and evaluation. Methodologically, the systematic analysis is distinguished in two phases. The first one is the recording of the individual components and the second one is the synthesis into logical entity, mutually influenced.

Farmer decision support framework, information flow and accounting information systems

Agricultural production exhibits some minor characteristics. To name some, unpredicted weather conditions, locally differentiated soil parameters, products' sensitivity, post-harvest treatments, competitive markets, price volatility. Farmers, through their efforts to take timely

and appropriate decisions, face a major challenge: the transformation of data and the management of the information produced, both internal and external [18].

Decision theory provides a framework for defining the stages in this decision-making process: problem identification, generation of alternative solutions, selection of the appropriate one and its implementation [12]. The Farmer Decision Support Framework (FDSF) takes into account the information that agricultural producers need, defines its flow as well as the processes that allow achievement of an appropriate level of information utilization. It includes a series of primary steps one of which is the gathering of information from different sources. The variability of sources enables the comparison and further the integration into a common end-user format. This framework can serve as a basis for an integrated approach at macro level and for a decision support procedure at micro level (farm level). Figure 1 presents the generic information flow and the interaction between the key stakeholders, that is the sources of the information, and the information processes themselves.

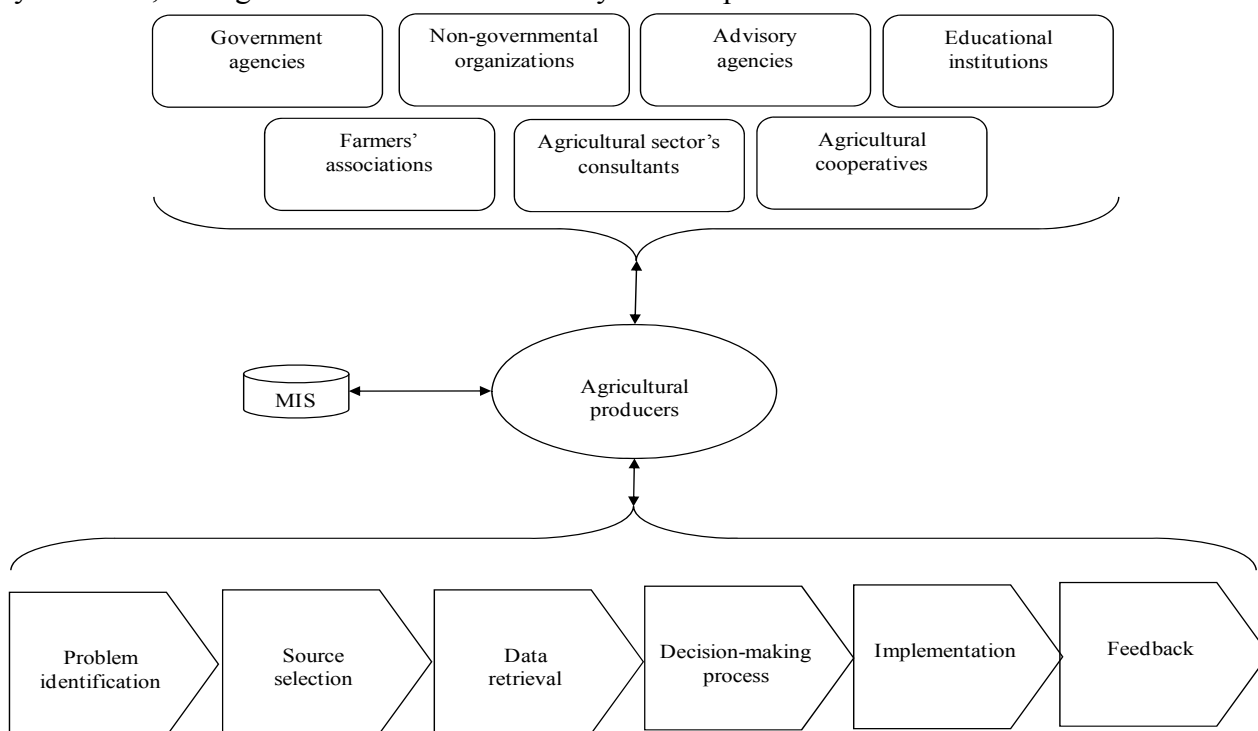

Figure 1. Interaction between agricultural producers, key stakeholders and information processes through an MIS

The environment that farmers act is formulated, apart from others, by the presence and/or the activities/decisions of other actors. To name

some, public sector intervention, agricultural raw products retail chains, intermediate inputs supply chains, agricultural cooperatives market

power. The interactions within this environment is affected by certain characteristics. To name some, farm size, the age of the agricultural holder and his educational level. The more the interaction within this environment, the more the complexity of the decision making process is but the more the information that flows. This allows for agricultural holders to exploit timely new opportunities or to adapt and obtain a significant comparative advantage.

Theory about decision-making processes on operational research, is primarily based on accounting information. Rational decisions based on evaluation are the outcomes of the accounting information systems [9]. Monitoring economic activity at farm level is essential for producing the necessary future feedback. This enables farmers to gain insight into their production capabilities and a better assessment of success/failure indicators [20].

Information as public good

An agricultural holding is a complex production system, the structure of which consists of certain business activities and processes of transformation of matter, energy and information. In order to evaluate the farm results, first it is necessary to quantify inputs and outputs. The evaluation usually is quantified due to some economic/financial indicator(s). Consequently, evaluation is in direct conjunction with an adequately conceptualized system of information flow. For the needs of this paper we shall focus primarily on the accounting information systems. On macro level, the establishment of such systems provides governments with the necessary data for monitoring and evaluating the implementation of agricultural policy measures while on the other hand enhances the role of the advisory services, public or private.

The content of the accounting records of the farm should reconcile two opposing tendencies: The first one is the necessity for daily recorded business events or for detailed recorded business activities. This will create the necessary information base for an in-depth business analysis. On the other hand, there should be an effort so that farmers to be subject to a minimal of burden regarding the activities that are not directly related to production process and records to be as understandable as possible by the farmers themselves.

Integrated accounting information systems in the field of agriculture that meet the information needs of decision-makers at all levels, are distinguished in two basic levels (subsystems), namely a micro system (at farm level) and a macro system. These two subsystems are closely related and mutually conditioned. Micro level data are transformed into macro level information. On the other hand macro level data are transformed into micro level information so that decisions on this micro level are taken after considering the agrarian sector as a whole (structural and environmental restrictions, global trends in supply and demand etc.).

Agricultural producers individually can not perceive all the necessary information formulated in macro level. This characteristic is enough in order macro level information to be classified as public good. Under this perspective, public sector should provide the farm sector with all the adequate information set that is needed and cannot be obtained otherwise. On the other hand, micro level data are a prerequisite for macro level decision makers. Their transformation into information not only improves the understanding of the production procedures that take place in farm level but also is instrumental in the macro decision making process regarding the adoption of agricultural policy measures.

Information flow is a continuous, cyclical process. Integrated accounting information systems at micro and macro level establishes a systematic and comprehensive way to increase the quality of information. On the other hand, the autonomy of the two distinct subsystems enables the distinct combination of various information sources, while the integration of the external and the internal data sources comes next.

From the macro level point of view, quantitative and qualitative data and their interchange between the various institutions aim on monitoring and evaluation. There are a number of stakeholders in data collection, including research and educational institutes, extension services, farmers' associations, cooperatives, non-governmental organizations which, within the framework of their activities, have a self-interest. Their key role is the generation, the transmission and the delivery of information through the information flows and their inter-

relationships. Data pertaining to agricultural sector are important for interest groups such as traders, suppliers, distributors, financial institutions, the interest of which lies in quality assessments.

On the other hand, since data refer to various scientific fields, there is not only one institution that is involved in data collection. For example, a statistical office may have the obligation to collect data regarding the utilized agricultural area or the average yield. At the same time, a certain research project may be carried out by another stakeholder, such as the ministry or a research institute, collecting the same or similar data set. Under these circumstances, in order to lessen the administrative burden, two procedures should take place: The first has to do with the

respondent farmer and the implementation of the principle of “unique questions”. That is, no respondent farmer should be asked twice the same question by different institutions. The second one has to do with the “integration” of the information. Here the usage of different information systems by the various stakeholders, makes appropriate the management of meta-data or the management of a Questions-Answers module. That is the user asks each system not for primitive data but for processed data in the form of meta-data or in the form of answers to questions he has previously asked. The establishment of coordination between the various institutions and the “integration” itself is the cornerstone for achieving highly qualified output. And this is another perspective.

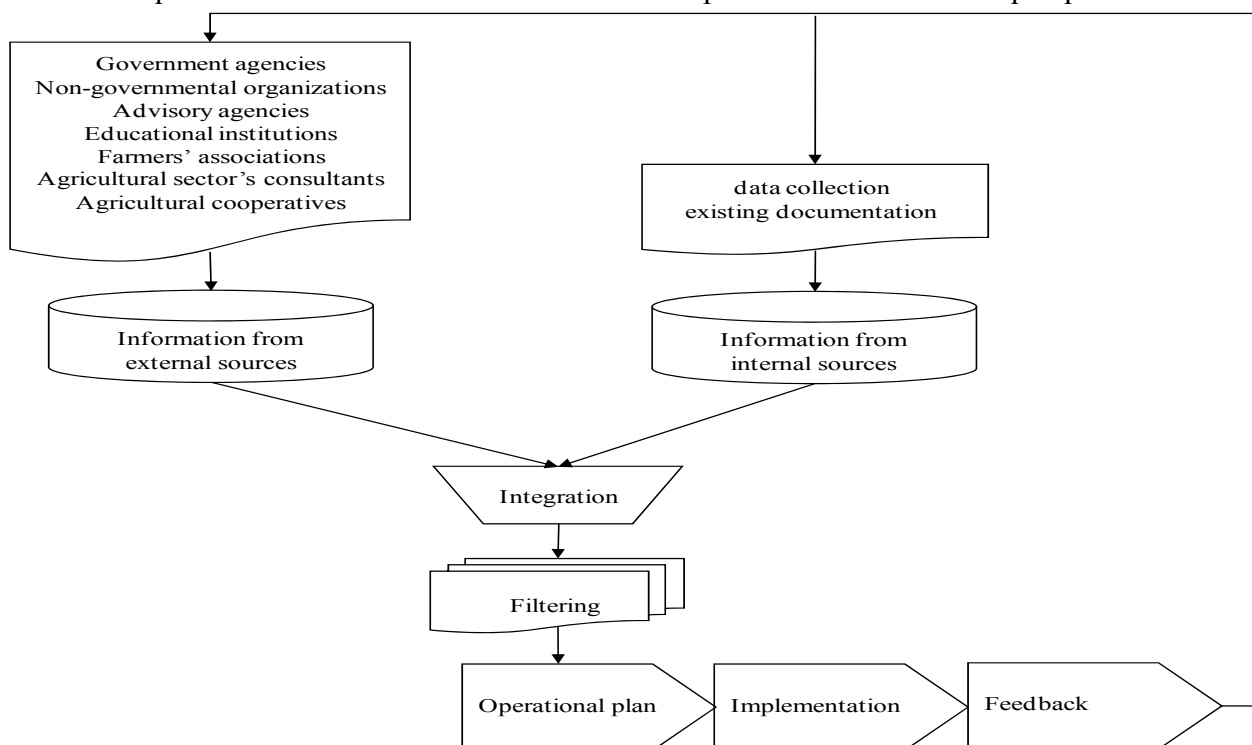

Figure 2. Conceptual model of an accounting information system in agricultural holding level

From the macro level point of view, quantitative and qualitative data and their interchange between the various institutions aim on monitoring and evaluation. There are a number of stakeholders in data collection, including research and educational institutes, extension services, farmers' associations, cooperatives, non-governmental organizations which, within the framework of their activities, have a self-interest. Their key role is the generation, the transmission and the delivery of information through the information flows and their inter-

relationships. Data pertaining to agricultural sector are important for interest groups such as traders, suppliers, distributors, financial institutions, the interest of which lies in quality assessments.

On the other hand, since data refer to various scientific fields, there is not only one institution that is involved in data collection. For example, a statistical office may have the obligation to collect data regarding the utilized agricultural area or the average yield. At the same time, a certain research project may be carried out by another

stakeholder, such as the ministry or a research institute, collecting the same or similar data set. Under these circumstances, in order to lessen the administrative burden, two procedures should take place: The first has to do with the respondent farmer and the implementation of the principle of “unique questions”. That is, no respondent farmer should be asked twice the same question by different institutions. The second one has to do with the “integration” of the information. Here the usage of different information systems by the various stakeholders, makes appropriate the management of meta-data or the management of a Questions-Answers module. That is the user asks each system not for primitive data but for processed data in the form of meta-data or in the form of answers to questions he has previously asked. The establishment of coordination between the various institutions and the “integration” itself is the cornerstone for achieving highly qualified output. And this is another perspective.

The main obstacles that may influence the provision of adequate quality data are:

- Inadequate support of the enumerators and data collectors in the field, combined with poor control.
- Probable delays in data collection.
- Different methodologies in data recording.
- Poor coordination between the various institutions.
- Lack of sources in terms of system maintenance.
- Low utilization of data due to complicated structures or due to their format that is not simple enough.
- Limited access to data.
- Inadequate access to reports or to scientific findings.
- Insufficiently scientific analysis.

Regarding the feedback towards the farmers, it may be done either through an advisory system or through the agricultural extension services, and may concern:

- Dissemination of the information.
- Advisory services.
- Training
- Other gainful activities, related with agriculture.

The lack of willingness by the farmers to keep records regarding production activities, factors of productivity or cash transactions results in an incomplete insight of the production mechanisms and the cost centers. Further it hinders them from acting more as entrepreneurs since they are not in position to take rational decisions.

Discussion

The present paper supports information as public good and under this optic proposes a schema of an entity composed by a micro and macro level of information sources. It supports the idea that “integration” of the two levels may take different forms and is appropriate for monitoring and evaluation purposes.

Farmers and external stakeholders, each one from their own point of view, should gather systematically data and incorporate them into a common entity. Generating data from different sources and producing an information synergy, facilitates the efficient operation of end-users, who in this case are farmers and policy-makers.

Information management at macro level is a crucial factor for farmers to achieve high efficiency scores at micro level. On the other hand, information management at micro level is a prerequisite for policy-makers to monitor and evaluate agricultural policy measures. Synergy effects may come out of an entity schema. As for example of this synergy schema, we shall consider a local advisory service. Younger farmers keep accounting records, as they understand that this is crucial for running their business [8]. On the other hand, older farmers lack the substantial training. In this case the local advisor service has a decisive interest in helping the latter in doing so, since it will facilitate its efficient operation.

Data collected may vary according the source. For example, in farm level it could be the balance sheet and income statement, cash flows statement, environmental and natural resources variables, market data or any other analytical reports that should be considered.

On macro level, there are institutions that have motivation in participating in this synergy. As for example, we shall consider farmers' associations and agricultural cooperatives. They have initiative for such a synergy since it reduces the asymmetric information. One of the

reasons that the associations themselves as well as cooperations are established is the asymmetric information that characterizes both the market of agricultural products and intermediate consumption. Chamber of Commerce is also one of the participants in these information flows. The motivation comes from the fact that this institutional body should be aware of the investment opportunities in food processing sector.

Synergies of information systems in agriculture is a crucial requirement. Enough to say that

provisions for a post-2013 Common Agricultural Policy monitoring and evaluation system are laid down in Article 110 of the Commission proposal. According to the Commission, these synergies will serve to help assess the efficiency and effectiveness of the policy in meeting goals such as viable food production, sustainable management of natural resources and climate action, and balanced territorial development.

References

1. *André F.*, 1987. Vers un renouveau de la formation économique des agriculteurs. *Économie Rurale* 177: 53-56.
2. *Armstrong L., Diepeveen D.*, 2008. Developing an information-driven ICT framework for Agriculture. World conference on agricultural information and IT, IAALD AFITA WCCA, pp. 633-638.
3. *Cavallo, R.E.* (1982): *Systems Methodology in Social Science research: recent Developments*. Kluwer nijhoff Publishing, Boston and The Hague.
4. *Del'homme B.*, 1997. Information and decision in agriculture: how relevance is management diagnosis is improved by an expert system. Proceedings of the First European Conference for Information Technology in Agriculture, First Conference, Copenhagen, EFITA, pp. 221-227.
5. *Demiryürek K.*, 2010. Information systems and communication networks for agriculture and rural people. *Agric.Econ. Czech* 56: (5): 209-214.
6. *Domeika P.*, 2005. Secondary Economic Information of an Enterprise and its Computerized Arrangement. *Engineering Economics, Technologija* 5(45): 12-18.
7. *Eaton C. and Shepherd A.W.* (2001). *Contract farming-Partnerships for growth*. Agricultural Services Bulletin, No. 145, FAO, Rome.
8. *Florey B., Adams J., Robinson M.*, 2004. Figures for a Farming Future, Getting Started in Farm Management Accounting, Using the farm accounts to point the way. Department for Environment, Food and Rural Affairs Edited by Farm and Animal Health Economics Division, Defra, London. Av.in <http://archive.defra.gov.uk/foodfarm/farmmanage/advice/documents/farmfigures1.pdf>. (26 June 2013).
9. *Hogarth R.M.*, 1993. Accounting for decisions and decisions for accounting. *Accounting, Organizations and Society* 18(5): 407-424.
10. *Just D., Zilberman D.*, 2002. Information Systems in Agriculture. *ARE Update*, 6 (1): 3-6.
11. *Kroll J.C.*, 1987. Le nouveau plan comptable: les occasions perdues. *Économie Rurale* 180: 20-25.
12. *McKenna R.J., Smith B.M.*, 2005. Decision making as a simplification process, New conceptual perspectives. *Management Decision*, 43 (6): 821-836.
13. *Parker C.G., Champion S., Kure H.*, 1997. Improving the uptake of decision support systems in agriculture. Proceedings of the First European Conference for Information Technology in Agriculture, Copenhagen, Denmark: EFITA, pp.129-134.
14. *Röling N.G.*, 1988. Extension Science: increasingly preoccupied with knowledge systems. In: *Sociologia Ruralis* 25: 269-290.
15. *Sabaté P., Enciso J.P.*, 1997. La valoración de inmovilizados en las empresas agrarias. El caso de las plantaciones, *Técnica Contable* 579: 177-184.
16. *Santacoloma P., Röttger A., Tartanac F.*, 2009. Business management for small-scale agro-industries. Training Materials for Agricultural Management Marketing and Finance 8. Rome, Italy, FAO.Av. <inftp://ftp.fao.org/docrep/fao/011/i0499e/i0499e00.pdf> (11 Dec 2012).
17. *Scheuerlein A.*, 1997. Finanzmanagement für Landwirte. Verlags Union Agrar, München, 75 pp.
18. *Schnitkey G.D., Sonka S.T.*, 1986. Systems design procedures for farm accounting - Southern, *Journal of agricultural economics*, 207-214.
19. *Slof E.J., Argiles J.M.*, 2000. New opportunities for farm accounting. *The European Accounting Review*, Barcelona. 10 (2): 361-363.
20. *Sørensen C.G., Fountas S., Nash E., Pesonen L., Bochtis D., Pedersen S.M., Basso B., Blackmore S.B.*, 2010. Conceptual model of a future farm management information system. *Computers and Electronics in Agriculture*. Elsevier Science Publishers B. V. Amsterdam, The Netherlands. 72 (1): 37-47.
21. *Škorecová E., Farkašová M.*, 2007. Social information in managerial accounting and managerial information system. *Agric. Econ. Czech* 53 (8): 379-384.

The article has been received 09.01.2015

* * *

Асоціація з Європейським Союзом і перспективи розвитку українських сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного світового розвитку країн є активізація інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. При цьому навіть ті країни, які не входять до складу інтеграційних об'єднань, неминуче відчувають на собі їхній вплив. Після останнього розширення ЄС Україна стала безпосереднім сусідом Євросоюзу. Це відкриває нові можливості для поглиблення співпраці з ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми інтеграції та співпраці України з ЄС знайшли своє відображення у роботах і монографіях таких авторів, як І. Бережнюк [1], А. С Гальчинський [2], В. В. Копійка [6], О. А. Корнієвський [7], С. В. Терешко [14] й ін.

Основні інтеграційні процеси є самі по собі складними, виникає потреба з'ясувати, що потрібно змінювати та враховувати вітчизняним сільськогосподарським підприємствам для ефективного входження в зону ЄС і з якими проблемами може стикатись Україна на своєму шляху.

Мета статті – аналіз перспективи розвитку українських сільськогосподарських підприємств у результаті підписання асоціації з Європейським Союзом.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство є однією з галузей виробництва, умови й експорт продукції якого суттєво змінюються після того,

як положення Угоди про асоціацію з ЄС набули чинності. Цими положеннями передбачено досягнення українськими сільськогосподарськими виробниками європейських стандартів якості та безпечності продукції. Вироблена за такими стандартами продукція може безперешкодно потрапити на європейський ринок, а отже, це відкриває перед виробниками нові можливості для розвитку й зростання.

Сільськогосподарська продукція становить третину від усього українського експорту до Євросоюзу. Україна до ЄС постачає переважно зерно, насіння соняшнику, олію, корми для тварин і добрива. З ЄС до України надходить м'ясо, кава, чай, спеції та готові продукти. Українські аграрії завдяки Угоді про асоціацію можуть вже цього року зекономити 140 млн євро на сплаті мит. Але українські сільгоспвиробники поки що готові експортувати лише сировину [18].

Європейський ринок для українських аграріїв – приваблива перспектива. Вже цього року експорт українських сільськогосподарських товарів завдяки підписаній угоді між Україною та ЄС може збільшитися приблизно на 14% порівняно з 2013 роком [16]. У рамках дії автономних торговельних преференцій з 23 квітня 2014 року ЄС уже скасував мита на 82,8% товарних позицій для української сільгосппродукції [16]. Чистий зиск для українських аграріїв завдяки цій угоді до кінця року може становити 140 млн євро. Саме стільки вони зможуть зекономити на митах, які тепер платити не треба. Опосередкований зиск від цього буде

* Науковий керівник – О.М. Супрун, доктор економічних наук, професор.
© А.В. Несен, 2015

удесятеро більший [18]. Вигоди від угоди полягають у тому, що експорт до ЄС означатиме ідентифікування української продукції з європейською якістю, а це автоматично відкриває нові ринки збуту.

У тваринництві, передусім виробники курятини, мають великі сподівання на ринок ЄС. Це залежить від того, наскільки українські сільгоспвиробники готові дотримувати стандартів Євросоюзу. Деякі їх уже дотримують та нарощують потужності для виходу на ринки ЄС [16]. Минулого року європейські експерти ретельно перевіряли виробництво на українських птахофабриках на відповідність європейським стандартам, і цей тест українські виробники витримали [17]. Українську курятину вже продають у країнах Євросоюзу, а незабаром можна буде побачити на прилавках європейських магазинів курячі яйця українського виробництва.

Виробники курятини заздалегідь готувалися до початку дії угоди. У виробництво були вкладені великі інвестиції, фактично все починалося з нуля з урахуванням європейських вимог [16]. Виробники яловичини та свинини також заінтересовані у виході на європейський ринок, але поки що лише працюють над модернізацією виробництва за стандартами ЄС.

Українська молочна продукція поки програє у конкуренції з європейською, тому виробникам молока двері в ЄС у найближчій перспективі залишаться зачиненими через тамтешню високу конкуренцію й невідповідність молочної продукції європейським стандартам із безпеки. Адже в Україні молокопереробні заводи досі переважно закуповують молоко в селян, де застосовується ручне доїння та немає можливості проконтролювати якість молока. Це неприйнятно в ЄС [17].

У рослинництві завдяки скасуванню мит збільшити прибутки можуть українські виробники зернової продукції, яка вже продається в ЄС. Тепер обсяги її виробництва зростуть, адже до цієї продукції європейці висувають мінімальний набір вимог [16].

Мита на переважну більшість агропродукції були скасовані, але водночас запроваджено тарифне квотування. ЄС встановлює тарифні квоти на 30 різновидів сільськогос-

подарської продукції. У свою чергу українська сторона також встановлює тарифні квоти на ввезення деяких видів продукції, в тому числі й сільськогосподарської (свинина, цукор, м'ясо птиці). Причому тарифні квоти на ці товари, ввезені з Європи в Україну, удвічі нижчі, ніж для аналогічних українських товарів, експортованих в ЄС.

Використання тарифних квот відбувається за двома механізмами:

1) для переважної більшості товарів – за принципом «живої черги» (first come, first served);

2) для обмеженого переліку товарів – імпорт з ЄС має одержати ліцензії у відповідних органах ЄС.

У будь-якому разі саме партнер з ЄС складає заявку на використання квоти та реєструє її у відповідній службі ЄС. Український виробник не бере безпосередньої участі у цьому процесі. Щойно безмитний обсяг тарифної квоти вичерпано, товари ввозяться до Євросоюзу зі сплатою відповідних мит [15].

Повний перелік товарів й обсяги тарифних квот містяться у Доповненні до Додатка № I-A до Угоди [5].

Ринок ЄС функціонує на засадах чесної конкуренції, саме тому всі виробники повинні діяти за однаковими правилами. Створюючи ЗВТ, Україна та ЄС погоджуються уніфікувати стандарти, вимоги й систему контролю за якістю продукції.

Із часом передбачається, що відповідність українським стандартам та наявність дозволів Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України означатиме дозвіл експортувати до ЄС, і навпаки. Наразі Україна має дозволи на експорт курятини, риби, яєць та яєчних продуктів. Спрощена схема одержання дозволу на експорт продукції тваринного походження (представлена на сайті [12,13]), взагалі не потребує дозволів на експорт продукція рослинного походження (тобто українському виробникові не потрібні додаткові документи, крім українських сертифікатів якості й супровідних документів).

У рамках Угоди Україна та Європейський Союз домовились уніфікувати систему контролю при ввезенні й вивезенні продуктів харчування. Це саме стосується стандартних санітарних та фітосанітарних заходів конт-

ролю, до яких мають бути готові як українські, так і європейські виробники.

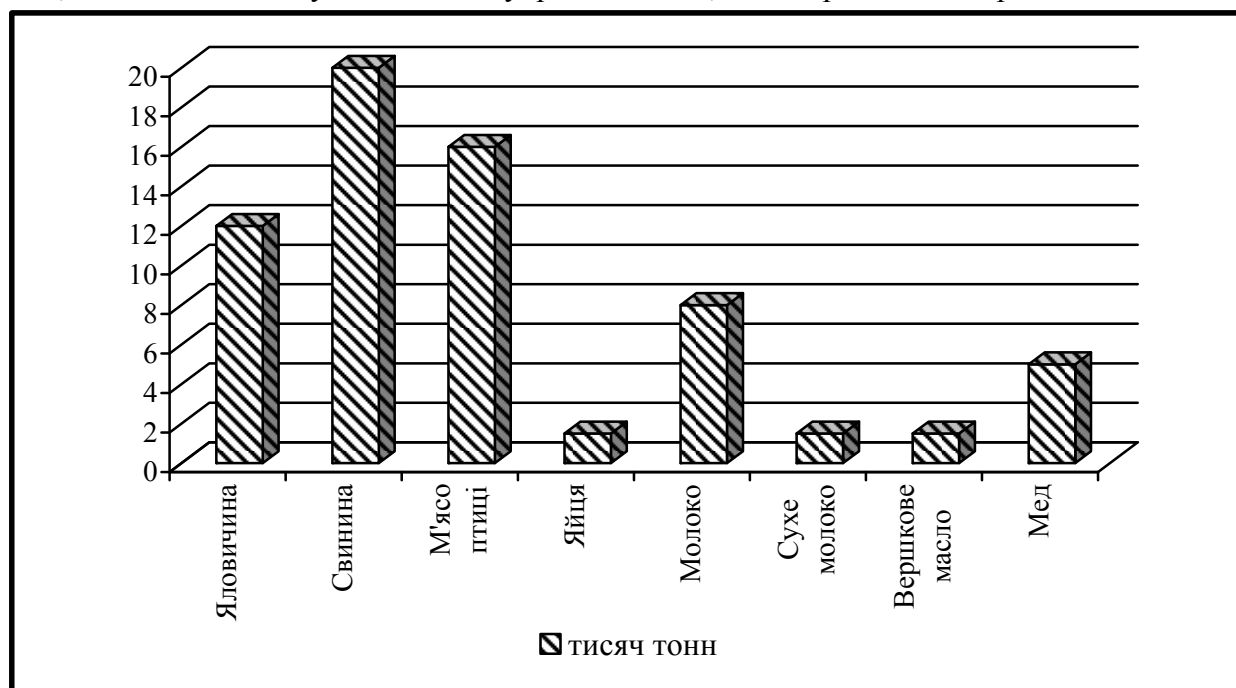

Рис. 1. Продукція тваринництва, яку наша держава щорічно (протягом п'яти років) може постачати в ЄС, тис. т

Джерело: Інститут стратегічних досліджень при Президентові України [10].

Також визначено десять перспективних товарних позицій експорту продовольства з України в ЄС, за якими поки що не здійснюється торгівля, але які є потенційно прибутковими для малого та середнього бізнесу в Україні. Сукупний потенціал цих ринків на найближчі роки, за даними науковців, становить близько 2 млрд євро [8]. За аналогічним принципом відібрано і найбільш ризикові для українських виробників товарні групи, умови імпорту з ЄС щодо яких суттєво поліпшилися і які раніше не постачали в Україну з Європи. Потенціал цих ринків – близько 0,7 млрд євро [15].

Загалом 83,1% продукції ввозитиметься до ЄС з України без мита. При цьому на імпорт європейських товарів мита знижуватимуть поступово. Слід додати, що весь процес виходу товару чи цілої галузі України на європейський ринок займатиме не більше 1,5 року [11]. Країни ЄС вже нині готові інвестувати в Україну. За даними Державної служби статистики України, станом на 31 грудня 2013 року прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в економіку України з країн ЄС становили 52,7 млрд дол. США, або 80% загальної суми ПІІ [4].

Інвестиції надходять із більшості країн ЄС (не лише з Кіпру, що, як відомо, донедавна був офшорною зоною, через яку «прокручувалися» зокрема й вітчизняні капітали). Найбільші суми ПІІ одержують від Кіпру, Німеччини, Нідерландів, Австрії, Великобританії, Франції, причому спектр видів економічної діяльності, в які вкладаються ПІІ з країн ЄС, дуже широкий. Зокрема, ПІІ з Німеччини, Нідерландів – у переробну промисловість, інформацію та телекомунікації, з Австрії й Франції – у фінансову і страхову діяльність. Посилення інтеграції з ЄС дасть змогу залучити ще більше інвестицій у розвиток національної економіки, зокрема для розбудови інфраструктури.

Щоб завоювати позиції на ринку ЄС, українським сільгоспвиробникам на допомогу повинна прийти горизонтальна інтеграція. Це якісно нова форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств та виробництв, яка забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга, або територіально інтегрованих процесів з метою збільшення й поліпшення якості продукції, зміцнення та стабілізації економічного

становища, підвищення ефективності виробництва [3].

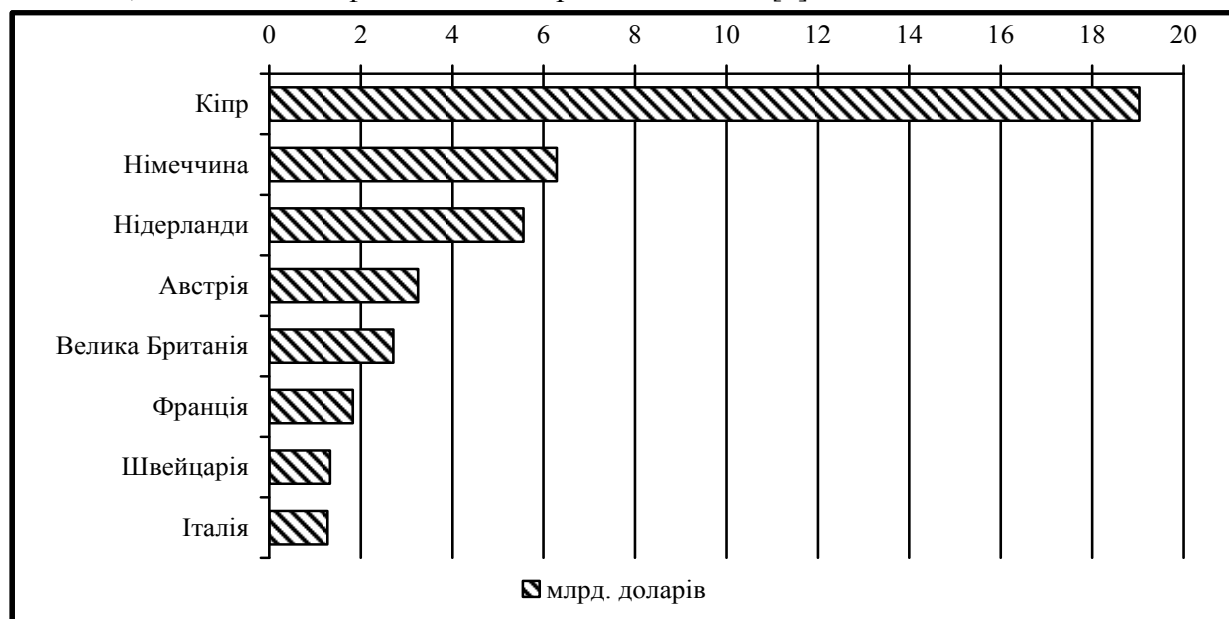

Рис. 2. Основні інвестори України з країн ЄС (млрд дол.) на 31 грудня 2013 р.

Джерело: Наслідки від підписання угоди про Асоціацію з ЄС. Інфографіка [9].

Вертикальна інтеграція зумовлює створення якісно нових специфічних міжгалузевих виробничих підприємств різних сфер АПК, їх об'єднання з підприємствами із первинної переробки сировини, подальшого виготовлення готових виробів легкої промисловості збутовими і торговельними партнерами [3]. Вертикальна інтеграція допоможе підприємствам взаємодоповнювати одне одного, щоб мати більше шансів на ринку ЄС, а отже й збільшити свої прибутки.

Щоб бути конкурентоспроможними та не втратити свої позиції, деяким аграрним підприємствам потрібно буде об'єднуватись у кооперативи.

Висновки. Визначена перспектива вступу України до ЄС–2020 рік. Підписання Угоди про асоціацію вимагає від вітчизняних сіль-

госптоваровиробників швидкої адаптації до умов функціонування європейського ринку.

Сільськогосподарським підприємствам необхідно в найкоротші терміни інтегруватися горизонтально чи вертикально задля завоювання ринку ЄС. Можна сподіватися, що при зближенні з Європою інвестиційний клімат аграрного сектору країни поліпшиться. Це дасть змогу нашим підприємствам швидше оновити основні фонди й модернізувати виробництво.

Угода про асоціацію з ЄС можливо і не принесе швидкої вигоди, але вимагатиме від підприємців активних дій та додаткових інвестицій. Також вона відкриває для українського бізнесу перспективу вийти за рамки внутрішнього ринку і стати частиною європейської спільноти.

Список використаних джерел

1. *Бережнюк І.Г.* Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: моногр. / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 544 с.
2. *Гальчинський А.С.* Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору: аналіт. оцінки / А.С. Гальчинський; відп. ред. О.О. Янішевський; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2003. – 24 с.
3. Горизонтальна та вертикальна інтеграція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stb.sumy.ua/reformuvannya/gorizontalna-ta-vertikalna-integraciya.html>.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
5. Доповнення до Додатка І-А [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bit.ly/Kvoty_KMU.
6. *Копійка В.В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна: моногр. / В.В. Копійка. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с.
7. *Корнієвський О.А.* Європейський Союз [Електронний ресурс] / О.А. Корнієвський // Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки. – Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/articles/21>.

8. Можливості і застереження щодо наслідків введення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів." – К., 2013. – 98 с.

9. Наслідки від підписання угоди про Асоціацію з ЄС. Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aprvavda.com/content/naslidki-vid-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-z-ies-infografika>.

10. Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

11. Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС – перспективи для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutskrada.gov.ua/actual/pidpysannya-ekonomichnoyi-chastyny-ugody-pro-asociaciyu-z-yes-perspektyvu-dlya-ukrayiny>.

12. Спрощена схема легалізації експорту з України до ЄС окремої продукції тваринного походження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bit.ly/sxema_leg.

13. Спрощена схема легалізації експорту з України до ЄС окремої продукції тваринного походження – етапність. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://bit.ly/sxema_etapu.

14. *Терешко С.* Рік минулий для Європейського Союзу : підсумки та оцінки / С. Терешко // Політика і час. – 2006. – № 2. – С. 8-15.

15. Угода про асоціацію з ЄС: на що сподіватися аграріям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa-torgivlia.org.ua/agreement-for-agrarians>.

16. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/a-17754185>.

17. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.newsru.ua/article/17754185>.

18. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.news.finance.ua/ua/news/~329206.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.

*

УДК 330.837:338.432(045)

*Т.Ю. ПРУТСЬКА, аспірант**

Вінницький національний аграрний університет

Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сучасна парадигма сталого розвитку передбачає гармонізацію людини з екологією та економікою, а фундаментом досягнення такого розвитку є підприємництво. Створення сприятливих умов для появи й успішного функціонування різноманітних форм підприємницької діяльності в аграрній сфері вимагає не тільки використання вже напрацьованих прийомів, а й пошуку нетрадиційних методологічних підходів. Одним із таких підходів є інституціоналізм як універсальна методологія міждисциплінарного характеру. В рамках інституціональної теорії накопичено інструмен-

тарій для аналізу багатьох явищ перехідної економіки, серед яких особливе місце посідає генезис і розвиток підприємництва, зокрема й в аграрній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи та категорії інституціоналізму вже використовували вітчизняні науковці для дослідження різних аспектів функціонування аграрної сфери. Зокрема П.Т. Саблук, Л.І. Курило, О.О. Мороз, Г.М. Калетнік, Г.О. Пчелянська, О.Г. Шпикуляк, О.М. Бородіна, О.П. Власенко, О.М. Третяк, І.Чикало, З. Варналій, М.М. Ільчук, Т.Д. Іщенко [1-10] й інші дослідники зробили вагомий внесок у становлення українського інституціоналізму. Проте, незважаючи на наявний вагомий науковий доробок, залишаються не до кінця з'ясованими багато

* Науковий керівник – Г.М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© Т.Ю. Прутська, 2015

8. Можливості і застереження щодо наслідків введення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів." – К., 2013. – 98 с.

9. Наслідки від підписання угоди про Асоціацію з ЄС. Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aprvavda.com/content/naslidki-vid-pidpisannya-ugodi-pro-asociaciyu-z-ies-infografika>.

10. Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

11. Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС – перспективи для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutskrada.gov.ua/actual/pidpysannya-ekonomichnoyi-chastyny-ugody-pro-asociaciyu-z-yes-perspektyvu-dlya-ukrayiny>.

12. Спрощена схема легалізації експорту з України до ЄС окремої продукції тваринного походження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bit.ly/sxema_leg.

13. Спрощена схема легалізації експорту з України до ЄС окремої продукції тваринного походження – етапність. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://bit.ly/sxema_etapu.

14. *Терешко С.* Рік минулий для Європейського Союзу : підсумки та оцінки / С. Терешко // Політика і час. – 2006. – № 2. – С. 8-15.

15. Угода про асоціацію з ЄС: на що сподіватися аграріям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa-torgivlia.org.ua/agreement-for-agrarians>.

16. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/a-17754185>.

17. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.newsru.ua/article/17754185>.

18. Чи виграють українські сільгоспвиробники від угоди про асоціацію з ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.news.finance.ua/ua/news/~329206.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.

*

УДК 330.837:338.432(045)

*Т.Ю. ПРУТСЬКА, аспірант**

Вінницький національний аграрний університет

Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сучасна парадигма сталого розвитку передбачає гармонізацію людини з екологією та економікою, а фундаментом досягнення такого розвитку є підприємництво. Створення сприятливих умов для появи й успішного функціонування різноманітних форм підприємницької діяльності в аграрній сфері вимагає не тільки використання вже напрацьованих прийомів, а й пошуку нетрадиційних методологічних підходів. Одним із таких підходів є інституціоналізм як універсальна методологія міждисциплінарного характеру. В рамках інституціональної теорії накопичено інструмен-

тарій для аналізу багатьох явищ перехідної економіки, серед яких особливе місце посідає генезис і розвиток підприємництва, зокрема й в аграрній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи та категорії інституціоналізму вже використовували вітчизняні науковці для дослідження різних аспектів функціонування аграрної сфери. Зокрема П.Т. Саблук, Л.І. Курило, О.О. Мороз, Г.М. Калетнік, Г.О. Пчелянська, О.Г. Шпикуляк, О.М. Бородіна, О.П. Власенко, О.М. Третяк, І.Чикало, З. Варналій, М.М. Ільчук, Т.Д. Іщенко [1-10] й інші дослідники зробили вагомий внесок у становлення українського інституціоналізму. Проте, незважаючи на наявний вагомий науковий доробок, залишаються не до кінця з'ясованими багато

* Науковий керівник – Г.М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© Т.Ю. Прутська, 2015

аспектів інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері сучасної економіки України.

Мета статті – уточнити сутність і запропонувати критерії відповідності інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері України основним цілям сталого розвитку. При цьому особливістю дослідження є застосування ключових понять інституціональної теорії для виявлення головних завдань держави в інституційному забезпеченні подальшого розвитку підприємництва в аграрній сфері з урахуванням його особливостей в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Як будь-яке економічне явище підприємництво потребує ґрунтового економічного аналізу як для пізнання самої сутності явища, так і дослідження його у всій сукупності взаємозв'язків та взаємозалежностей. Незважаючи на багатовікову історію формування поглядів на феномен підприємництва, все ще відсутня єдина загальновізнана теорія останнього, а саме поняття не є чітко визначеним. Різноманіття підходів і тлумачень категорії «підприємництво» представниками різних наукових шкіл наведено нижче (табл. 1).

1. Еволюція поглядів на зміст категорії «підприємництво»

Науковці	Сутність поглядів на підприємництво
Р. Кантільон (1680-1734)	Підприємництво розглядав як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик
Ж.-Б. Сей (1767-1832)	Підприємець діє на власний рахунок і ризик із метою одержання зиску, володіючи при цьому знаннями й досвідом, комбінує чинники виробництва
А. Сміт (1723-1790)	Розглядав підприємця як власника, пов'язував підприємницьку діяльність, насамперед, із його власною заінтересованістю (особистим збагаченням), у процесі реалізації якої він сприяє найефективнішому задоволенню потреб суспільства
Д. Рикардо (1772-1823), Карл Маркс (1816-1883)	Вбачали в особі підприємця звичайного капіталіста, єдиною метою якого є одержання прибутку
А. Маршалл (1842-1924)	Виділив організацію виробництва, а згодом підприємницьку здатність до такої організації, як окремий чинник виробництва (разом із працею, землею і капіталом)
Й. Шумпетер (1883-1950)	Зміст підприємництва розкривається в його функціях: 1. Реформування і докорінна перебудова виробництва через впровадження нових видів техніки і технологій, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини; 2. Застосування нових розробок, маркетингу тощо
Ф. Хаєк (1899-1992)	Пов'язував підприємництво, насамперед, з особистою свободою, яка дає людині змогу раціонально розпоряджатися своїми здібностями, знаннями, інформацією та доходами
П. Самуельсон (1915-2009)	Підприємництво пов'язане з новаторством, а сам підприємець є сміливою людиною з оригінальним мисленням, яка добивається успішного запровадження нових ідей
Р. Хізріч	Підприємництво – це процес створення чогось нового, що має певну вартість
П. Друкер (1909-2005)	Підприємництво – особливий вид діяльності, основою якого є інновація, тобто зусилля, спрямовані на створення цілеспрямованих змін в економічному чи соціальному потенціалі підприємства
Д. Рей	Підприємництво – це вияв і задоволення нових потреб
Р. Румелт (1942)	Підприємництво – це створення нових підприємств, які не дублюють чинних, а вносять елементи новизни

Джерело: Сформовано автором на основі опрацювання літературних джерел.

Як бачимо, у зміст категорії «підприємництво» та його інтерпретацію вкладають такі смисли, як «творчість», «новаторство», «орієнтація на досягнення комерційного успіху» тощо. Починаючи ще з робіт Й. Шумпетера і його послідовників, характерними ознаками підприємництва називають ризик й інноваційну спрямованість цього різновиду економічної діяльності.

Комплексний підхід із позицій досягнень економічної, соціологічної та психологічної наук застосований, наприклад Ю.Ф. Пач-

ковським, дає підстави говорити про сучасне підприємництво як про особливий тип людської діяльності й поведінки, який характеризують такі складові:

підприємець бере на себе відповідальність за можливі невдачі та поразки, готовий ризикувати (елемент ризику);

сприяє реалізації й використанню нових технологічних можливостей, запроваджуючи у виробництво винаходи та інновації (елемент новаторства);

самостійно ухвалює важливі рішення (елемент свободи);

має особливу чутливість до змін і прагне щось змінити у своєму житті (елемент ініціативи);

підприємець налаштований на діяльне перетворення навколишнього світу, побудову нових відносин;

уміння випереджати події й вести конкурентну боротьбу (елемент активності) [10, с. 155].

На думку М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко, з якою ми погоджуємося, підприємництвом не вважають виконання будь-якого завдання, якщо виконавець не мав хоча б одного особистісного чинника і права на свободу такої діяльності [11, с. 37].

На нашу думку, сутність підприємництва найповніше розкривається через його функції. Враховуючи характеристики підприємництва, надані науковцями, можна виділити такі найважливіші його функції (табл. 2).

2. Функції підприємництва

Найважливіші функції				
новаторська	організаційна	господарська	соціальна	особистісна
Сприяння процесу продукування нових ідей, здійснення дослідно-конструкторських розробок, створення нових товарів і надання нових послуг	Запровадження нових форм і методів організації виробництва, нових форм заробітної плати, раціональне поєднання форм одиничного поділу праці	Найефективніше використання трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів	Виготовлення товарів і надання послуг, необхідних суспільству, відповідно до основної мети, вимоги дії основного економічного закону	Самореалізація власної мети підприємця, одержання задоволення від своєї роботи

Джерело: Сформовано автором з використанням [11, с. 35].

Підприємництво в аграрній сфері має особливе значення та певні особливості. Важливою є його роль у соціально-економічному розвитку аграрного сектора, адже це один із чинників забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості й рівня доходів населення сільських територій. Особливої актуальності розвиток підприємництва в аграрній сфері набуває у зв'язку з тим, що частка сільського населення в Україні становить 31,5%, або 14,4 млн осіб, які потребують гарантування зайнятості та забезпечення соціально-економічних потреб на місці проживання. Тенденції, що проявилися останнім часом, – погіршення демографічної ситуації, відсутність стабільних джерел доходів у сільській місцевості, вкрай низький рівень забезпеченості соціальними послугами, недостатність соціальної інфра-

структури (школи, дитсадки, лікарні, бібліотеки, дороги), посилення на цьому фоні міграційних процесів – можуть бути загальмовані й навіть подолані розвитком різних форм підприємництва.

Підприємництву в аграрній сфері притаманні особливості, пов'язані з характером сільськогосподарського виробництва, яке ґрунтується на здатності рослинних і тваринних організмів до природного відтворення, що залежить від клімату та ґрунту. Звідси впливає докорінна відмінність сільського господарства від інших галузей виробництва — у ньому економічний процес відтворення завжди тісно переплітається з природним. Тобто, результати господарювання в цій галузі залежать не тільки від працівника, його технічної озброєності, а й від природних умов (табл. 3).

3. Особливості підприємництва в аграрній сфері

Економічний процес відтворення завжди тісно переплітається з природним
Надзвичайна роль землі як фактора виробництва
Сезонний характер виробництва і викликана цим розбіжність робочого періоду з часом виробництва
Один із чинників забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості й рівня доходів населення сільських територій
Усі підприємства – суб'єкти аграрного підприємництва – тісно пов'язані із сільськогосподарськими виробниками
Незначна частка інноваційної продукції, переважання традиційних товарів і послуг
Особливе значення неформальних регуляторів (довіра, репутація партнерів) з огляду на переважання традиційного способу мислення й поведінки мешканців сільських територій

Джерело: Сформовано автором на основі опрацювання літературних джерел.

До особливостей сільського господарства належить і надзвичайна роль землі як фактора виробництва. На відміну від інших галузей, де земля не бере безпосередньої участі у створенні продукту та є лише простором, на якому розміщується те чи інше виробництво, у сільському господарстві земля є засобом виробництва. Отже, з одного боку, земля — це предмет праці, а з іншого — засіб праці, оскільки родючість ґрунту використовується для виробництва необхідної продукції. На відміну від інших засобів виробництва земля не зношується і не замінюється. Більше того, за правильного використання її родючість суттєво підвищується.

Іншою особливістю сільського господарства є розбіжність робочого періоду з часом виробництва. Саме ця особливість зумовлює сезонність останнього не лише в сільському господарстві, а й у суміжних із ним галузях, що спеціалізуються на переробці продукції. Сезонний характер виробництва у свою чергу зумовлює специфічну організацію праці в цій галузі. З цим пов'язані також особливості реалізації продукції й надходження коштів. Саме тому, розглядаючи підприємство в аграрній сфері, виходимо з того, що для гармонійного розвитку сільських територій, створення умов для одержання доходів незалежно від сезону, задоволення різноманітних потреб населення, необхідний розвиток не тільки форм підприємства, орієнтованих на виробництво сільськогосподарської сировини, але й альтернативних або несільськогосподарських видів підприємства. Тому для подальшого дослідження необхідно чітко визначитися зі змістом категорії «підприємство в аграрній сфері».

Структурно аграрне підприємство являє собою сукупність суб'єктів підприємни-

цької діяльності, які діють в аграрному секторі економіки країни.

Ми погоджуємося з І.А. Абрамовичем, який описує виробниче, комерційне та фінансове підприємство як складові підприємницького бізнесу в аграрній сфері. Виробниче підприємство представлено на аграрному ринку різними товариствами, фермерськими господарствами, кооперативами й фірмами з виробництва товарів, переробки сільськогосподарської продукції. Комерційне підприємство охоплює заклади торгівлі та збуту, а фінансове – поширюється завдяки банкам, кредитним спілкам і кооперативам та фондовим біржам.

Виробниче підприємство в аграрному секторі економіки є діяльністю, спрямованою на виробництво й переробку сільськогосподарської продукції, проведення робіт і надання послуг, організацію та проведення наукових досліджень і селекційної роботи. Комерційне підприємство пов'язане з процесом арбітражування, або перепродажу продукту виробничого підприємства.

Різновидом комерційного є фінансове підприємство. Саме завдяки йому здійснюється продаж грошей у прямій чи опосередкованій формі. Формою фінансового підприємства є своєрідна емісія цінних паперів, таких як власні акції, облігації, кредитні білети, комерційні цінні папери. Останні підприємець – суб'єкт підприємницької діяльності в агробізнесі – продає, розміщує за відповідних умов і зобов'язань. Таким видом підприємства займаються, як правило, підприємства, банки, а не окремі особи [12]. Узагальнення теоретичних напрацювань дає можливість звести характеристики окремих видів підприємства у таблицю 4.

4. Види підприємства

Виробниче	Комерційне	Посередницьке	Фінансове	Страхове
В основі – виробництво товарів, послуг, інформація, духовні цінності, основна функція – виробництво	Мета, основне завдання – здійснення операцій із купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг	Проявляється у діяльності, яка поєднує у взаємній вигоді сторони, за надання послуг підприємець одержує дохід	Різновид комерційного: об'єктом купівлі-продажу тут є гроші, валюта, цінні папери	Підприємець одержує страхові внески, які повертаються платнику тільки у разі настання страхового випадку

Джерело: Сформовано автором на основі [13, с. 190].

Погоджуємось із думкою О.Г. Шпикуляка, який стверджує, що головною проблемою розвитку підприємства в аграрній

сфері є його інституціональне забезпечення – економічне та правове. На думку вченого, існуючі проблеми власності й підприємниц-

тва є найбільш значимими і впливовими, від стану їх розв'язання залежить ефективність вітчизняної структури аграрної економіки, а також мотивації підприємців працювати на благо суспільства [13, с. 192]

Ряд авторів, зокрема В.В. Боковець, Л.О. Чорна [14], вважають, що підприємни-

цтво може здійснюватися лише в двох видах: виробничому й посередницькому, а все різноманіття форм підприємницької діяльності можна віднести до першого або другого виду. За даного підходу види підприємництва можуть бути представлені таким чином (табл. 5).

5. Види підприємницької діяльності

Виробнича підприємницька діяльність			Посередницька підприємницька діяльність		
Традиційна	Частково-інноваційна	Інноваційна	Біржове підприємництво	Торгово-комерційна діяльність	Агентування
Звичне виробництво	Виробництво традиційних видів продукції із застосуванням часткових інновацій	Виробництво ґрунтується на інноваціях і з'являється продукт із принципово новими властивостями	Біржі: фондові; валютні; товарні; праці	Оптово-роздрібні фірми; торгові дома; аукціонна торгівля; дилери; дистриб'ютори; комівояжери	Агенти; брокери; комісiонери; консигнанти

Джерело: Сформовано автором на основі [14].

Останнім часом в економічній літературі сформувався новий підхід до розуміння феномену підприємництва з погляду наявності різноманітних його типів [15, с. 158-160]. Дослідники, зокрема І.М. Кірцнер, У. Баумоль, зазначають, що підприємництво залежно від соціально-економічного контексту та впливу на мотивацію економічних агентів із боку системи інститутів може бути непродуктивним, навіть деструктивним [16, с. 159]. У. Баумоль звертає увагу на роль інститутів: якщо система їх є такою, що вести бізнес за рахунок органічного зростання на основі запровадження інновацій складніше, ніж із використанням різних форм «підкупу» для недружніх поглинань, вилучення політичної ренти тощо, то підприємницький потенціал суспільства набуває відповідної конфігурації [15, с. 240-241]. Серед підприємців зростатиме число тих, хто прагне не стільки виробляти заради прибутку нові блага і послуги економічнішим способом, скільки використовувати інші можливості для одержання прибутку – перерозподіляти державне майно приватизацією (у тому числі й у формі управління ним від імені держави), активи інших приватних фірм тощо. За таких умов розвиток «непродуктивного» підприємництва жодним чином не сприятиме зростанню суспільного добробуту. А сама категорія непродуктивного підприємництва, на нашу думку, частково збігається з категорією рентоорієнтованої поведінки. Принаймні, така поведінка лежить в основі

непродуктивного підприємництва. Зрозуміло, що інституційне забезпечення підприємницької діяльності повинно мінімізувати умови для розвитку такого підприємництва.

Для всіх форм підприємницької діяльності, незалежно від розміру підприємства (малого, середнього чи великого), загальними критеріями економічної ефективності слід вважати показники економічного ефекту й ефективності (норма прибутку, норма рентабельності конкретного виду продукції, середній рівень доходу, граничні маржинальні дохід і витрати, показник приведених витрат на одиницю потужності, площі чи місткості об'єкта, показник ефективності використання потужності тощо). Саме загальні показники економічної ефективності визначають доцільність здійснення витрат у малій, середній або великій бізнес на селі, достатність підтримки його державою, повноту й адекватність інституційного забезпечення.

Представники інституціоналізму, зокрема Є.В. Попов, М.В. Власов, Г.Б. Клейнер, О.Г. Шпикуляк, дають можливість поглянути на феномен ефективності підприємницької діяльності з іншого боку, з погляду використання сукупності інститутів, що забезпечують ефективну діяльність підприємства (табл. 6).

Пропонуємо при дослідженні підприємництва в аграрному секторі економіки загальнонаукові методи пізнання доповнити застосуванням ключових понять і категорій

інституціональної теорії (формальні й неформальні інститути, механізм примусу, трансакційні витрати тощо). Сутність інституційного підходу до дослідження підприємництва наведена в таблиці 7. Застосування такого підходу ґрунтується на ідеї про те, що рушійними силами розвитку суспільства є певні інститути, які є формальними та неформальними регуляторами людської поведінки, зокрема й підприємницької діяльності. Отже, підприємницьку діяльність можна вести лише за певних інституційних умов, під безпосередньою дією формальних і не-

формальних інститутів. Ще Й. Шумпетер зазначав, що підприємницька діяльність частково обмежена й частково вільна, а між індивідами та інститутами існує симбіоз, що заперечує незалежність перших і безмежне проникнення та цілковиту наперед визначеність других [17, с. 24]. Підприємництво може існувати лише за певних інституційних умов (комбінації формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу) та, водночас, підприємці своїми діями можуть змінювати ці умови, впливаючи на формальні й неформальні інститути.

6. Інституціональні фактори ефективності підприємницької діяльності

Якості, необхідні для ефективного функціонування підприємства	Групи інститутів, що забезпечують дану якість підприємства
Цілісність підприємства Внутрішня консолідація й координація бізнес-процесів у підприємстві Вплив ринкових сигналів Соціальна відповідальність підприємства Зростання конкурентоспроможності, оптимізація виробничих процесів	Інститути: мінімізації трансакційних витрат; ефективного бізнес-планування, регулярного стратегічного менеджменту; маркетингу, конкуренції, фондового ринку; соціальної репутації компанії; НІОКР, виробництво нових знань
Ендогенні	Екзогенні
Інститути: фінансування виробництва знань; перетворення знань; екстернальних ефектів; управління знаннями; організації діяльності підприємства; використання ресурсів	Інститути: оцінки ризиків; впливу ринкової ситуації; компенсації нестачі ресурсів; агентської взаємодії; ціноутворення на ринку нових знань; довіри; розподілу відповідальності між агентами

Джерело: [9, с. 48].

7. Інституційний підхід до дослідження підприємництва в аграрній сфері

Підприємництво є різновидом людської поведінки, що регулюється певними формальними і неформальними інститутами				
Підприємництво в аграрній сфері				
виробниче	комерційне	посередницьке	фінансове	страхове
Регулюється інститутами				
Формальними інститутами	Механізми примусу передбачають правову (кримінальну або адміністративну) відповідальність		Неформальними інститутами	Механізми примусу не передбачають правової відповідальності. Діють у межах групи
Інститут державної влади	Організаційно-правове та антимонопольне регулювання; фіскальний механізм; механізми кредитування та бюджетування; механізми ціноутворення; механізми державно-приватного партнерства		Культура	Остракізм, суспільний осуд порушення моральних принципів, етичних норм та інші соціальні обмеження
Інститут приватної власності			Релігія	
Інститут контракції			Ментальність	
Нормативно-правові акти, міжнародні угоди, норми, стандарти			Залежність від траєкторії попереднього розвитку	

Джерело: Сформовано автором на основі опрацювання літературних джерел.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що правила гри в суспільстві, або, іншими словами, його інституціональна система не повинна створювати стимулів до рентоорієнтованої поведінки, наслідком якої є розбазарювання суспільних ре-

сурсів. Інституціональне забезпечення розвитку підприємницької діяльності слід будувати з урахуванням даного висновку.

Нагадаємо, що формальними інститутами, які забезпечують можливість здійснення підприємницької діяльності в сфері агробіз-

несу, є нормативно-правові акти (закони, розпорядження, укази, інші адміністративні документи), що регулюють відносини власності, виробничі відносини, відносини розподілу і перерозподілу. До базисних економічних інститутів слід також віднести інститут державної влади, інститут приватної власності, інститут контрактації, інститут конкуренції. Дієвість вказаних інститутів забезпечується відповідним нормативно-правовим забезпеченням

Постає питання визначення критеріїв відповідності досягнутого результату розвитку підприємництва означеним цілям державного управління. Такими критеріями можуть бути: зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності в аграрній сфері; збільшення кількості виробленої ними продукції й наданих послуг; підвищення ефективності підприємницької діяльності; зменшен-

ня трансакційних витрат (витрат, пов'язаних з укладенням контрактів); збільшення доходів від підприємницької діяльності мешканців сільських територій; підвищення привабливості способу життя на сільських територіях тощо (табл. 8). При цьому взаємодія між формальними та неформальними інститутами повинна мати синергетичний ефект, сприяючи прискореному розвитку й урізноманітненню форм підприємницької діяльності. Пропоновані заходи державного регулювання повинні супроводжуватися роз'ясненням і мати обґрунтоване правове забезпечення, що формуватиме інститути довіри й агентської взаємодії. Це може бути досягнуто лише за умов відповідності новостворених нормативно-правових регуляторів ustalеним в українському соціумі неформальним нормам – культурі, ментальності, релігійним традиціям.

8. Показники результативності інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері

Створення умов для реалізації найважливіших функцій підприємництва				
новаторська	організаційна	господарська	соціальна	особистісна
Збільшення частки інноваційної продукції, випущеної підприємствами АПК; розбудова інформаційно-консультативної інфраструктури; побудова служби дорадництва	Зростання кількості: суб'єктів підприємницької діяльності; обслуговуючих кооперативів, заготівельних організацій, баз для зберігання продукції, елеваторів, компаній із надання логістичних послуг; банківських установ, кредитних спілок, страхових компаній	Збільшення кількості виробленої продукції та наданих послуг; підвищення ефективності підприємницької діяльності; зменшення трансакційних витрат; збільшення кількості товарних бірж, оптових та роздрібних ринків, агроторгових домів, збутових кооперативів, виставок, ярмарків, аукціонів	Зростання показників: кількість шкіл, дитячих садочків, лікарень, доріг, культурних закладів, доріг із твердим покриттям, доступ до мережі Internet, сучасного зв'язку	Збільшення доходів від підприємницької діяльності мешканців сільських територій; підвищення привабливості способу життя на сільських територіях; можливість самореалізації та всебічного розвитку

Джерело: Сформовано автором на основі опрацювання літературних джерел.

Висновки Запропоноване в дослідженні розширювальне тлумачення сутності інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері дає змогу виокремити низку показників, на досягнення яких має бути спрямована державна політика. Таким чином, розглядатимемо інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері як сукупність заходів держа-

ви щодо формування відповідної інституційної матриці (формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу), які створять умови для подальшого розвитку різноманітних форм підприємництва в аграрній сфері. Дослідження динаміки, проблем розвитку й умов зростання запропонованих показників становитиме предмет наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України : моногр. / О.О. Мороз. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2006. – 438 с.
2. Калетнік Г.М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект : моногр. / Г.М. Калетнік, О.Г. Шпикуляк, Г.О. Пчелянська. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – 324 с.
3. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного розвитку: моногр. / О.Г. Шпикуляк – К.: РРЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
4. Бородіна О.М. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 94–111.

5. *Власенко О.П.* Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.П. Власенко. – Житомир, 2009. – 20 с.
6. *Третяк О.М.* Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / О.М. Третяк // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 111–118.
7. *Чикало І.* Інституційне забезпечення функціонування ринку землі в Україні / І. Чикало // Економіст. – 2013. – № 3. – С. 29–32.
8. *Варналій З.* Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні / З. Варналій, О. Панасюк // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 124/125. – С. 25–28.
9. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
10. *Пачковський Ю.Ф.* Підприємництво у новітніх теоретичних пошуках та інтерпретаціях / Ю.Ф. Пачковський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 149–159.
11. Підприємницька діяльність та агробізнес: підруч. / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. – К.: Вища освіта, 2006. – 544 с.
12. *Абрамович І.А.* Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу / І.А. Абрамович // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=907>.
13. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
14. *Боковець В.В.* Підприємництво: підруч. / В.В. Боковець, С.П. Медецька, І.І. Цаль, В.В. Дрabanіч, Л.О. Чорна. – Вінниця–ФOP Лаврич Н.В., 2012. – 506 с.
15. Лауреаты Международной премии за вклад в исследования предпринимательства и малого бизнеса (1996-2010); под ред. А. Чепуренко. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2013. – 526 с.
16. *Виленский А.* Критика и библиография / А. Виленский // Вопросы экономики. – 2014. – № 2. – С. 158–160.
17. *Винарчик П.* Спасение идей: Й.Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий / П. Винарчик // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 15–26.
18. *Hisrich R.* Entrepreneurship and Intrapreneurship: Methods for Creating New Companies That Have an Impact on the Economic Renaissance of an Area// Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital/ Ed. Robert D. Hisrich. – Lexington (Mass.): Lexington Books? 1986. – P. 95–104.
19. *Druker P.F.* The Discipline of Innovation // Harvard Business Review. – 1985 (May – June). – P. 67–72.
20. *Ray D.* The Role of Entrepreneurship in Economic Development. – New York: UN, 1988. – 167 p.
21. *Rumelt R.P.* Theory, Strategy and Entrepreneurship// The Competitive Challenge, Strategies for Industrial Renovation and Renewal. – Cambridge (Mass.): Ballinger, 1987. – P. 137.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

*

УДК 656.6:633.1(477)

*Т.Г. ДЗЮБЕНКО, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Потенціал внутрішнього водного транспорту України в системі зернової логістики

Постановка проблеми. Необхідність розбудови річкової зернової логістики зумовлена позитивним трендом обсягів вирощування зернових і зернобобових культур. Зокрема, за 2010–2013 роки їхнє виробництво збільшилося на 23,7 млн т, або на 60,6%. Високі результати вирощування зернових та стагнующе внутрішнє споживання 50-70% від загальних обсягів виробництва сприяли

нарощуванню експортних поставок з України [1]. Ефективність функціонування річкового транспорту є складовою розвитку економіки України й частиною сталого розвитку логістичної системи зернового ринку. Проблема розвитку внутрішнього водного транспорту ґрунтується на відсутності комплексного підходу щодо забезпечення виходу з функціонального застою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегічного напрямку розвитку водного транспорту України висвітлені у працях І.П. Садловської [3], І.Г. Смирнова

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Т.Г. Дзюбенко, 2015

5. *Власенко О.П.* Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.П. Власенко. – Житомир, 2009. – 20 с.
6. *Третяк О.М.* Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / О.М. Третяк // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 111–118.
7. *Чикало І.* Інституційне забезпечення функціонування ринку землі в Україні / І. Чикало // Економіст. – 2013. – № 3. – С. 29–32.
8. *Варналій З.* Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні / З. Варналій, О. Панасюк // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 124/125. – С. 25–28.
9. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
10. *Пачковський Ю.Ф.* Підприємництво у новітніх теоретичних пошуках та інтерпретаціях / Ю.Ф. Пачковський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 149–159.
11. Підприємницька діяльність та агробізнес: підруч. / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. – К.: Вища освіта, 2006. – 544 с.
12. *Абрамович І.А.* Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу / І.А. Абрамович // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=907>.
13. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
14. *Боковець В.В.* Підприємництво: підруч. / В.В. Боковець, С.П. Медецька, І.І. Цаль, В.В. Дрabanіч, Л.О. Чорна. – Вінниця–ФOP Лаврич Н.В., 2012. – 506 с.
15. Лауреаты Международной премии за вклад в исследования предпринимательства и малого бизнеса (1996-2010); под ред. А. Чепуренко. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2013. – 526 с.
16. *Виленский А.* Критика и библиография / А. Виленский // Вопросы экономики. – 2014. – № 2. – С. 158–160.
17. *Винарчик П.* Спасение идей: Й.Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий / П. Винарчик // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 15–26.
18. *Hisrich R.* Entrepreneurship and Intrapreneurship: Methods for Creating New Companies That Have an Impact on the Economic Renaissance of an Area// Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital/ Ed. Robert D. Hisrich. – Lexington (Mass.): Lexington Books? 1986. – P. 95–104.
19. *Druker P.F.* The Discipline of Innovation // Harvard Business Review. – 1985 (May – June). – P. 67–72.
20. *Ray D.* The Role of Entrepreneurship in Economic Development. – New York: UN, 1988. – 167 p.
21. *Rumelt R.P.* Theory, Strategy and Entrepreneurship// The Competitive Challenge, Strategies for Industrial Renovation and Renewal. – Cambridge (Mass.): Ballinger, 1987. – P. 137.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

*

УДК 656.6:633.1(477)

*Т.Г. ДЗЮБЕНКО, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Потенціал внутрішнього водного транспорту України в системі зернової логістики

Постановка проблеми. Необхідність розбудови річкової зернової логістики зумовлена позитивним трендом обсягів вирощування зернових і зернобобових культур. Зокрема, за 2010–2013 роки їхнє виробництво збільшилося на 23,7 млн т, або на 60,6%. Високі результати вирощування зернових та стагнующе внутрішнє споживання 50-70% від загальних обсягів виробництва сприяли

нарощуванню експортних поставок з України [1]. Ефективність функціонування річкового транспорту є складовою розвитку економіки України й частиною сталого розвитку логістичної системи зернового ринку. Проблема розвитку внутрішнього водного транспорту ґрунтується на відсутності комплексного підходу щодо забезпечення виходу з функціонального застою.

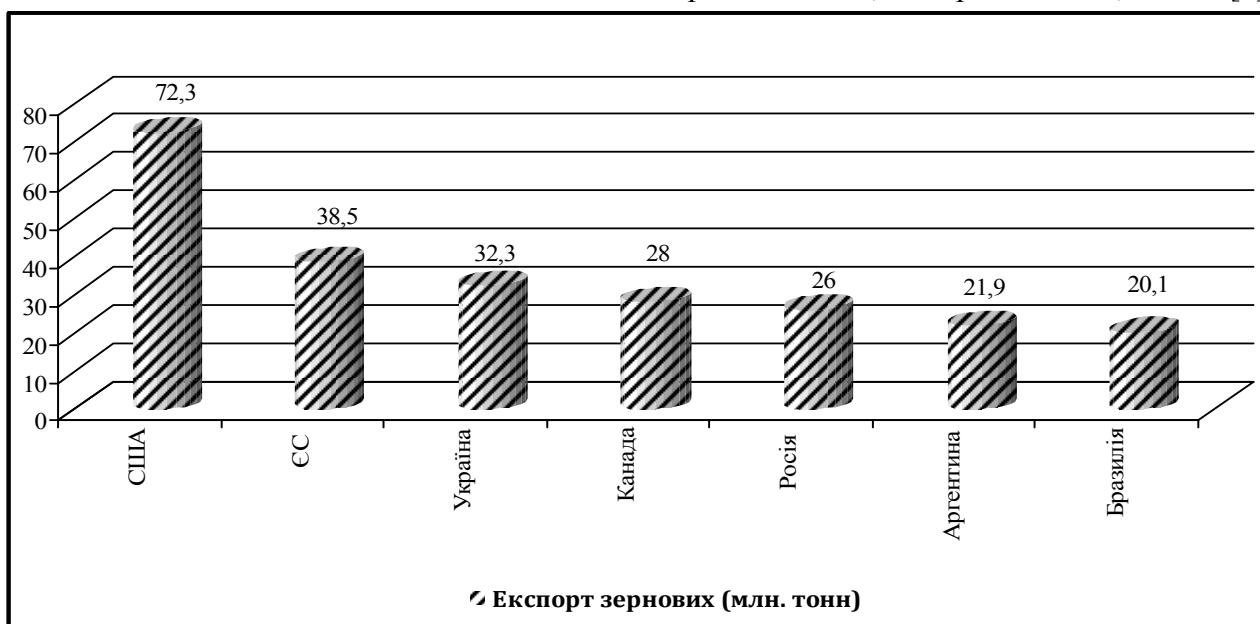
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стратегічного напрямку розвитку водного транспорту України висвітлені у працях І.П. Садловської [3], І.Г. Смирнова

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Т.Г. Дзюбенко, 2015

[5], В.А. Орлової [6] та інших. Про незадовільний стан вітчизняної складової внутрішнього водного транспорту України як високотехнологічної частини транспортної системи, що призводить до невідповідності даної галузі європейським вимогам, зазначає К. Горошко [2]. Зауважимо, що останіми роками в Україні у цій галузі нагромадилися економічні й технічні проблеми, розв'язання яких є необхідною умовою виведення зернової галузі на більш високий рівень конкурентоспроможності та прибутковості.

Мета статті – розкрити потенціал внутрішнього водного транспорту України для економічно вигідного перевезення збіжжя й виявити можливі перспективи для збільшення обсягів транспортування зернових.

Виклад основних результатів дослідження. За підсумками 2013/2014 МР Україна увійшла до трійки найбільших світових експортерів зерна, якого реалізовано 32,3 млн т. Попереду лише США – 72,3 і ЄС – 38,5 млн т. Україні вдалося обійти такі визнані "житниці світу", як Канада – 28 млн т, Росія – 26, Аргентина – 21,9 та Бразилія – 20,1 млн т [7].

Експорт зернових у світі 2013/2014 МР

Джерело: Інформаційно-аналітична компанія "ПроАгро" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proagro.com.ua/member/config/>.

Найбільший обсяг зерна експортується з України водними шляхами з використанням суднового транспорту. А до морських портів зерно у нашій країні доставляється залізницею – 60%, автомобільним – 36 і лише 3% – річковим транспортом. Водночас транспортний потенціал річок України (Дніпро, Південний Буг і Дунай) величезний. Загальна пропускна спроможність вантажних причалів на Дніпрі становить 150 млн т на рік. У 90-х роках оброблялося до 66 млн т вантажу на рік, а протягом останніх років щорічні обсяги перевезень вантажів річковим транспортом змінювалися. Так, за даними Державної служби статистики України, за 10 останніх років мінімальний обсяг транспортування був визначений у 2009 році, що становило близько 5 млн т, а максимальний

– у 2007-му – 15 млн т [1]. Щодо частки зернових вантажів у загальному обсязі річкових перевезень необхідно відзначити, що вона не перевищувала 10%. Даний показник був досягнутий у 2002 році, коли по річці було перевезено більше 700 тис. т зернових вантажів. Максимальну кількість вантажів по номенклатурній групі «хлібні» за період із 2000 по 2013 рік було перевезено річковим транспортом у 2005 році, що становило 0,9 млн т [1].

Починаючи з 2009 року, активним розвитком річкових перевезень зерна займається провідна компанія аграрного сектору України – СП «Нібулон». Підприємство реалізовує інвестиційний проект «Відродження судноплавства на Дніпрі й Південному Бузі», який підтримується урядом країни та якому

за відповідним дорученням Кабінету Міністрів України пропонується присвоїти статус «національного». Започаткований у 2009 році інвестиційний проект загальною вартістю 150 млн дол. передбачає будівництво 17 елеваторів і річкових терміналів, а також – формування власного флоту із 57 самохідних та несамохідних суден (у тому числі 14 буксирів) загальним дедвейтом 200 тис. т.

Одним із ключових етапів проекту є зведення мережі річкових перевантажувальних терміналів, оснащених сучасним і високопродуктивним транспортним та технологічним обладнанням. Так, у липні 2012 року компанією було відкрито вже сьомий річковий перевантажувальний термінал. Пріоритетність і значимість даного напрямку для зернового ринку України підтверджується тим, що вказаний зерновий термінал був зведений у рекордні строки – близько трьох місяців. На нинішній час річковий флот Нібулона оцінюється в 34 од. (28 суховантажних барж та 8 буксирів). Завершена угода щодо придбання суднобудівного заводу «Лиман», що, на думку експертів, уможливує збільшення флоту компанії в 3-4 рази у найближчі п'ять років. Крім того, в 2012 році розпочато будівництво бази для суден Нібулона біля Херсонського терміналу, й за прогнозами компанії тільки через цей термінал у найближчому майбутньому проходить близько 1 тис. суден щорічно, що забезпечить транспортування майже 3 млн т зернових вантажів.

Згідно з наявними даними, у 2012 році по річках України компанією було відправлено близько 0,5 млн т зернових вантажів, що в сумі з обсягами інших відправників (близько 0,4 млн т) дає річний показник 0,9 млн т, що відповідає показнику 2005 року. Надалі річкові перевезення зерна тільки збільшуватимуться, про що показує активне будівництво річкових терміналів [1].

Річкова зернова логістика – один із найперспективніших й економічно обґрунтованих напрямів транспортування продукції. Якщо порівняти вартість перевезень річковим, залізничним і автотранспортом, то переваги річкового вражають: вартість від 12,5 дол. за тону (порівняно з 21 дол. за тону – при перевезеннях залізничним та

28 дол. автотранспортом). Показник енергоефективності вантажних перевезень водним транспортом у перерахунку на 1 умовну тону вантажу в 10 разів перевищує цей показник – автомобільним транспортом і в 5 разів – залізничним. Наприклад, перевезення 10 млн т зерна можна здійснити 400 тис. од. автомобільного транспорту, або 166 тис. залізничних вагонів, або 2 тис. од. річкового транспорту (судна типу ріка-море) [8].

Наприклад, займаючись розрахунком комплексних логістичних рішень, ми фіксуємо, що собівартість зерна, купленого на Дніпропетровському елеваторі, перевантаженого на річковий флот, далі доведеного цим флотом до рейду Одеси й завантаженого там на великотоннажний флот (в/п 50 тис. т), дає економію 10,05 дол./т порівняно із зерном, перевантаженим через термінали Великої Одеси залізничним та автомобільним транспортом.

Стримувальним фактором розвитку сегмента річкових перевезень, зокрема, по Дніпру є обмеження габаритів суднового ходу в районі Дніпродзержинська на рівні осадки 3 м, що не дозволяє судам вантажопідйомністю більше 2800 т заходити вище по Дніпру, таким чином збільшуючи вартість перевезення зернової продукції та зменшуючи заробіток сільгоспвиробника.

Згідно з оцінками, на першому етапі фінансування розвитку річкової логістики в днопоглиблення Дніпра необхідно інвестувати 80 млн грн. Такі вкладення в перспективі при обсязі перевезень 10 млн т допоможуть економити до 1 млрд грн на рік (за рахунок дешевшого перевезення малим флотом вантажопідйомністю до 5 тис. т по Дніпру).

Ефективність капіталовкладень у днопоглиблення (інвестиційний потенціал):

відродження портової інфраструктури (а саме – будівництво річкових елеваторів, причалів, терміналів); інвестиції – 8,75 млрд грн (625 млн дол.);

відродження флоту (будівництво суден, барж, буксирів; модернізація верфей, судноремонтних заводів) – 14 млрд грн (1 млн дол.);
поповнення державного бюджету;
створення нових робочих місць;

підготовка висококваліфікованих фахівців річкового транспорту;

збільшення потенціалу галузі для створення проектів високоефективних сучасних суден, здатних конкурувати на світових ринках [1].

Тому заінтересованість у баржевому флоті продиктована необхідністю вантажоперевалок у річкових портах і портах з обмеженими глибинами каналів та причалів. Відповідно навантаження суден виконується на рейдових морських ділянках портів, а доставка вантажів, зокрема зернових, проводиться методом навалу/насіпу в річковому або мілководному порту на баржові засоби й подальшої їх доставки до борту судна і перевантаження в трюм судовими засобами. Це найдешевший спосіб перевезення вантажів суднами.

Транспортування зернових вантажів річковими суднами – це вже не перспектива, а економічна ситуація, яка виникла при необхідності пошуку забезпечення вигіднішого способу перевезення зростаючого товарообігу зернових. Зерновий бізнес для України є стратегічним. Розвинене використання річкової логістики дасть змогу мінімізувати транспортні витрати, а отже, й ціни зернових підвищать свою конкурентоспроможність.

Висновки. Удосконалення річкової інфраструктури є одним із пріоритетних напрямів у розвитку зернового ринку України. Актуальність даного напрямку продиктована, насамперед, меншими витратами на транспортування зерна по річці порівняно з перевезеннями залізничним транспортом при

однакових обсягах партій, що доставляються одним складом і одним річковим суховантажем (2,5-3,5 тис. т).

Що стосується перспективних обсягів транспортування зернових вантажів по річці, то доцільним є кількість зерна й насіння олійних культур, зібраних у регіонах, що знаходяться на відстані 100-150 км від узбережжя Дніпра. Адже річка Дніпро протікає по території дев'яти областей, які забезпечують більше половини валових зборів сільгосппродукції країни. Але з Херсонської та Миколаївської областей зерно можна доставляти в порти автомобільним транспортом. Тому при прогнозуванні доцільних обсягів перевезення зерна по річці в розрахунок прийняті частини семи областей (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Полтавська, Київська, Черкаська й Чернігівська), що знаходяться на відстані 150 км від обох берегів річки Дніпро.

Тому при активізації річкової логістики послабиться навантаження на автомобільні дороги та залізничний транспорт, як результат – збільшиться їхній термін придатності; скоротиться використання дефіцитного парку зерновозів і зменшиться кількість автомобільного вантажного транспорту на дорогах України. Ефективне використання річкової інфраструктури дасть можливість сільгоспвиробникам одержати економічно вигіднішу ціну за рахунок скорочення логістичних витрат на експорт – нижчої ціни транспортування по Дніпру до Чорного моря порівняно з автомобільним або залізничним транспортом.

Список використаних джерел

1. Інформаційно-аналітична компанія “ПроАгро” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proagro.com.ua/member/config/>.
2. *Горошко К.О.* Оцінка сучасного стану та преспективні шляхи розвитку внутрішнього водного транспорту / К.О. Горошко // Зб. наук. праць Державного економіко-технологічного ун-ту транспорту. – 2013. – Вип. 26. – С. 169-173.
3. *Садловська І.П.* Передумови формування стратегічних напрямів розвитку внутрішнього водного транспорту України / І.П. Садловська // Зб. наук. праць Державного економіко-технологічного ун-ту транспорту. Сер. : Економіка і управління. – 2013. – Вип. 25. – С. 169-173.
4. *Садловська І.П.* Стратегічне управління національною транспортною інфраструктурою : моногр. / І.П. Садловська. – К.: П.П. «Сердюк В.Л.», 2011. – 356 с.
5. *Смирнов І.Г.* Європейський досвід аграрної логістики (на прикладі Нідерландів) / І.Г. Смирнов, Т.В. Косарева, М.О. Мацера // Логістика. – 2008. – № 5. – С. 50-57.
6. *Орлова В.А.* Повышение транзитного потенциала Украины на основе использования и развития транспортной системы: моногр. / В.А. Орлова, Н.Ю. Ткаченко, А.С. Маловичко. – Донецк: Дон – НУЭТ, 2011. – 204 с.
7. Інформаційно-аналітична компанія “АПК-інформ” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1024096#.VFz9Zkv0QW0](http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1024096#.VFz9Zkv0QW0).

8. Орлова В.А. Повышение транспортного потенциала Украины на основе использования и развития транспортной системы: монография / В. А. Орлова, Н. Ю. Ткаченко, А.С. Маловичко. – Донецк: Дон- НУЭТ, 2012. – 204 с.
9. Blaik P. Logistyka / P. Blaik. – Warszawa, 1999. – 244 s.
10. Broggi M. Logistik – was heist das eigentlich? / M. Broggi // Schweizerische Handelszeitung (SHZ). – 1987. – № 4.
11. Coyle J. Zarzadzanie Logistyczne / J. Coyle, E. Bardi, C. Langlay – Warszawa : PFE, 2002. – 734 s.
12. Christofer M. Logistyka i zarzadzanie lancuchem prodigy / M.Christofer – Warszawa, 2000. – 273 s.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2014 р.

*

УДК 657.2:631.1

*А.І. БІЛЯР, аспірант**
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вартісно-орієнтована модель облікового забезпечення стратегічного управління власністю

Постановка проблеми. Інституційне середовище, в якому нині функціонують українські суб'єкти агробізнесу, зумовлює потребу в системному розв'язанні проблеми капіталізації підприємств та підвищення їх інвестиційної привабливості для вирівнювання конкурентного середовища на ринку товарів, робіт (послуг) і фінансових ресурсів. Особливо гостро ця проблема стоїть перед малими й середніми агроформуваннями, які через відсутність концептуальних підходів до повномасштабного застосування обліково-оціночного інструментарію приречені на розв'язання проблем господарської діяльності виключно власними силами, без можливостей реалізації стратегії залучення інвестиційних та кредитних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях зарубіжних учених досить поширеною є концепція вартісно-орієнтованого управління, засновниками якої є А. Раппорт [1] та Б. Стюарт [2]. Дану концепцію розвивали Г. Арнольд [5], М. Девіз [5], П. Контез [3], Т. Копленд [4] В. Лазонік [6], Д. Мактагард [3], А. Холлер [7] й інші. Серед українських учених вартісно-орієнтованому управлінню свої праці

присвячували О.Є. Кузьмін [9], О.Г. Мендрул [11], Момот Т.В. [10], А.С. Мороз [9], Г.Й. Островська [8], Н.Ю. Подольчак [9], О.М. Сохацька [8], Р.В. Шуляр [9]. Проте зовсім невирішеним залишається питання підвищення капіталізації підприємств використання можливостей облікового забезпечення стратегічного управління власністю. А в контексті українського сільського господарства перспективи застосування таких інструментів раніше не досліджувалися.

Мета статті – обґрунтувати використання теоретико-прикладних і організаційно-методологічних напрямів реалізації Концептуальних засад, розбудови облікового сегмента стратегічного управління власністю, ґрунтуючись на теорії бухгалтерського обліку.

Перший з них передбачає розробку вартісно-орієнтованої моделі облікового забезпечення стратегічного управління власністю (далі – Модель). Мета такої Моделі полягає у посиленні інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств, підвищенні їх фінансової стійкості через збільшення можливостей залучення фінансових ресурсів на фондових ринках.

Другий – організаційно-методичний – передбачає удосконалення порядків ідентифікації, оцінки, відображення в обліку та звітності балансоутворювальних капіталізованих активів.

* Науковий керівник – Т.М. Ковальчук, доктор економічних наук, професор.
© А.І. Біляр, 2015

8. Орлова В.А. Повышение транспортного потенциала Украины на основе использования и развития транспортной системы: монография / В. А. Орлова, Н. Ю. Ткаченко, А.С. Маловичко. – Донецк: Дон- НУЭТ, 2012. – 204 с.
9. Blaik P. Logistyka / P. Blaik. – Warszawa, 1999. – 244 s.
10. Broggi M. Logistik – was heist das eigentlich? / M. Broggi // Schweizerische Handelszeitung (SHZ). – 1987. – № 4.
11. Coyle J. Zarzadzanie Logistyczne / J. Coyle, E. Bardi, C. Langlay – Warszawa : PFE, 2002. – 734 s.
12. Christofer M. Logistyka i zarzadzanie lancuchem prodigy / M.Christofer – Warszawa, 2000. – 273 s.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2014 р.

*

УДК 657.2:631.1

*А.І. БІЛЯР, аспірант**
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вартісно-орієнтована модель облікового забезпечення стратегічного управління власністю

Постановка проблеми. Інституційне середовище, в якому нині функціонують українські суб'єкти агробізнесу, зумовлює потребу в системному розв'язанні проблеми капіталізації підприємств та підвищення їх інвестиційної привабливості для вирівнювання конкурентного середовища на ринку товарів, робіт (послуг) і фінансових ресурсів. Особливо гостро ця проблема стоїть перед малими й середніми агроформуваннями, які через відсутність концептуальних підходів до повномасштабного застосування обліково-оціночного інструментарію приречені на розв'язання проблем господарської діяльності виключно власними силами, без можливостей реалізації стратегії залучення інвестиційних та кредитних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях зарубіжних учених досить поширеною є концепція вартісно-орієнтованого управління, засновниками якої є А. Раппорт [1] та Б. Стюарт [2]. Дану концепцію розвивали Г. Арнольд [5], М. Девіз [5], П. Контез [3], Т. Копленд [4] В. Лазонік [6], Д. Мактагард [3], А. Холлер [7] й інші. Серед українських учених вартісно-орієнтованому управлінню свої праці

присвячували О.Є. Кузьмін [9], О.Г. Мендрул [11], Момот Т.В. [10], А.С. Мороз [9], Г.Й. Островська [8], Н.Ю. Подольчак [9], О.М. Сохацька [8], Р.В. Шуляр [9]. Проте зовсім невирішеним залишається питання підвищення капіталізації підприємств використання можливостей облікового забезпечення стратегічного управління власністю. А в контексті українського сільського господарства перспективи застосування таких інструментів раніше не досліджувалися.

Мета статті – обґрунтувати використання теоретико-прикладних і організаційно-методологічних напрямів реалізації Концептуальних засад, розбудови облікового сегмента стратегічного управління власністю, ґрунтуючись на теорії бухгалтерського обліку.

Перший з них передбачає розробку вартісно-орієнтованої моделі облікового забезпечення стратегічного управління власністю (далі – Модель). Мета такої Моделі полягає у посиленні інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств, підвищенні їх фінансової стійкості через збільшення можливостей залучення фінансових ресурсів на фондових ринках.

Другий – організаційно-методичний – передбачає удосконалення порядків ідентифікації, оцінки, відображення в обліку та звітності балансоутворювальних капіталізованих активів.

* Науковий керівник – Т.М. Ковальчук, доктор економічних наук, професор.
© А.І. Біляр, 2015

Виклад основних результатів дослідження. Нами розроблено Модель, виходячи з таких послідовних кроків:

- 1) перевірка юридичних, облікових, звітних і податкових сторін діяльності сільськогосподарського підприємства;
- 2) аналіз виявлених невідповідностей та ризиків;
- 3) проведення ідентифікації й оцінки нових об'єктів обліку, приведення до справедливої вартості існуючих об'єктів обліку;
- 4) відображення результатів капіталізації балансоутворювальних об'єктів обліку у фінансовій і статистичній звітності;

5) представлення процесів капіталізації в Інформаційно-інвестиційному проспекті.

Перший етап Моделі – це «Перевірка» (рис. 1). Він включає огляд юридичних, облікових, звітних та податкових аспектів діяльності сільськогосподарського підприємства й охоплює впорядкування статутних і дозвільних документів, перевірку стану контрактно-договірних відносин, правовстановлюючих документів на об'єкти власності й фіксацію термінів чинності прав власності, користування, оренди таких об'єктів.

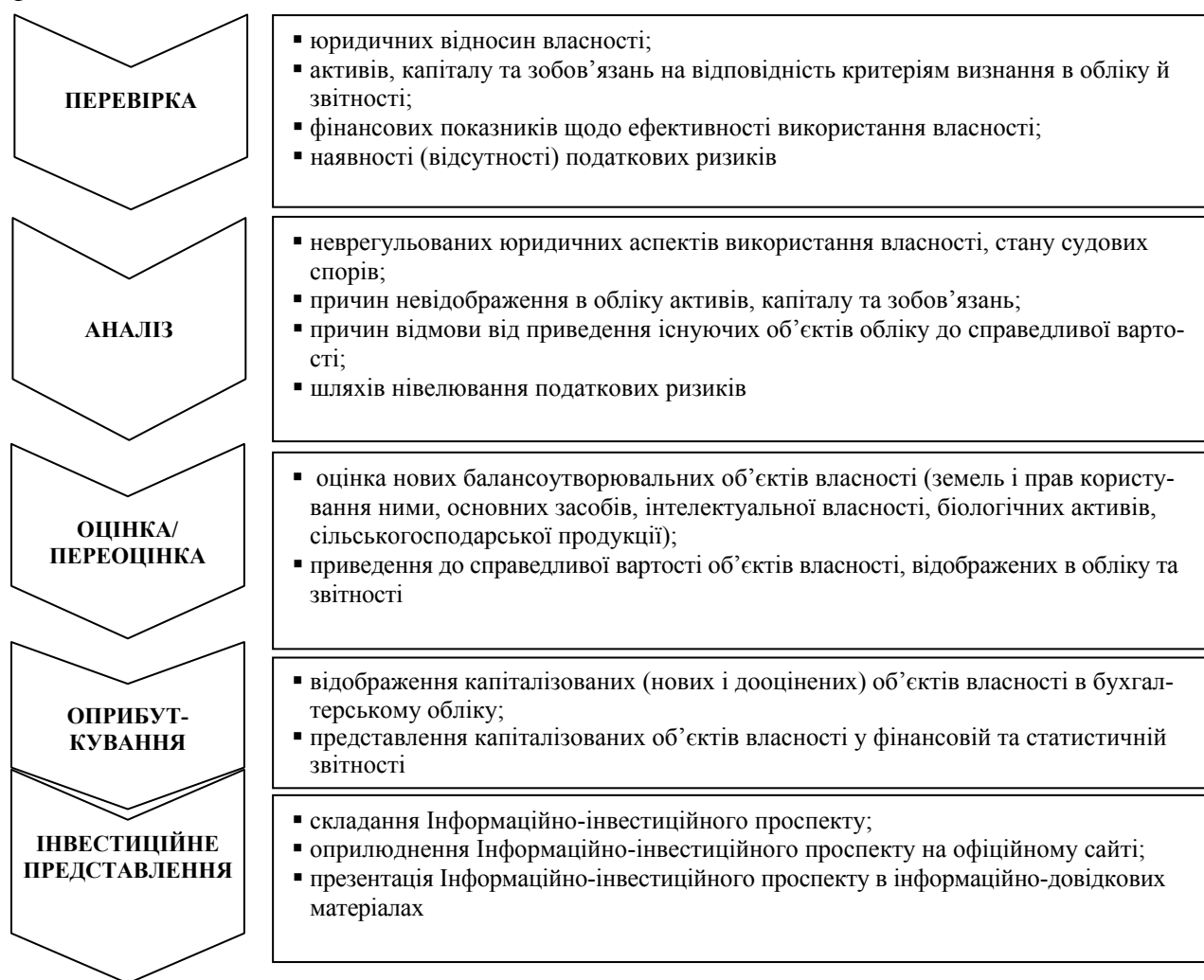

Рис. 1. Вартісно-орієнтована модель облікового забезпечення стратегічного управління власністю

Джерело: Запропоновано автором.

На першому етапі Моделі здійснюється також оцінка активів, капіталу та зобов'язань на відповідність критеріям визнання в обліку й звітності. Наступним кроком є перевірка фінансових показників щодо ефективності

використання власності за останні п'ять років. Цей крок передбачає аналіз фінансового стану за показниками майнового стану, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності.

На другому етапі вартісно-орієнтованої моделі облікового забезпечення стратегічного управління власністю, який визначено як «Аналіз», передбачається вивчення юридичних, бухгалтерських і податкових аспектів діяльності сільськогосподарського підприємства.

Аналіз юридичних відносин підприємства охоплює вивчення причин існуючих не врегульованих контрактно-договірних відносин, огляд стану судових справ і невирішених спорів. На цьому етапі підприємству необхідно провести інвентаризацію активів, капіталу й зобов'язань, у процесі якої можна виявити невідображені в обліку та звітності балансоутворювальні активи, неоплачений капітал, прострочену дебіторську і кредиторську заборгованість.

Наступним кроком етапу «Аналіз» є вивчення причин відмови від приведення існуючих об'єктів обліку до справедливої вартості.

Заключний крок етапу «Аналіз» – це пошук шляхів нівелювання податкових ризиків, тобто недопущення прорахунків та помилок, які спричиняють втрати від застосування органами державної фіскальної служби штрафних санкцій.

Третім етапом вартісно-орієнтованої моделі облікового забезпечення стратегічного управління власністю буде «Оцінка/переоцінка».

На четвертому етапі Моделі («Оприбуткування») нові капіталізовані об'єкти власності й дооцінена вартість вже існуючих підлягають відображенню в бухгалтерському обліку та у фінансовій, статистичній і податковій звітності. Крім того, застосування справедливої вартості дооцінки й оприбуткування біологічних активів і сільськогосподарської продукції суттєво впливає на поліпшення показника EBITDA (від англ. Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) [12], який використовується інвесторами для проведення аналізу ефективності діяльності та оцінки інвестиційної привабливості підприємства.

Заключним етапом вартісно-орієнтованої моделі облікового забезпечення стратегіч-

ного управління власністю є складання, оприлюднення й презентація Інформаційно-інвестиційного проспекту, який розкриває найважливішу інформацію про діяльність підприємства.

Таким чином, поглиблення теоретико-прикладних підходів до облікового забезпечення реалізації стратегії капіталізації активів дало змогу запропонувати вартісно-орієнтовану модель облікового забезпечення реалізації стратегії підвищення інвестиційної привабливості власності, що спрямована на залучення фінансових ресурсів і посилення економічної безпеки підприємства.

Далі зупинимося на обґрунтуванні організаційно-методологічного напрямку реалізації Концептуальних засад розбудови облікового сегмента стратегічного управління власністю, що передбачає удосконалення порядків ідентифікації, оцінки, відображення в обліку та звітності балансоутворювальних капіталізованих активів. У звуженому трактуванні – це порядки капіталізації балансоутворювальних активів.

Головним балансоутворювальним об'єктом сільськогосподарських підприємств є вартість землі, яка використовується в різних правових режимах (власності, постійного користування, оренди, емфітевзису). Правові режими користування землями зумовлюють різні підходи до порядку капіталізації земель і прав користування ними:

1) аналіз строків правостановлювальних документів на земельні ділянки, укладення нових правочинів, набуття прав на нові земельні ділянки та реєстрація прав у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно відповідно до порядку державної реєстрації прав № 868 [13];

2) експертна грошова оцінка земельних ділянок на праві власності (фінансової оренди) і прав користування ними відповідно до Закону України «Про оцінку земель» [14];

3) відображення в бухгалтерському обліку та звітності набутих прав на земельні ділянки, частки (паї) у порядку, визначеному стандартами бухгалтерського обліку;

4) проведення переоцінки земель і прав користування ними (рис. 2).

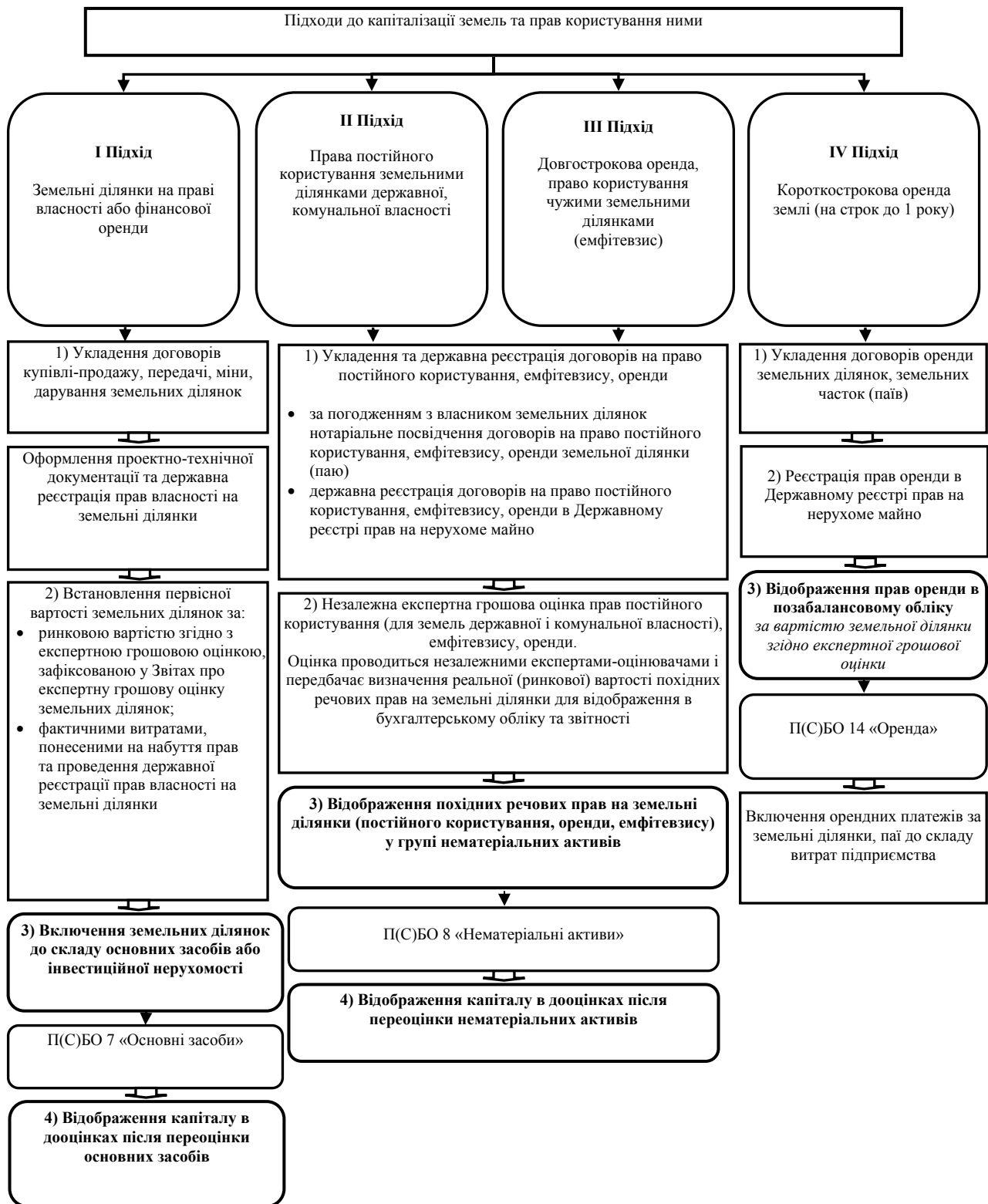

Рис. 2. Порядок капіталізації земель та прав користування ними в рамках реалізації стратегії підвищення інвестиційної привабливості

Джерело: Запропоновано автором.

Як видно з рисунка 2, на першому етапі порядку капіталізації земель і прав користування сільськогосподарському підприємству необхідно здійснити перевірку всіх правочинів на земельні ділянки, земельні частки

(паї). Цю роботу слід провести в рамках щорічної інвентаризації активів відповідно до Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-

матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків № 69 [15].

На другому етапі порядку капіталізації земель і прав користування сільськогосподарському підприємству пропонується провести суцільну експертну грошову оцінку земельних ділянок на праві власності (фінансової оренди) та оцінку прав користування ними.

Для цілей відображення земель і прав користування ними у бухгалтерському обліку й звітності доцільно виділити чотири підходи: включення до балансової групи основних засобів земель на праві власності та фінансової оренди, включення до балансової групи нематеріальних активів земель на праві користування більше одного року (постійного користування, емфітевзису, оренди), включення до позабалансової групи необоротних активів земель короткострокової оренди (на строк менше одного року). Власне, в такій послідовності логічно формувати інформацію в запропонованій Інвентарній відомості земель і прав користування ними.

У бухгалтерському обліку відображаються земельні ділянки, які сформовані та зареєстровані в Національній кадастровій системі відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» [16] і Порядку ведення Державного земельного кадастру № 1051 [17].

Заключним (четвертим) етапом порядку капіталізації земель і прав користування ними є переоцінка таких об'єктів власності за результатами експертної оцінки. На наше переконання, переоцінці повинні підлягати всі об'єкти землекористування незалежно від суттєвості відхилення їх залишкової вартості від справедливої.

Не менш важливим балансоутворювальним об'єктом сільськогосподарських підприємств є основні засоби. Відповідно до п. 31 Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» після визнання активом об'єкт основних засобів (справедливу вартість якого можна достовірно оцінити) слід обліковувати за переоціненою сумою, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки мінус будь-яка подальша накопичена амортизація й подальші накопичені збитки від зменшення корисності. Переоцінки

слід проводити регулярно, щоб балансова вартість суттєво не відрізнялася від тієї, що була б визначена із застосуванням справедливої вартості на кінець звітного періоду. Виходячи з міжнародної практики, пропонуємо такий порядок капіталізації основних засобів, який включає чотири послідовні етапи: «Огляд», «Аналіз», «Приведення до справедливої вартості», «Облік і звітність».

На першому етапі порядку капіталізації основних засобів сільськогосподарському підприємству необхідно провести інвентаризацію, в процесі якої здійснити перевірку фактичної наявності об'єктів основних засобів, дотримання умов зберігання та правил технічної експлуатації, технічних параметрів і технічного стану, наявності неоприбутованих об'єктів, причин виявлених невідповідностей.

На другому етапі необхідно проаналізувати відповідність об'єктів критеріям визнання активів у групі основних засобів.

Третій етап – це оцінка неоприбутованих об'єктів основних засобів та переоцінка об'єктів, відображених в обліку. Оцінка (переоцінка) здійснюється суб'єктами оціночної діяльності відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [18].

Заключним етапом порядку капіталізації основних засобів є представлення в бухгалтерському обліку й звітності результатів інвентаризації, переоцінки основних засобів і здійснених капітальних вкладень.

Подальшому розгляду підлягає запропонований у рамках організаційно-методологічного напрямку реалізації Концептуальних засад розбудови облікового сегмента стратегічного управління власністю порядок капіталізації об'єктів інтелектуальної власності. На необхідності капіталізації об'єктів інтелектуальної власності акцентуємо увагу, тому що такі нематеріальні активи, як торгові марки (бренди) слід визнати потужним діловим активом, здатним приносити економічні вигоди власникам у вигляді платежів роялті, франчайзі. Торгові марки (бренди) забезпечують можливість ідентифікації товарів (послуг) і стимулюють попит на них, а отже, прямо впливають на вартість сільськогосподарського підприємства в цілому. Про-

те слід зазначити, що нині можливості підвищення вартості аграрного бізнесу за рахунок капіталізації об'єктів інтелектуальної власності використані не повністю. Тому пропонуємо порядок капіталізації об'єктів інтелектуальної власності за чотирма етапами: «Перевірка», «Аналіз», «Оцінка/переоцінка», «Відображення в обліку і звітності».

На першому етапі необхідно проводити інвентаризацію фактичної наявності невиявлених об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ), перевірку своєчасності розрахунків за ліцензійними угодами на використання ОІВ та перевірку повноти обліку витрат на розробки ОІВ. Для підтвердження витрат, понесених на розробки ОІВ, у сільськогоспо-

дарському підприємстві повинна зберігатися вся проектно-кошторисна документація.

Другий етап повинен охопити аналіз причин невідображення в обліку ОІВ і відповідності виявлених об'єктів критеріям визнання активів у групі нематеріальних активів. Пропонуємо спрощений підхід до аналізу відповідності критеріям визнання ОІВ (рис. 3).

Аналізу підлягають також правостановлювальні документи на об'єкти інтелектуальної власності. Це свідоцтва на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), патенти на сорти рослин (на промислові зразки, на корисні зразки), авторські свідоцтва. При цьому слід пам'ятати про те, що права на ОІВ посвідчуються правостановлювальними документами, виданими Державним департаментом інтелектуальної власності.

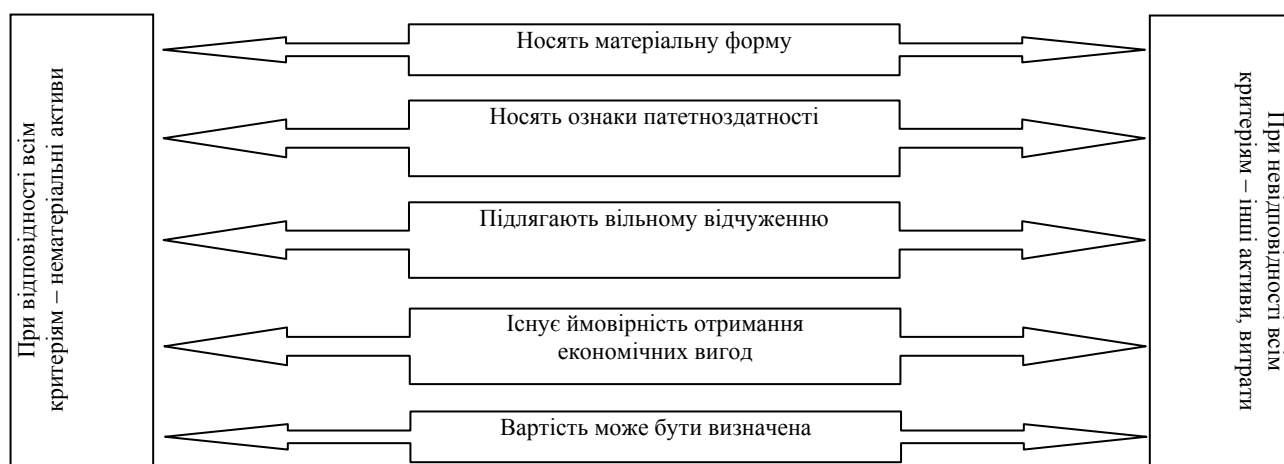

Рис. 3. Спрощений підхід до аналізу відповідності критеріям визнання ОІВ

Джерело: Запропоновано автором.

На третьому етапі необхідно визначити первісну вартість ОІВ й провести їхню переоцінку за результатами незалежної експертної грошової оцінки, відображеної у Звіті з оцінки.

Четвертий етап порядку капіталізації об'єктів інтелектуальної власності потребує представлення в бухгалтерському обліку ОІВ у групі нематеріальних активів, складання запропонованого Реєстру ОІВ і відображення ОІВ у звітності.

Наступними активами, які пропонується капіталізувати, є біологічні активи та сільськогосподарська продукція, які слід визнати важливими об'єктами «живої» економіки. Оцінка вартості таких активів за справедливою вартістю сприятиме реалізації стратегії підвищення інвестиційної привабливості,

оскільки вони мають значну частку серед об'єктів власності сільськогосподарських підприємств.

На першому етапі порядку капіталізації біологічних активів та сільськогосподарської продукції («Інвентаризація») сільськогосподарському підприємству необхідно перевірити фактичний стан незавершеного виробництва й залишків сільськогосподарської продукції, а також показники якості поточних біологічних активів і сільськогосподарської продукції, оцінити терміни введення в експлуатацію незрілих біологічних активів.

Другий етап («Аналіз») повинен включати комплексний аналіз відповідності біологічних активів і сільськогосподарської продукції критеріям визнання, аналіз ефективності експлуатації довгострокових біологіч-

них активів (основне стадо, багаторічні насадження) й аналіз виробничо-фінансових показників діяльності за останні п'ять років.

Результатом третього етапу («Приведення до справедливої вартості») повинно стати оформлення і затвердження Наказу про створення й організацію роботи Комісії з оцінки біологічних активів і сільськогосподарської продукції. В такому Наказі необхідно чітко визначити функції комісії з оцінки:

моніторинг ринкових цін на біологічні активи та сільськогосподарську продукцію (ціни оптових ринків, прайси, інформаційні матеріали, накази Мінагрополітики України й Кабінету Міністрів України);

оцінка біологічних активів та сільськогосподарської продукції;

оформлення Актів визначення справедливої вартості біологічних активів і сільськогосподарської продукції;

систематизація даних про ринкові ціни, Актів оцінки та організація зберігання інформації;

переоцінка біологічних активів на кожну дату складання звітності.

Завершальним (четвертим) етапом порядку капіталізації біологічних активів і сільськогосподарської продукції («Облікова і звітна інформація») є представлення в бухгалтерському обліку інформації про первісне визнання біологічних активів та сільськогосподарської продукції, відображення в бухгалтерському обліку змін вартості біологічних активів на кожну звітну дату й предста-

влення результатів первісного визнання і переоцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції у звітності.

Висновки. В рамках теоретико-прикладного напрямку реалізації Концептуальних засад розбудови облікового сегмента стратегічного управління власністю запропоновано вартісно-орієнтовану модель облікового забезпечення стратегічного управління власністю. Модель розв'язує проблему залучення фінансових ресурсів і посилення економічної безпеки підприємства та аграрної галузі в цілому в умовах дії Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Реалізація Моделі передбачає п'ять послідовних кроків, які охоплюють перевірку юридичних, обліково-звітних і податкових аспектів діяльності сільськогосподарського підприємства; проведення ідентифікації й оцінки нових об'єктів обліку, приведення до справедливої вартості існуючих об'єктів обліку; відображення результатів капіталізації балансоутворювальних об'єктів обліку у фінансовій і статистичній звітності; представлення процесів капіталізації в Інформаційно-інвестиційному проспекті.

Розроблена Модель не тільки розвиває постулат інституціональної теорії про те, що бухгалтерський облік забезпечує керованість соціально-економічних просторів [19, с. 242], але й може стати основою для затвердження галузевої облікової політики, спрямованої на підвищення безпеки аграрної галузі.

Список використаних джерел

1. *Rappaport A.* Creating shareholder value : The new standard for business performance, New York / A. Rappaport. — N. Y. : The FreePress, 1998. — 205p.
2. *Stewart G. Bennet.* The Quest For Value: the EVA Management Guide. — New York: Harper Business, 1991. — 738 p.
3. *McTaggart J., Kontes P., Mankins M.* The Value Imperative : Managing for Superior Shareholder Returns. — NY. : The Free Press, 1994. — 367 p.
4. *Copland T.* Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies / T. Copland, T. Koller, J. Murrin. — N.Y. : John Wiley&Sons, 1995.
5. *Arnold G., Davies M.* Value-Based Management : Context and Application. - John Wiley & Sons : Chichester, UK, 2000. — 384 p.
6. *Lazonick, William; Mary O'Sullivan* (2 December 2010). "Maximizing shareholder value: a new ideology for corporate governance". *Economy and Society* 29 (1): 13–35.
7. *Anett Holler.* New Metrics for Value Based Management / A. Holler. — Dissertation European Business School, OestrichWinkel, 2009. — 209 p.
8. *Сохацька О.М.* Інтеграція Balanced Scorecard в систему управління вартістю організації / О.М. Сохацька, Г.Й. Островська. — Коммунальное хозяйство городов. — 2008. — Вып. 85: Серия: Экономические науки [Текст]. — К. : Техніка, 2008. — 448 с. — С. 120-132.
9. Трансформація підприємств: економічна оцінка та побудова систем менеджменту / О.Є. Кузьмін, А.С. Мороз, Н.Ю. Подольчак, Р.В. Шуляр. — Львів: Львівська політехніка, 2005. — 336 с.
10. *Момот Т.В.* Вартісно-орієнтоване корпоративне управління від теорії до практичного впровадження / Т.В. Момот. — Х. : ХНАМГ. — 2006. — 380 с.

11. Мендрул О.Г. Індикатори фінансового стану вітчизняних промислових підприємств / О.Г. Мендрул // Державний інформ. бюл. про приватизацію. – 2000. – №11. – С.75-79.
12. EBITDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/EBITDA>.
13. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2013 року № 868 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2013. – 2014.
14. Про оцінку земель: Закон України від 11 груд. 2003 року № 1378-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2003 – 2014.
15. Про Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків: наказ Міністерства фінансів України від 11 серп. 1994 року № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 1997 – 2014.
16. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 лип. 2011 року № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2011 – 2014.
17. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2012 року № 1051 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2012 – 2014.
18. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оцінку діяльність в Україні: Закон України від 12 лип. 2001 року № 2658-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2001. – 2014.
19. Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета [Текст]: моногр. / В.Н. Жук. – К.: «Аграрна наука», 2013. – 408 с.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

*

УДК 330.111.62

*Р.В. ЗАЯЦЬ, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні аспекти еволюції відносин власності

Постановка проблеми. Поняття власності та похідні від нього економічні категорії здавна викликали гострі наукові й політичні дискусії. Прихильники різних напрямів суспільного розвитку часто відстоюють діаметрально протилежні позиції щодо власності – від необхідності беззаперечного гарантування права приватної власності до повної відмови від неї.

Враховуючи, що наразі українські суспільні інституції ще тільки трансформуються у напрямі ринкових засад функціонування економіки, вивчення теоретичних основ еволюції відносин власності є необхідною передумовою такої трансформації та фактором поширення в українському суспільстві світоглядних основ економічної свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ та на початку ХХІ століть найбільший вклад у вивчення відносин власності

внесли Л. Мізес, Ф. Хайек, А. Алчіан, Г. Демсец, Р. Коуз, Е. де Сото, Т. Бетелл, Т. Еггертсон, Р. Нельсон, П. Сорокін, Л. Петражицький, інші західні й вітчизняні вчені [3, 4, 11, 17, 18, 22-26, 28-30].

Їхні роботи ґрунтуються на інтелектуальному спадку багатьох століть – від філософів древнього світу до досліджень безпосередніх попередників стосовно суті та змісту власності [2, 9, 10, 13, 15, 16, 19-21, 27].

Проблемні аспекти еволюції відносин власності висвітлені також у роботах українських економістів А. Гальчинського, П. Гайдуцького, А. Гриценка, І. Лазні, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, П. Саблука, М. Федорова, В. Юрчишина й багатьох інших науковців, які досліджували напрями трансформації вітчизняної економіки до ринкових відносин [1, 6-8, 12, 14].

Разом із тим, нерозв'язаними залишаються ряд теоретичних проблем стосовно того, як і за яких умов відносини власності забезпечують порівняно вищий рівень розвитку продуктивних сил, вищу продуктивність по-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Р.В. Заяць, 2015

11. Мендрул О.Г. Індикатори фінансового стану вітчизняних промислових підприємств / О.Г. Мендрул // Державний інформ. бюл. про приватизацію. – 2000. – №11. – С.75-79.
12. EBITDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/EBITDA>.
13. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2013 року № 868 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2013. – 2014.
14. Про оцінку земель: Закон України від 11 груд. 2003 року № 1378-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2003 – 2014.
15. Про Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків: наказ Міністерства фінансів України від 11 серп. 1994 року № 69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 1997 – 2014.
16. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 лип. 2011 року № 3613-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2011 – 2014.
17. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2012 року № 1051 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2012 – 2014.
18. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оцінку діяльність в Україні: Закон України від 12 лип. 2001 року № 2658-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: ІАЦ «Ліга». – 2001. – 2014.
19. Жук В.Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета [Текст]: моногр. / В.Н. Жук. – К.: «Аграрна наука», 2013. – 408 с.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

*

УДК 330.111.62

*Р.В. ЗАЯЦЬ, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні аспекти еволюції відносин власності

Постановка проблеми. Поняття власності та похідні від нього економічні категорії здавна викликали гострі наукові й політичні дискусії. Прихильники різних напрямів суспільного розвитку часто відстоюють діаметрально протилежні позиції щодо власності – від необхідності беззаперечного гарантування права приватної власності до повної відмови від неї.

Враховуючи, що наразі українські суспільні інституції ще тільки трансформуються у напрямі ринкових засад функціонування економіки, вивчення теоретичних основ еволюції відносин власності є необхідною передумовою такої трансформації та фактором поширення в українському суспільстві світоглядних основ економічної свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ та на початку ХХІ століть найбільший вклад у вивчення відносин власності

внесли Л. Мізес, Ф. Хайек, А. Алчіан, Г. Демсец, Р. Коуз, Е. де Сото, Т. Бетелл, Т. Еггертсон, Р. Нельсон, П. Сорокін, Л. Петражицький, інші західні й вітчизняні вчені [3, 4, 11, 17, 18, 22-26, 28-30].

Їхні роботи ґрунтуються на інтелектуальному спадку багатьох століть – від філософів древнього світу до досліджень безпосередніх попередників стосовно суті та змісту власності [2, 9, 10, 13, 15, 16, 19-21, 27].

Проблемні аспекти еволюції відносин власності висвітлені також у роботах українських економістів А. Гальчинського, П. Гайдуцького, А. Гриценка, І. Лазні, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, П. Саблука, М. Федорова, В. Юрчишина й багатьох інших науковців, які досліджували напрями трансформації вітчизняної економіки до ринкових відносин [1, 6-8, 12, 14].

Разом із тим, нерозв'язаними залишаються ряд теоретичних проблем стосовно того, як і за яких умов відносини власності забезпечують порівняно вищий рівень розвитку продуктивних сил, вищу продуктивність по-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Р.В. Заяць, 2015

еднання і використання виробничих ресурсів.

Мета статті – висвітлення та узагальнення положень економічної теорії щодо сучасного напрямку еволюції відносин власності як інституціональної бази розвитку суспільно-економічних відносин, у тому числі в аграрному секторі економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. Сутність і зміст власності були предметом наукових досліджень ще в античні часи. Філософи древньої Греції намагалися розкрити взаємозв'язок власності з господарськими й правовими відносинами. Слід зауважити, що тоді відносини власності розглядалися, насамперед, щодо сільськогосподарства як провідної галузі економіки, а також сільськогосподарських земель і робочої сили як головних складових її ресурсного потенціалу.

Наприклад, Ксенофонт розглядав господарство як комплекс корисних речей, які люди використовують у процесі життєдіяльності, а найбільш достойним та вигідним заняттям вважав землеробство. У своєму творі «Про доходи» він пропонував передачу у власність «достойним людям» не використовуваних земельних ділянок із метою підвищення добробуту громадян і збільшення доходів держави. Вочевидь філософ визнавав необхідність приватної власності (зокрема на землю), а її забезпечення – необхідною умовою процвітання землеробства [9, с. 343-357].

У свою чергу Платон визнавав лише державну власність, а приватну – вважав джерелом майнових суперечок та неспокою в суспільстві. За Платоном, власність на землю повинна повністю належати державі і передаватись у спадок землеробам-рабовласникам. Таким чином, у перекладі на сучасну термінологію Платон вважав недоцільним існування вільного ринку і відводив державі домінуючу (керівну) роль у житті суспільства [19, с. 186-187, 241, 331].

Аристотель піддав критиці твердження Платона щодо недоцільності приватної власності (зокрема, на землю), вважаючи її необхідною умовою та першоджерелом існування господарства. Намагаючись змодельювати найбільш раціональну організацію зем-

леробства, філософ дійшов такого висновку, що приватна власність є найефективнішою, оскільки спонукає власника докладати зусиль заради свого ж благополуччя і мінімізує взаємні докори та нарікання між людьми. Натомість, колективна власність породжує ситуацію, коли менш старанні співвласники претендують на рівну частку врожаю [2]. Пізніше в економічній теорії описане Аристотелем явище дістане назву «проблема безбілетника» й буде визнане одним із найбільших недоліків колективного способу господарювання.

Філософ зазначав, що у демократичній державі «правитель мусить слідкувати, щоб громадяни, які володіють власністю, не піддавались жодним несправедливостям чи образам». Тобто, недоторканість власності він вважав необхідною передумовою справедливого суспільного устрою.

Аристотель уперше пов'язав відносини власності з «домогосподарством» і «примноженням багатства». Відтак одним із головних світоглядних його досягнень щодо відносин власності вважають встановлення взаємозв'язку між її економічним змістом та правовою формою.

Подальший історичний розвиток економічних відносин супроводжувався визнанням приватної власності у рамках теорії «природного права», головними положеннями якої були свобода особистості й невід'ємне право кожної людини на власність.

Зокрема, Дж. Локк у своїй роботі «Два трактати про правління» обґрунтував, що власність виникає тоді, коли речі (предмети), створені природою, людина поєднує зі своєю працею, тобто з тим, що належить тільки їй [13, с. 276-291]. Слід зауважити, що трудова теорія привласнення Дж. Локка вразлива в частині економічних реалій – вона не пояснює суттєву нерівномірність розподілу ресурсів, уособлених в об'єктах власності.

Разом із тим вона стала філософським підґрунтям основоположника класичної політекономії А. Сміта, який вбачав у приватній власності основу природного порядку і вважав, що «священне та недоторкане право власності – це право на власну працю, оскільки праця є джерелом будь-якої власності

взагалі». Він зазначав, що кожен власник має право вільно розпоряджатися свої майном і працею, а економічною системою, в якій найповніше реалізуються ці права, називав ринкову економіку [21, с. 104].

Фізіократи, яким А. Сміт опонував у частині природи вартості, також вважали власність невід'ємною складовою природних прав людини. Зокрема, Ф. Кене наполягав, що, являючи собою основний фундамент економічного ладу суспільства, власність над нерухомими й рухомими багатствами має бути гарантована їх законним власникам [10, с. 408].

Опоненти приватної власності критикували ідеї її «природного» походження та, відповідно, недоторканості. Теоретики комунізму і утопічного соціалізму виступали не тільки проти приватної власності, а й проти привласнення взагалі. Одним із головних недоліків капіталізму вони вважали те, що встановлення юридичної рівноправності між людьми не звільнило їх від економічної залежності – бо на фоні правової рівності (декларативної з погляду соціалістів) відбувається концентрація прав власності та відповідний нерівномірний розподіл ресурсів життєзабезпечення.

Зокрема, французький соціаліст П. Прудон виступав за збереження виключно приватної власності дрібного виробника, яка, на його думку, ґрунтується на трудових доходах. Він вважав, що велика приватна власність сприяє нетрудовим доходам, а тому є «крадіжкою» [20, с. 6-202].

Що стосується марксистської теорії, то одним із головних своїх завдань вона вважала подолання суспільної нерівності на основі ліквідації приватної власності, усупільнення засобів виробництва, його планування й регулювання. Юридичними складовими колективної власності мали залишитися тільки володіння і користування. Товарно-грошовий обмін мав бути замінений «прямим присвоєнням»: колектив присвоює предмети, необхідні для розширення суспільного виробництва, а індивід – предмети, необхідні для особистого споживання [15, с. 418-459].

При цьому К. Маркс та Ф. Енгельс підкреслювали еволюційне походження влас-

ності. Найповніше марксистське трактування еволюції відносин власності представлене у роботі Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави» [27].

Наголос на еволюції означав, що в частині формування відносин власності основоположники марксизму солідарні (щоправда з протилежними соціально-політичними висновками) з теорією суспільних інституцій австрійської школи економічної теорії, методологічні основи якої заклав К. Менгер. У своїй світоглядній роботі «Дослідження про методи соціальних наук» (додаток VIII) він підкреслив «органічне» (тобто, еволюційне) походження права, що дає підстави як для збереження перевірених часом норм, так і для їх розвитку через механізми законодавства [16, с. 479-492]. Теорія К. Менгера щодо еволюції суспільних інституцій випередила дослідження відносин власності представниками самої «австрійської школи» (насамперед, Л. Мізесом та Ф. Хайеком) [17, 25, 30].

Це стосується також представників «нової інституціональної економічної теорії», яка зосереджується на економічному впливі й наслідках правових норм і відносин власності. Її основоположниками вважаються Р. Коуз, А. Алчіан та Г. Демсец, роботи яких спрямовані на виявлення взаємозв'язків відносин власності, підприємницької діяльності й економічної ефективності її організаційно-правових форм [3, 11, 28, 29].

Головне положення економічної теорії власності, яке підтримують представники усіх шкіл, полягає в тому, що її виникнення є наслідком зростаючої в процесі суспільного розвитку дефіцитності окремих економічних благ. Без обмеженої кількості (та відповідної цінності) ресурсів життєзабезпечення власність не має соціально-економічного сенсу.

Результатом розвитку суспільства є те, що більшість економічних благ можуть бути використані різними способами, а їхня корисність має для індивідів суб'єктивне значення. Відтак права власності – це *підтримані суспільством повноваження* індивідів, груп, громад стосовно використання ними на свій розсуд дефіцитних ресурсів. Тобто, система прав власності – це «сукупність ме-

тодів надання конкретним індивідам повноважень щодо вибору будь-якого незабороненого способу використання конкретних благ» [26, с. 47-49].

Підтримка й дієвість зазначених повноважень є функцією суспільних інституцій та організацій: «У будь-якому суспільстві права індивідів використовувати ресурси (тобто, права власності) підкріплюються правилами поведінки, соціальним звичаєм, загрозою остракізму, а також правовими нормами, дієвість яких підкріплюється каральною силою держави» [28, с. 129-130].

Оскільки власність стосується дефіцитних, подільних і дискретних ресурсів, то вона втілюється у *конкретних об'єктах*, що мають визначені характеристики й ідентифікують ці ресурси. Тобто власність завжди об'єктна, визначена у конкретних межах і показниках [5]. Це дає змогу *ототожнювати власність із множиною її об'єктів*, на які спрямовується дія суб'єктів (індивідів, груп, колективів тощо) та які використовують належні їм економічні блага (матеріальні й нематеріальні).

Результатом розвитку теорій права власності стало виділення трьох його складових. Перша – це права на використання (права користувача), котрими визначається, які варіанти потенційного використання активу є законними. Слід зазначити, що обмеження кількості допустимих варіантів використання активу знижують його економічну цінність. Друга складова – право одержувати дохід від використання активу та укладати контракти з іншими індивідами про умови одержання доходу. Третя складова – необмежене право передавати повноваження на актив другій стороні, тобто право на його відчуження (ліквідність) [24].

Отже, відносини власності визначають спеціалізацію власників і користувачів на тих аспектах використання ресурсів, які забезпечують їх перетворення у капітал. Система розвиненої легальної власності надає активам ліквідність, яка дає можливість комбінувати їх, створюючи додану вартість, що і зумовлює її соціальне значення як інституціональної бази економічного зростання [5, 23, с. 220-221].

Результатом еволюції відносин власності стала провідна роль її приватної форми, яка визнається базою ринкового обміну благами. А. Алчіан проаналізував відмінності приватної та державної власності, акцентувавши увагу на прибутковості першої. Головною її відмінністю економіст визначив можливість подільності між співвласниками й продажу її частин на відкритому ринку. Значний внесок у дану теорію зробив також Р. Коуз, який зазначав, що «система приватного підприємництва не може функціонувати належним чином, поки не встановлено права власності на ресурси; коли ж це зроблено, бажаючий використовувати ресурси повинен заплатити за це їх власнику». Звідси вивів свою знамениту теорему – *якщо права можна купувати і продавати*, то їх придбають ті, для кого вони мають найвищу цінність [11, с. 396].

Тому забезпечення прав власності (починаючи з реєстраційних систем та закінчуючи їх судовим захистом) підвищує цінність активів, які перебувають у приватній власності, й формує один із наріжних каменів ринкового обміну [26, с. 47-49].

З огляду на те, що власність – це пакет (пучок) прав, який включає право розпоряджатися річчю і змінювати її; право присвоєння доходів, що виникають унаслідок розпорядження річчю (найм, оренда); право передавати річ третім особам повністю або частково, на тривалий або короткий термін (продаж, дарування, застава), *приватна власність є основою індивідуальної свободи та добробуту* [4, 11, 17, 21, 24, 28-30].

Висновки. Проблеми розвитку економіки в Україні зумовлюють необхідність розуміння суспільством основоположних принципів її функціонування. Відносини власності розвиваються від захищеної виключності повноважень і обов'язків власника до їх передаваності (ліквідності). Власність – це основа ринку та його першоджерело, а непорушні права власності є запорукою розвитку ринкових відносин. Адже саме існування ринків, як-то ринки засобів виробництва чи товарні ринки, неможливе без титулів власності на блага, які на них передаються (обмінюються).

У зв'язку з цим поширення адекватних теоретичних уявлень про відносини власності й передові механізми управління нею забезпечуватиме розуміння громадянським

суспільством напрямів розвитку ринкової економіки, сприятиме формуванню ним адекватних вимог до її регулювання.

Список використаних джерел:

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.Й. Малік, М.Я. Дем'яненко]; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Арістотель. Політика; пер. з давньогрецької, авт. пер. О. Кислюк. – К.: Основи, 2000. – 239 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua>.
3. Алчян А. Парадигма прав собственности / А. Алчян, Г. Демсец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru>.
4. Бетелл Том. Собственность и процветание / Том Бетелл; пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 480 с.
5. Заяць В.М. Відносини власності у розвитку сільськогосподарського підприємництва / В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 100-108.
6. Власність у сільському господарстві / [В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 352 с.
7. Гальчинський А. Земля і власність / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2005. – № 43.
8. Гриценко А.А. Сумісно-розділені відносини: праця, власність і влада / А.А. Гриценко // Економіка України. – 2003. – №7. – С. 50-57.
9. Каллистов Д.П. Хрестоматия по истории Древней Греции; под ред. Д.П. Каллистова. – М.: Мысль, 1964. – 697 с.
10. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур; [предисл. П.Н. Клюкин; пер. с франц., англ., нем.] – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
11. Коуз Р. Фирма, рынок и право; пер. с англ. / Р.Коуз – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
12. Лазня І.В. Відносини власності в умовах формування ринкової економіки в Україні / І.В. Лазня. – К.: Логос, 1997. – 316 с.
13. Локк Дж. Сочинения: в 3 т.; пер. с англ. и лат. Т.3. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
14. Малік М.Й. Основи аграрного підприємництва / М.Й. Малік, В.В. Зіновчук, Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. М.Й. Маліка. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 582 с.
15. Маркс К. Манифест коммунистической партии / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1955. – С.419-459.
16. Менгер, Карл. Избранные работы / К.Менгер. – М.: Издат. дом «Территория будущего», 2005. – 496 с.
17. Мизес, Людвиг фон. Либерализм в классической традиции / Людвиг фон Мизес; пер. с англ. А.В. Куряева. – М.: ООО «Социум», ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. – 239 с.
18. Петражицкий Л.И. Права добросовестного владельца на доходы с точек зрения догмы и политики гражданского права / Л.И. Петражицкий. – С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1897. — 435 с.
19. Платон. Собрание сочинений в 4 т. Т.3. / Платон – М.: Мысль, 1994. – 654 с.
20. Прудон П.Ж. Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти / П.Ж. Прудон. – М.: Республика, 1998. — 368 с.
21. Смит, Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – М.: Соцэкиз, 1962. – 684 с.
22. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.
23. Сото, Эрнандо де. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Эрнандо де Сото; пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001.- 272 с.: ил.
24. Тамм, Саша. Собственность / Саша Тамм. – Челябинск : Социум, 2010. – 128 с.
25. Хайек, Фридрих Август фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
26. Эггертссон, Трауинн. Экономическое поведение и институты / Трауинн Эггертссон. – М.: Дело, 2001. – 408 с.
27. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф.Энгельс. – М.: Изд-во политической литературы, 1985. – 366 с.
28. Alchian, Armen. Economic forces at work / Indianapolis: Liberty Press, 1977. – 524 p.
29. Demsetz, Harold. The Structure of Ownership and the Theory of the Firm / Journal of Law and Economics, Vol. 26, No.2, (Jun., 1983), pp. 385-387.
30. Mises, Ludwig von. Liberty and Property / by the Ludwig von Mises Institute, 2009. – [Internet resource]. – Access mode: <http://mises.org>.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2014 р.

*

Проведення аукціонів при передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення державної форми власності

Постановка проблеми. Передача в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної форми власності в Україні здійснюється в двох випадках: на аукціонах, або за рішенням місцевих органів виконавчої влади чи територіальних органів центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин. Відсутність правового регулювання та державних коштів на проведення земельних торгів унеможливорює функціонування конкурентного ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем ефективного функціонування ринку земель в Україні займалися досить широкі кола вітчизняних науковців, таких як П.Т. Саблук [3], В.Я. Месель-Веселяк [2], О.М. Шпичак [7–9], І.Г. Кириленко [1], О.В. Ходаківська [5], А.М. Третяк [4], Ю.Д. Білик, А.Д. Юрченко та зарубіжні вчені [10–15]. У нашій країні практичне застосування земельного аукціону як способу відкритої передачі земельних ділянок у користування залишається ще досить недосконалим і малорозвиненим.

Мета статті – запропонувати шляхи удосконалення процесу підготовки та проведення земельних торгів щодо продажу права оренди на землі сільськогосподарського призначення державної форми власності.

Виклад основних результатів дослідження. Станом на 1 листопада 2014 року в земельних відносинах відбулися зміни – рішеннями колегії Держземагентства України

запроваджено перший етап заходів реформування сфери земельних відносин в Україні, спрямованих на забезпечення прозорості земельних відносин та розширення повноважень місцевих рад.

Так, із 15.11.2014 року обов'язковим стало врахування позиції органів місцевого самоврядування у питаннях розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності. Під час розгляду питання про надання у власність або користування земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності територіальні органи земельних ресурсів надсилатимуть сільським, селищним, міським радам за місцем розташування земельної ділянки запити про висловлення позиції щодо можливості надання дозволу на розроблення документації із землеустрою, на підставі якої зазначені земельні ділянки можуть бути передані у власність або користування.

З метою реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин запроваджуються нові механізми забезпечення їх необхідною інформацією з Державного земельного кадастру – в рамках пілотного проекту буде створена можливість користування відомостями про землі в режимі он-лайн. До проведення пілотного проекту будуть залучені 50 сільських, селищних і міських рад, переліки яких узгоджуються з асоціаціями органів місцевого самоврядування України.

Для забезпечення прозорості земельних відносин із 15.11.2014 року права на земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва продаватимуть на конкурентних засадах. Інформація про перелік таких ділянок та результати відкритих публічних земельних аукціонів регуляр-

* Науковий керівник – О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© М.В. Коритник, 2015

но оприлюднюватиметься на офіційному сайті Держземагентства України.

Для спрощення процедури реєстрації прав на земельні ділянки передбачено до кінця року здійснити автоматизовану передачу до Державного реєстру речових прав відомостей про 1,5 млн земельних ділянок, які були зареєстровані в Державному реєстрі земель до 1 січня 2013 року. Враховуючи динаміку наповнення Державного земельного кадастру інформацією про такі земельні ділянки, може бути внесено інформацію про 1,7-1,8 млн земельних наділів. Це значно спростить процедури реєстрації прав для власників цих ділянок.

Вищезазначені заходи є досить позитивними у формуванні сучасного й прозорого ринку земель в Україні, але існує низка суперечностей та недоліків, які заважають належному функціонуванню земельних торгів, як головної складової ринку земель. Отже, необхідно встановити такі недоліки та визначити шляхи щодо їх усунення.

Землі сільськогосподарського призначення на сучасному етапі не використовуються ще належним чином і передача їх в оренду є недостатньо конкурентною. Як показують дослідження, селяни, а це майже 31 % населення України, взагалі не беруть участі в земельних торгах та не одержують належний прибуток, від оренди своїх земельних часток (паїв). Відповідно до положень Закону України № 5494-VI від 20.11.2012 р. внесено зміни до Земельного кодексу України, згідно з якими мораторій на продаж сільськогосподарських земель продовжено до 1 січня 2016 року. Цим Законом визначено, що до набрання чинності закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2016 року забороняється:

купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;

купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна їх цільового призначення.

При цьому землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватися у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним осо-

бам та іноземним державам. Вони можуть використовувати землі цієї категорії для ведення особистого селянського господарства, індивідуального або колективного садівництва, городництва, товарного виробництва, лише на умовах оренди.

Продаж земельних ділянок на конкурентних засадах, а також прав на них регламентовано главою 21 Земельного кодексу України (ст. 135-139), в яких розкривається механізм проведення торгів.

Сутність їх полягає в тому, що єдиною формою проведення цих торгів визначено аукціон, за результатами якого укладається договір купівлі-продажу, оренди, суперфіцію, емфітевзису земельної ділянки з переможцем земельних торгів. Таким переможцем стає особа, що запропонувала найвищу ціну за земельну ділянку, що продається, або найвищу ціну за право користування нею, зафіксовану в ході проведення земельних торгів, та підписала протокол, що ведеться в ході проведення земельного аукціону.

Організаторами земельних аукціонів у межах своїх повноважень виступають виконавчі й місцеві органи влади, які здійснюють розпорядження щодо тих чи інших земельних ділянок. Виконавцем торгів є суб'єкт господарювання, що має ліцензію на проведення земельних торгів та який уклав з організатором торгів договір на їх проведення.

Організатор земельних торгів забезпечує підготовку лотів до проведення торгів, яка включає:

вибір виконавця землевпорядних та оціночних робіт, виконавця торгів;

укладення договорів на виготовлення землевпорядної і оціночної документації;

державну реєстрацію земельних ділянок, державну реєстрацію майнового права на земельну ділянку;

укладення договору з виконавцем на проведення земельних торгів;

визначення переліку земельних ділянок, які підлягають продажу на земельних торгах;

визначення стартової ціни продажу або стартових розмірів плати за користування; визначення дати й місця проведення торгів.

Крім того, слід зазначити, що відповідно до вимог законодавства земельні торги проводяться не раніше 30 днів і не пізніше

90 днів із дати оприлюднення оголошення про їх проведення. Наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25.09.2012 року № 579 і № 580 затверджено форми документів, необхідних для проведення торгів, а також порядок закупівлі послуг із виконання робіт із землеустрою, оцінки земель та визначення виконавця земельних торгів на конкурсній основі.

Дослідженнями встановлено, що незважаючи на наявність Закону, який законодавчо розблокував можливість проведення земельних аукціонів щодо продажу прав оренди на землі державної й комунальної власності, зазначені аукціони на практиці майже не проводяться із таких причин:

організаційно-правова і фінансова неготовність органів державної влади до запровадження даного механізму земельних аукціонів;

відсутність відповідних коштів в органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування (особливо сільських і селищних рад) на проведення підготовки лотів для продажу на земельних торгах та оплату послуг виконавцю земельних торгів;

невизначеність чіткого розміру (у відсотках) стартової ціни лота на земельних торгах. Оскільки в законодавстві визначено лише мінімальний розмір стартової ціни, яка не може бути нижчою за експертно – грошову оцінку земельної ділянки, тобто потрібно чітко визначити її еквівалент у відсотках;

обмежений доступ пересічних громадян України до інформації про вільні землі сільськогосподарського призначення державної форми власності, які можна взяти в оренду;

дія в Земельному кодексі України двох способів передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення державної власності: шляхом проведення аукціонів і шляхом прийняття рішення державних органів та органів виконавчої влади щодо виділення земельної ділянки під товарне виробництво або під ведення особистого селянського господарства.

Зазначені обставини виникають у зв'язку з недотриманням таких положень Земельного кодексу України:

1. Для забезпечення об'єктивної оцінки стану з використанням земель державної

власності слід проводити незалежну, комплексну їх оцінку з інвентаризацією земель державної власності.

2. До моменту проведення земельних торгів, згідно з Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» повинна бути здійснена державна реєстрація права власності, яке буде визнано за державою на земельну ділянку. Як показує практика, процес реєстрації проходить протягом 10-15 днів після реєстрації земельної ділянки в державному земельному кадастрі, але не завжди дана реєстрація відбувається вдало, а це стримує проведення аукціону та призводить до втрати потенційних орендарів і учасників аукціонів.

3. Важливою складовою формування та функціонування ринку земель у частині продажу земельних ділянок і прав на них (оренда) є надходження коштів до Державного бюджету України та бюджетів місцевого самоврядування. У Бюджетному та Податковому кодексах визначено, що орендна плата за користування земельними ділянками справляється до місцевих бюджетів, але не передбачено чіткого розподілу щодо плати за землі державної форми власності. Відповідно до чинного законодавства та особливостей процесу підготовки лотів до аукціону остання здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а плата за користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення державної форми власності справляється до бюджетів місцевого самоврядування, що унеможливорює збалансованість доходів і видатків державного бюджету.

Згідно з главою 21 Земельного кодексу України "Продаж земельних ділянок або прав на них на конкурентних засадах" визначено, що до об'єктів земельних торгів включено ставку орендної плати в разі продажу права оренди на земельну ділянку, тобто здійснюється торг за річну орендну плату. За результатами земельних торгів, згідно з вимогами частини 1 ст. 135 Кодексу укладається договір оренди земельної ділянки державної форми власності, кошти від використання якої надходять до бюджетів місцевого самоврядування.

Зазначений аспект не відповідає частині першій ст. 127 і частині другій ст. 135 Земе-

льного кодексу України, якими визначено, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування здійснюють продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них (оренди, суперфіцію, емфітевзису) громадянам, юридичним особам та іноземним державам, у тому числі на конкурентних засадах. Тобто, зазначеним пунктом у Земельному кодексі України не дотримані конкурентні умови одержання земельних ділянок у власність чи користування.

Пунктом 56 ст. 29 Бюджетного кодексу України визначено, що до доходів загального фонду Державного бюджету України належать кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності після розмежування земель державної та комунальної власності.

У разі продажу права оренди на земельні ділянки переможцем земельних торгів укладається договір купівлі-продажу права оренди на земельну ділянку й договір оренди земельної ділянки.

Кошти від продажу права оренди земельних ділянок державної та комунальної форми власності надходять до бюджетів місцевого самоврядування.

4. Організатор торгів ще до моменту організації земельного аукціону повинен здійснити заходи щодо державної реєстрації земельної ділянки та виготовлення відповідного проекту землеустрою, що потребує відповідних бюджетних коштів. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розподілити обсяг фінансування для підготовки лотів ще до проведення земельних торгів у формі аукціону щодо продажу прав (оренди, суперфіцію, емфітевзису) на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності, де організатором даних торгів є територіальні органи Держземагентства України в областях. Фактичний стан фінансування робіт для підготовки лотів до аукціонів, де організатором даних торгів є Головні управління Держземагентства, представлено на прикладі Закарпатської, Івано-Франківської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької областей (табл. 1).

1.Обсяг фінансування для підготовки лотів до аукціону*

№ п/п	Головне управління Держземагентства у відповідній області	Кількість підготовлених лотів, од.	Площа земель, га	Середні витрати на підготовку 1 га на аукціоні, тис. грн	Фактично оплачені кошти, тис. грн	Кредиторська заборгованість територіальних органів Держземагентства в областях за виконані роботи, тис. грн
1	Закарпатській	3	61,0	1,2	32,5	41,5
2	Івано-Франківській	4	141,1	0,7	0,0	92,7
3	Одеській	7	669,1	0,5	0,0	319,1
4	Рівненській	4	109,4	1,9	0,0	214,0
5	Тернопільській	2	60,0	1,8	62,3	44,2
6	Херсонській	3	397,7	0,1	27,6	26,9
7	Хмельницькій	2	121,2	0,3	0,0	41,0
	РАЗОМ	25	1559,5	0,6	122,4	779,4

*Організаторами даних торгів є Головні управління Держземагентства Закарпатської, Івано-Франківської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької областей станом на 01.01.2014.

Слід зазначити, що земельні торги у формі аукціонів на продаж прав оренди земель сільськогосподарського призначення державної форми власності Держземагентством України проводилися вперше за історію незалежності України.

Аналіз даних таблиці 1 показує, що в 2013 році в системі Держземагентства України по тих головних управліннях, які наведені в таблиці, було підготовлено 25 лотів. Загальний обсяг витрат на підготовку вищезазначених лотів – 901,8 тис. грн, фактична

оплата цих витрат станом на 01.01.2014 року становила лише 13% (122,4 тис. грн) від загальної суми витрат. Несвоєчасність виплати коштів по вже виконаних роботах значно ускладнює проведення аукціонних торгів у регіоні. За інформацією Держземагентства України більшість його головних управлінь взагалі не проводили земельні аукціони, або в деяких випадках останні були скасовані чи анульовані, що в основному спричинено неготовністю головних управлінь в областях до проведення таких заходів.

Звертають на себе увагу різні обсяги витрат, понесених Головними управліннями на підготовку 1 га сільськогосподарських земель для участі в аукціоні. Так, відповідні витрати Головного управління Держземагентства у Рівненській області порівняно з Головним управлінням Держземагентства у Херсонській області в 19 разів більші. Певною мірою причиною такої розбіжності у витратах могло бути розміщення земельних ділянок у віддалених районах, рельєф, складність виміру та проектування їх.

На особливу увагу заслуговує детальний аналіз фактичних даних проведення торгів із продажу прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення по сільських радах в окремих областях (табл. 2). Дані таблиці 2 показують, що:

всі аукціони відбулися в останній місяць року (грудень 2013 року), що зумовлено за-

тримкою виділення коштів, які надходять із державного бюджету не в повному обсязі;

аукціони в Хмельницькій, Херсонській областях були визнані такими, що не відбулися відповідно до ст. 138 Земельного кодексу України. Це пояснюється необізнаністю учасників аукціону, низьким рівнем підготовки аукціону та незатребуваністю земельних ділянок у зв'язку з їх високою ринковою ціною;

приріст розміру річної плати за результатами аукціону в Закарпатській, Херсонській областях є не досить високим порівняно зі стартовим розміром річної плати за земельну ділянку, а в деяких випадках залишається майже на тому рівні. Водночас в Одеській та Івано-Франківській областях приріст річної плати за результатами аукціону в середньому зріс на 30%. Дана ситуація пояснюється досить малою явкою учасників і низькою організацією аукціонів.

2. Інформація про проведення земельних торгів з продажу прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Одеській, Сумській, Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській областях

№ з/п	Місце розташування	Аукціон	Лот	Площа, га	Середній стартовий розмір річної плати за користування земельною ділянкою, грн за 1 га	Дата проведення аукціону	Середній розмір річної плати за користування за результатами аукціону грн за 1 га	Строк оренди, роки	Приріст ціни 1га землі за результатами аукціонів, %
		1	2	3	4	5	6	7	8
Одеська область									
1	Арцизький район, Острівненська сільська рада	582	534	70	574	05.12.2013	628	49	9
2	Арцизький район, Холмська сільська рада	582	550	80	595	05.12.2013	624	49	5
3	Ізмаїльський район, Матроська сільська рада	591	548	50	609	05.12.2013	840	49	38
4	Ізмаїльський район, Матроська сільська рада	591	551	110	587	05.12.2013	748	49	27
5	Ізмаїльський район, Матроська сільська рада	591	552	122	123	05.12.2013	287	49	133
6	Овдіопольський район, Мар'янівська сільська рада	592	553	87	650	05.12.2013	658	49	1
7	Тарутинський район, Серпнєвська селищна рада	593	554	150	402	05.12.2013	454	49	13
Всього		4	7	669	-	-	-	-	-
Продано		7	669	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулись		0	0	-	-	-	-	-	-
Закарпатська область									
1	Іршавський район, Доробратівська сільська рада	619	648	13	704	23.12.2013	707	15	0,5
2	Іршавський район, Доробратівська сільська рада, контур № 680	619	650	18	704	23.12.2013	707	15	0,5
3	Іршавський район, Доробратівська сільська рада	619	651	30	352	23.12.2013	354	15	0,5
Всього		1	3	61	-	-	-	-	-
Продано		3	61	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулись		0	0	-	-	-	-	-	-
Тернопільська область									
1	Зборівський район, на території Гає-Розтоцької сільської ради	679	663	30	802	23.12.2013	1652	7	106
2	Зборівський район, на території Кабарівецької сільської ради	679	666	30	802	23.12.2013	814	7	2
Всього		1	2	60	-	-	-	-	-
Продано		2	60	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулись		0	0	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківська область									
1	Калуський район, Довговойнилівська сільська рада	747	798	64	364	27.12.2013	455	7	25
2	Калуський район, Сівко-Войнилівська сільська рада, ур."Запуст"	747	800	13	246	27.12.2013	307	7	25
3	Калуський район, Сівко-Войнилівська сільська рада, ур."Запуст"	747	802	32	284	27.12.2013	356	7	25
4	Калуський район, Сівко-Войнилівська сільська рада, ур."Запуст"	747	803	32	370	27.12.2013	462	7	25
Всього		1	4	141	-	-	-	-	-
Продано		4	141	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулись		0	0	-	-	-	-	-	-

Рівненська область										
1	Млинівський район, Добрянська сільська рада	721	759	16,4	822	25.12.2013	846	20	3	
2	Млинівський район, Мальованська сільська рада	721	761	32	778	25.12.2013	794	20	2	
3	Млинівський район, Новоукраїнська сільська рада	721	767	11	754	25.12.2013	773	20	2	
	Радивилівський район, Рідківська сільська рада	736	777	50	1411	25.12.2013	1433	7	2	
Всього		2	4	109,4	-	-	-	-	-	-
Продано			4	109,4	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулися			0	0	-	-	-	-	-	-
Хмельницька область										
1	Кам'янець-Подільський район, Ходоровецька сільська рада	777	795	52,2	589	28.12.2013	-	торги не відбулись	-	
2	Кам'янець-Подільський район, Ходоровецька сільська рада	777	796	68,9	639	28.12.2013	-	торги не відбулись	-	
Всього		1	2	121,2						
Продано			0	0,0						
Торги не відбулись			2	121,2						
Херсонська область										
1	Зеленівська селищна рада, за межами населених пунктів	662	633	71,6	463	18.12.2013	-	торги не відбулись	-	
2	Цюрупинський район, Підстепненська сільська рада	664	637	232,1	232	18.12.2013	234	7	0,9	
3	Голопристанський район, Краснознам'янська сільська рада	663	644	94	463	18.12.2013	-	торги не відбулись	-	
Всього		3	3	397,7	-	-	-	-	-	-
Продано			1	232,1	-	-	-	-	-	-
Торги не відбулись			2	165,5	-	-	-	-	-	-

Джерело: Річні звіти Держземагентства України.

Особливої уваги потребує аналіз ефективності проведення вищезазначених аукціонів. Аналізуючи показники таблиць 1,2 та статистичні показники Держземагентства України спостерігаємо, що впродовж 2013 року за результатами аукціону в системі Держземагентства України по наведених Головних управліннях було передано 1272,5 га земель сільськогосподарського призначення (або 25 лотів), при загальних витратах державного бюджету 901,8 тис. грн. Тепер виникає питання, «коли?, з яким прибутком?, за який період?» повернуться витрати державного бюджету на організацію вищезазначених заходів, навіть якби держава не заборгувала за виконані роботи 779,4 тис. грн.

За результатами проведеного аналізу річних показників системи Держземагентства України в наведених вище областях було встановлено, що за 1 рік оренди земель, переданих за результатами аукціонів, держава одержує прибуток (без урахування індексації) на загальну суму 718,1 тис. грн, тобто 80 % від загальної суми витрат (901,8 тис. грн). З наведеного слід зазначити, що витрати державного бюджету будуть повністю відшкодовані протягом 2 років у повному обсязі. Але слід зазначити, що розрахунок прибутку держави визначено лише по 21 лоту з 25 підготовлених лотів, тобто 4 лоти (або 16 %) є підготовленими, але не проданими. Продаж 4 лотів на земельних торгах значно збільшить дохід держави й покриє її збитки.

Наведені показники ще раз підтверджують важливість і доцільність проведення аукціонів на продаж права оренди земель сільськогосподарського призначення державної форми власності.

Висновки. Аукціонний механізм щодо земель сільськогосподарського призначення в Україні лише починає діяти, але нині є багато нерозв'язаних проблем.

Слід створити єдину просту й прозору процедуру аукціонного продажу всіх земель у країні, що дасть можливість уникнути значних корупційних дій у системі земельних відносин і забезпечить певний дохід до Державного бюджету України від продажу прав оренди на земельні ділянки.

Як показують дослідження, в сучасних нормативних актах для пересічного громадянина ринковий механізм та передача в оренду своєї земельної ділянки на земельних торгах, а також одержання за неї справедливої конкурентної ціни є вкрай складним.

У країнах Західної Європи (Іспанія, Німеччина, Греція) громадяни можуть брати участь в аукціонах у будь-який момент для продажу практично будь-якого свого майна. Нині в Україні досить малий відсоток громадян, які передають в оренду свої земельні ділянки на вигідних умовах.

Розв'язання багатьох проблем на земельних аукціонах можливе із застосуванням певних заходів:

1) Своєчасне фінансування Держземагентства України для проведення інвентаризації земель, підготовки достатнього обсягу лотів для участі в аукціонах.

2) Фінансування підготовки лотів до продажу земельних ділянок державної, комунальної, приватної власності або прав на них (оренди, суперфіцію, емфітевзису) на земельних торгах повинно бути не тільки за рахунок організаторів і виконавців земельних торгів, але й за рахунок виконавців робіт з підготовки лотів або за рахунок потенційних учасників земельних торгів. Тобто, при проведенні тендера на підготовку лотів до земельних торгів організатор публікує об'яву у спеціальних виданнях про перелік робіт та їх мету. З метою проведення тендера на більш вигідних і конкурентних умовах можливе залучення до виконання робіт із підготовки лотів потенційних учасників аукціону.

3) Має бути удосконалений єдиний сайт земельних торгів, на якому висвітлюватиметься інформація про всі земельні аукціони, а саме щодо земель сільськогосподарського призначення в Україні, де контролюючим органом цих процесів буде Державне агентство земельних ресурсів України.

4) Уся інформація щодо ціни, результатів, переможців, учасників земельних торгів також повинна розміщуватись на єдиному сайті та бути доступною для кожного громадянина.

5) Забезпечити доступ і спрощену систему участі в земельних торгах пересічних громадян України задля визначення справедливої ціни за передачу їхніх земельних ділянок в оренду.

6) На прикладі публічної кадастрової карти, або безпосередньо в ній повинна бути висвітлена інформація щодо земель, які пропонуються до передачі в оренду.

Список використаних джерел

1. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні [Текст] / І.Г. Кириленко, В.П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 26-29.
2. Месель-Веселяк В.Я. Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 97-102.
3. Саблук П.Т. Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // Зб. наук. праць Харківського нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва / ХНАУ. – Харків, 2006. – С. 3-10.
4. Третяк А.М. Парадигма розвитку сучасного землеустрою як інструменту управління земельними ресурсами в Україні / А.М. Третяк // Земельне право України: – 2012. – № 6. – С. 6-13.
5. Ходаківська О.В., Ринкові ціни земель сільськогосподарського призначення та орендна плата у країнах Європейського Союзу [Текст] / О. В. Ходаківська // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 1. – С. 65-70
6. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово- економічне регулювання землекористування [моногр.] / М.А.Хвесик, В.А.Голян, А.І.Крисак. – К. : Кондор, 2007. – С.43.
7. Шпичак О.М. Науково-організаційна та координаційна діяльність Відділення аграрної економіки і земельних відносин УААН за 2004 рік / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С.142-147.
8. Шпичак О.М. Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення [Текст] / О. М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Вип. 168. – Ч. 1 : зб. наук. праць / редкол. Д. О. Мельничук. – К. : НУБПУ, 2011. – С. 10-17;
9. Шпичак О.М. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С.3-9.
10. Cheshire P. Sheppard S. 2004. Land markets and land market regulation: progress towards understanding. Regional Science and Urban Economics 34 (2004) 619–637.
11. De Soto H. 2000. The Mystery of Capital. Bantam Press.
12. Mekong Economics, 2004. The Impact of Land Market Processes on the Poor “Implementing de Soto” – The Case in North Vietnam. Asian Development Bank, RICS 2002. Property in business – a waste of space? RICS, London RICS (in press). Land markets and the modern economy. RICS, London.
13. Simpson S.R. 1976. Land Law and Registration. Cambridge University Press.
14. UNECE, 2005. Land Administration in the UNECE Region - Development Trends and Main Principles. Geneva Van der Molen P. 2006 Tenure and Tools, two aspects of innovative land administration.
15. Background paper ‘evening lecture’ RICS 13 December 2006 London UK.
16. Управление земельными ресурсами в Европе: Тенденции развития и основные тенденции. Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк – Женева, 2005. – 148 с.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

* * *